

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
İSLÂM HUKÛKU ANABİLİM DALI

İSLÂM DEVLETLER HUKÛKUNDA
MİLLETLERARASI ANLAŞMAZLIKLARIN
SULH YOLU İLE ÇÖZÜMÜ

No: 24419

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Fahrettin Atar
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi

İSTANBUL - 1994

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR1

ÖNZÖZ.....11

Giriş.....1V

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMA GÖRE MİLLETLERARASI MÜNÂSEBETLERDE ANLAŞMAZLIK DURUMU

A. Milletlerarası anlaşmazlıklar

- a) Anlaşmazlık kavramı ve tanımı.....2
- b) Anlaşmazlıkların önem derecesine göre tasnifi.....3
 - aa. Hukûki anlaşmazlıklar.....4
 - bb. Siyâsi anlaşmazlıklar.....4
- c) Hukûki-siyâsi anlaşmazlık ayırımının önemi.....4
- d) İslâm hukûku açısından anlaşmazlık kavramı.....5

B. İslâmın dış münâsebetlerde öngördüğü prensipler

- a) Ahde vefâ prensibi.....8
- b) Adâlet prensibi.....15
- c) Eşitlik prensibi.....22
- d) Dış münâsebetlerde savaşın değil, barışın esas oluşu prensibi.....27
- e) el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker prensibi.....36

C. Milletlerarası anlaşmazlıklarda sulhün tercihi

- a) İslâmdan önceki devirlerde.....40
- b) İslâmdan sonraki devirlerde.....41
 - aa. Hz. Peygamber (s) devri.....45
 - bb. Hz. Peygamber'den (s) sonraki devir.....51

İKİNCİ BÖLÜM

SULH

A. Sulha ait bazı terimler

a) Sulh-musâlaha.....	59
b) Ahd-muâhede.....	60
c) Akd-mîsak.....	64
d) Selâm-silm-müsâleme.....	65
e) Hüdne-mühâdene.....	66

B. Sulhün hukûki dayanakları (kaynakları)

a) Kitap.....	70
b) Sünnet.....	72
c) İcmâ.....	75
d) Örf.....	78

C. Musâlahayı hazırlayan sebepler

a) Bir tarafın teslim olması veya boyun eğmesi.....	80
b) Mağlûp tarafın ülke sınırları dahilinde yaşamayı kabullenmesi.....	84
c) Zorlama olmaksızın diğer devletin himâyesinin kabulü.....	86
d) Müslümanlar açısından bir zarûretin veya maslahatın bulunması.....	87
e) Diplomasi.....	90
f) Her iki tarafın anlaşma yapmaksızın ve barış süresini belirlemeksizin savaşı bırakmaları.....	91
g) Tek yanlı kararlarla.....	92

D. Musâlahanın unsurları

a) Tarafların rızâzı.....	93
b) İmzâ, tasdîk, tescîl.....	95
c) Musâlahanın yazılı olması.....	97
d) Musâlahada sürenin belirlenmesi.....	100

E. Musâlaha türleri

a) Dînî hüküm açısından.....	103
aa. Câiz anlaşmalar.....	103
bb. Vâcip anlaşmalar.....	104
cc. Mahzurlu anlaşmalar.....	105
b) Süre açısından.....	106
aa. Mutlak anlaşmalar.....	106
bb. Mukayyed anlaşmalar.....	107
c) Bağlayıcılık açısından.....	109
aa. Açık anlaşmalar.....	109
bb. Kapalı anlaşmalar.....	109
d) Adem-i i'tidâ (saldırmazlık) anlaşmaları.....	110
e) Devletlerarası mutâbakat anlaşmaları.....	110

E. Musâlaha yapma yetkisi.....111

F. Musâlahanın sona ermesi

a) Tarafların irâdelerine uygun olarak sona ermesi.....	113
aa. Anlaşma süresinin tamamlanmasıyla.....	113
bb. Müddet dolmadan, yeni bir anlaşma yapılarak sona erdirilmesi.....	114
cc. Benzer şartlarla yeni bir anlaşmanın düzenlenmesi.....	114
dd. Anlaşmada öngörülen şartların gerçekleşmesi.....	114
ee. Anlaşmanın karşılıklı olarak feshi.....	115
ff. Metrûkiyet hali.....	115
b) Düşman tarafın anlaşma şartlarını ihlâl etmesi.....	115
c) Düşmanın ihânet edeceğine dair kuvvetli belirtilerin görülmesi.....	116
d) Taraflar arasında beklenmedik bir savaşın çıkması.....	117
e) Anlaşmanın bir sonraki anlaşmayla geçersiz hale gelmesi.....	117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSLAM DEVLETLER HUKUKUNDA MİLLETLERARASI
ANLAŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE KULLANILAN SULH YOLLARI

A. Anlaşmazlıkların diplomatik yollarla çözümü	
a) Görüşmeler-müzâkereler.....	120
b) Dostça girişim.....	124
c) Arbuluculuk.....	125
B. Anlaşmazlıkların milletlerarası teşkilâtlarca çözümü.....	128
C. Anlaşmazlıkların yargı yoluyla çözümü	
a) Milletlerarası tahkîm.....	131
b) Adâlet Divanı.....	137
SONUÇ.....	140
BİBLİYOĞRAFYA.....	143

Kısaltlamalar

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.e. ve yer:	Adı geçen eser ve yer
b.	: İbn (oğul, oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle celhalühü
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H z.	: Hazreti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
md.	: Madde
r	:Radiyallahu anh
r.h.	: Radiyallahu anha
s	: Sallallahü aleyhi ve sellem
Terc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı

Önsöz

Milletlerarası münâsebetlerden söz edildiğinde akla hemen şu soru gelmektedir; Bu münâsebetlerin temelinde barış mı, yoksa savaş mı vardır?

Bir kısım insanlar bu münâsebetlerin temelinde savaşın olduğunu ileri sürerlerken, bir kısmı da barışı temel olarak kabul ederler. Bir üçüncü grup daha vardır ki, hem savaşın, hem de barışın esas olduğunu iddia etmektedir.

Bu soru ve verilen cevaplar, iddialar ve fikirler çokça kullanılan bir deyimî çağrışıdır; tavuk mu yumurtadan, yoksa yumurta mı tavuktan çıkar?

Şu bir gerçektir ki savaş ve barış, gece ve gündüz gibi devamlı birbirinin yerine geçen, birbirleriyle çekişip duran iki düşman gibidir. Her ikisi de insanlığın vazgeçilmez özelliklerinin tezâhürleridir. Fert planında görülen bu özellikler, daha geniş çaplı olarak, ama aynı paralelde, Devletler planında da kendini göstermektedir. Tarih boyunca hiç savaşmadan veya hep savaşp hiç barış yapmadan varlığını sürdürebilmiş devlet yoktur. Farklı amaçlarla ve hedeflerle yapılmış olsa da savaş ve barış bir insanlık gerçeğidir.

Biz bu tezimizde, insanların bu ortak özelliklerine İslâm hukûkunun nasıl baktığını, nasıl değerlendirdiğini ele almaya çalıştık. Başlangıçtan son satırlarını yazıncaya kadar, ön yargılı olmamaya, belirli fikirlere ve görüşlere bağlı kalmayıp, İslâmın sulhâne ilişkilere bakış açısını geniş bir perspektifle değerlendirmeye çalıştık. Bir şeyler ispatlama kaygısından uzak, ama en önemlisi kendimi bu konuda bilgilendirmek, zihnimdeki bazı sorulara cevap verebilmek için böyle bir konu seçtim. Maksadımın büyük ölçüde hâsıl olduğuna inanıyorum.

"İslâm Devletler Hukûkunda Milletlerarası Anlaşmazlıkların Sulhâne Yollarla Çözümü" başlıklı tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle "anlaşmazlık" kavramını tahlil etmeye çalışarak, anlaşmazlıkların temelini oluşturan sebepleri açıklamak gayesiyle, İslâmın milletlerarası münâsebetlerde öngördüğü ahde vefâ, adâlet, eşitlik, barışın esas oluşu ve iyiliğin emredilip, kötülüğün yasaklanması gibi prensipleri ele almaya çalıştık. Bunu takip eden başlıklarda, İslâm öncesi ve sonrası devirlerde olmak üzere milletlerarası anlaşmazlıklarda sulhün tercih ediliş şekillerini örnekler vererek inceledik.

İkinci bölümde ise "Sulh" kavramıyla ilgili açıklamalar yapılarak, sulhün hukûkî dayanakları (kaynakları), bir sulh andlaşmasını hazırlayan sebepler, musâlahanın unsurları ve türleri ele alındı.

III

Dikkat edilirse buraya kadar bütün anlatılanların, esas tez konumuz olan 'anlaşmazlıkların önlenmesinde kullanılan sulhâne çözüm yolları'na bir tür hazırlık mahiyetini taşıdığı görülecektir. Üçüncü bölümü ise mezkûr konuya ayırdık. "Sulh yolları" başlığını taşıyan bu bölümde, anlaşmazlıkların diplomatik yollarla, milletlerarası teşkilatlarca ve yargı yoluyla nasıl çözülebileceğine dair bilgiler verdik.

Bütün konularda ve özellikle son bölümde, İslâm Hûkukunun görüşlerini ele alırken, mukâyese imkanının sağlanması ve gerektiğinde İslâmî esaslara aykırılık taşımayan, müslümanlarca uygulanabilir özelliklere sahip olan günümüz Devletler Hukûkunun bazı esaslarından ve bu alandaki bazı uygulamalardan faydalanmaya çalıştık.

Tezimizin hazırlanmasında istifade ettiğim temel kaynakların başında Serahsî (v.483/1090) tarafından Şeybânî'nin (v. 189/796) **es-Siyerü'l-Kebîr** isimli eserine şerh olarak yazdığı Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr isimli eser gelmektedir. Bunun dışında hemen hemen bütün fıkıh kitaplarında yeralan 'siyer' ve 'cihâd' gibi bölümlere de müracaat edilmiştir. Bunların yanı sıra tez planının hazırlanmasında ve işlenmesinde fikir edindiğim ve bilgilerinden faydalandığım çağdaş çalışmalardan en önemlileri; Hamidullah'ın **İslâmda Devlet İdaresi- The Muslim Conduct of State**, A. Ebu Süleyman'ın **İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı- The Islamic Theory of International Relations**, Zuhaylî'nin **Âsaru'l-Harb fi'l-Fıkhı'l-İslâmî**, Hallâf'ın **es-Siyâsetü's-Şer'îyye**, M. Ali el-Hasen'in **el-Alâkâtü'd-Devliyye**, Abdülkerim Zeydan'ın **eş-Şeriatü'l-İslâmiyye ve el-Alâkâtü'd-Devliyye**, M. Ebu Zehre'nin **el-Alâkâtü'd-Devliyye** ve A. Reşit Turnagil'in **İslâmiyet ve Milletler Hukûku** vb.

Dipnotlarda ilk kullanımlarda müellif ve eser isimleri tam olarak verilmiş, daha sonraki kullanımlarda ya sadece müellif ismi, ya da kısaltılmak suretiyle kaynaklar belirtilmiştir. Kısaltılan kitapların tam isimleri için bibliyografyaya bakılmalıdır.

Tecrübesizliğimizden ve ihâtalı bir şekilde konulara vâkıf olamamaktan kaynaklanan hatalarımızdan dolayı dikkatli nazarlardan hoşgörü diliyor, daha iyi ve daha doyurucu olabilecek böyle bir konunun, ileride daha güzel ve etraflıca ele alınmasını ümid ediyorum.

Son olarak, tez çalışmalarımda büyük yardım ve katkılarını gördüğüm değerli hocam Prof. Dr. Fahrettin Atar'a, fikirlerinden ve tavsiyelerinden istifade ettiğim hocalarım Doç. Dr. Cemal Şanlı ve Prof. Dr. Ahmet Akgündüz'e teşekkür etmeyi borç bilirim.

Başarı yalnız Allah'tandır...

Giriş

Devletlerin, tıpkı toplum içinde yaşamını sürdüren fertlerin birbirlerine karşı sorumlu olmaları gibi, kendileri arasında bir takım sorumlulukları vardır. Latince **Ubi societas ibi jus** yani "cemiyet olan yerde hukuk vardır"¹ cümlesiyle ifade edilen kural, her nerede olursa olsun, en küçük topluluklardan mütakâmil bir şekilde ortaya çıkmış devletlere kadar, münâsebetlerin belirli kurallar çerçevesinde işlemesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Buradan hareketle, en güçlü süper devletlerin dahi istek ve arzularını yerine getirmede tamamıyla serbest olması düşünülemez. O takdirde, görünürde bir hukuk sistemi olmakla birlikte, gerçekte tıpkı eski devir toplumlarında olduğu gibi kuvvetlinin haklı olduğu bir sistem olacaktır.

Hukuk kurallarının insanların barış ve sükun içinde, mutlu bir hayat sürebilmeleri için konulduğunu düşünecek olursak, devletlerarası münâsebetlerin de barış temeli üzerine kurulabilmesi için bir takım hukuk kurallarından bahsetmemiz gerekecektir. Zor ve şiddet yollarına başvurma tehlikeli sonuçlar doğuracağı devletlerarası alanda hukuk hakim olmalıdır. Böylelikle en zayıf devletler dahi sahip oldukları haklarını korumakta güçlük çekmeyecekler, kuvvetlilerin zulmü, haksızlığı bertaraf edilmiş olacaktır.²

Milletlerarası hukuk, devletlerin birbirleriyle olan münâsebetlerinde, ihtiyaçlarına hizmet etmeye yarayan bir vasıtaadır. Ancak bu hukuk sahasına ait kurallar, münferid devletlerin menfaatleri gözönüne alınmak suretiyle konuluyorsa veya farklı yorumlar getirilerek kuvvetlinin haksız icraatlarına kolaylık sağlayacak özelliklere sahipse, böyle bir hukûkun olumlu sonuçlar doğurmayacağı çok açıktır.³ Hatta böyle bir sisteme "hukuk" denmesi gerçek hukûk kavramına büyük bir haksızlık olur.

Şu da bir gerçektir ki, insan unsurunun bulunduğu bir yerde mükemmel denilebilecek düzenlemelerde dahi mutlaka anlaşmazlık, ihtilâf ve suistimâller bulunacaktır. Savaş, çekişme ve çekememe ilk insanlardan bu yana yabancı olmadığı kavramlardır.

¹ Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, 31

² İbn Emin, *Hukûk-u Düvel-Medhal*, 33

³ Wilson, Prof. Robert R., *Anlaşmalarda Devletler Umûmî Hukûku*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mec. C.15, Sayı:2-3

İnsanoğlunun fitratından kaynaklanan bu yönünü belirli ölçülerde normal karşılamamız gerekecektir.

Devletlerarasındaki münâsebetlerde de aynı duruma şahid olmaktadır. Müstakil ve bağımsız devletler arasında birbirlerinin haklarına, emniyet ve bağımsızlıklarına, kader ve haysiyetlerine müdâhelelerle çok kanlı savaflara sebebiyet verecek kadar büyük anlaşmazlıklar çıkabilmektedir.⁴

Devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi, yerine barışın hakim kılınması için, başta da belirttiğimiz gibi, hukuk kurallarının milletlerarası câmiada hakim olması gerekecektir. Bu kurallar çerçevesinde her devlet, diğer devletlerin sahip oldukları haklara riâyet edecek, diğerlerini rahatsız edecek her türlü zararlı uygulamadan çekinecek, bilerek veya bilmeyerek yaptığı haksız davranışlarından geri dönmelerini bilecek, başkaları tarafından dünya barışına darbe vurulduğunda derhal müdâhele edecek ve barış yollarını aralamaya çalışacak, özetle milletlerarası ilişkilerde üzerine düşeni eksiksiz olarak yerine getirmeye çalışacaktır.

Günümüz dünyasında uygulanmakta olan ve milletlerarası münâsebetleri düzenleyen Devletler Hukûku sistemi, esas itibarıyla Avrupa menşelidir. Başlangıçta yalnız Avrupa hristiyan devletleri arasındaki münâsebetlerde tatbik edilen bu hukuk, daha sonraları diğer devletleri de içine alarak bu günkü durumuna gelmiştir. Bu hukuk, mahiyet ve karakteri itibarıyla, müstakil hakimiyet sahibi devletlerin kendi rızâ ve muvâfakatlarıyla meydana gelmiş kaideleri ihtiva eder.⁵ Görüldüğü gibi devletlerarası münâsebetleri tanzim eden bu günkü Devletler Hukûku, sadece bu kuralları kabul eden devletlerin istek ve onaylarıyla bir varlık kazanabilmektedir.

Devletler Hukûku sisteminde otorite ve müeyyide sıkıntısı had safhadadır. Zira devletleri ve yanlış uygulamaları denetleyecek, gerektiğinde verilecek cezâlarla en azından caydırıcı rol üstlenecek bir üst mercî yoktur. Böyle bir ortamda bazı devletler güç dengesini kendileri lehinde değiştirebilmek için var güçleriyle çalışmakta, meşrû amaçlara yönelik kullanılması gereken vasıtaları -diplomasi, ticârî ilişkiler, ekonomi, silâhlanma vs.- insanlığın zararına olacak boyutlarda kullanabilmektedirler. Dolayısıyla insanlığın arzuladığı dünya sulhü ve tüm insanlığın kardeşçe yaşaması hedefi, hukûki müeyyidelere değil büyük devletlerin kuvvetler dengesine terkedilmiş olmaktadır.

Böyle bir ortamda insanlığın önünde iki tercih vardır; Ya şimdiki gibi, bütün dünya sulhü sayılı süper devletlerin insafına terkedilecektir, ya da devletleri yönetme görevini üstlenenlerin üstün ahlâk anlayışına sahip, ırk, millet, din farkı ve menfeati gözetmeksizin, insanlığa hizmet şuûruyla hareket eden kişilerden seçilmesi gerekecektir. Birinci şık kolay olanıdır. Maalesef insanlar çoğunlukla kolaya talip olurlar. Böyle bir ortamda hayli zor ve uzun zaman isteyen ikinci yol ise, şimdilik sadece bir idealden ibaret görünmektedir.

⁴ Henry Bonfils-Paul Fauchille, *Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye*, Trc. Ahmed Salahaddin, 2

⁵ Alsan, Z. Mesut, *Yeni Devletler Hukûku*, 1/10

Milâdî yedinci asırda ortaya çıkan İslâm dini, diğer alanlarda olduğu gibi Devletler Hukûku alanında da eşitlik ve adâlet esaslarına dayalı, maddî yaptırımlar kadar ahlâkî ve manevî yaptırımları ön plana çıkarmıştır. Batılı hukukçuların da kabul ettikleri ve Devletler Hukûkunu üzerine bina ettikleri "Pacta Sunt Servanda" yani "Ahde vefâ" prensibini tavizsiz kabul edip, mütesiplerine kendi aleyhlerine dahi olsa uygulama emri veren yine İslâmiyet olmuştur. Milletlerarası anlaşmazlıkların başlıca sebepleri arasında gösterilen vefasızlık, maddi yaptırımlardan da öteye, manevî yaptırımlar ile önlenmiştir. Bu yolla biraz önce ulaşılması zor bir "ideal" olarak nitelediğimiz hedef, tarih boyunca defalarca gerçekleştirilmiştir.

Tarihte yaşanan örnek uygulamaların yanısıra, sekizinci asırdan itibaren Devletler Hukûku meseleleriyle ilgili nazârî eserlerin kaleme alınmaya başlandığını görmekteyiz. Bu dönemden sonra kaleme alınan hemen her fıkıh külliyyatı içinde "**Kitabü's-Siyer**", "**Kitabü'l-Megâzî**", "**Kitabü'l-Cihâd**" başlıkları altında Devletler Hukûku kuralları mutlaka yer almış, bunların yanısıra müstakil eserler de vücûda getirilmiştir. Bu tür eserlerde "İslâm Devletler Hukûku", ilk dönemlerden itibâren, "siret" kelimesinin çoğulu olan ve idare, tedbir, tavır, hareket gibi anlamlara gelen "Siyer" terimiyle ifade edilmiştir.

Dolayısıyla şu tarihi gerçeğe yüzyüze gelmekteyiz; İslâm Devletler Hukûku, kaynağını Batı düşüncesinden alan ve 16. asır Avrupasının yetiştirdiği Francisco Vitoria (1483-1546), Vasques de Menchaca (1512-1569), Baltazar de Ayala (1548-1584), Francisco Suarez (1548-1617) ve Hugo Grotius (1583-1645) gibi hukukçularının temelini attığı günümüz Devletler Hukûkundan⁶ asırlar öncesi teşekkül etmiştir. Üstelik ilk teşekkül döneminden itibaren beynelmilelik vasıflarını taşımakta olduğunu, milletlerarası münâsebetlerde keyfî uygulamalar yerine hukûku esas alan bir yol izlediğini açıkça göstermiştir.

İslâm hukukçularınca telif edilen ve Devletler Hukûkunun karşılığı olarak kullanılan Siyer başlığının yer aldığı ilk dönem eserleri hakkında özet bilgi vermek gerekirse;

En eski fıkıh kitabı sayılan **Mecmuu'l-Fıkh** isimli eserin müellifi Zeyd b. Ali (v.122/740), bu kitabında "**Kitabü's-Siyer**" adıyla müstakil bir bölüme yer vermiştir.⁷ Bunun yanısıra, İslâm harp ve sulh hukûku üzerinde ilk çalışmaların Ebu Hanife (v.150/767) ile başladığı kabul edilir. Takrir metoduyla talebelerine anlattığı derslerinde bu alanı "siyer" tabiriyle isimlendirdiği kaynaklarda zikredilir. Onun talebeleri de kendi görüş ve araştırmalarını ilâve ederek bu konuda çeşitli eserler vücûda getirmişlerdir. Şeybânî'nin (v.189/796) **es-Siyerü's-Sağîr** ve **es-Siyerü'l-Kebîr** isimli eserleri, daha sonra ikinci eserine Serahsî (v.483/1090) tarafından yapılan şerhi yani Şerhu Siyeri'l-Kebîr isimli eseri günümüze kadar ulaşan önemli eserlerdendir. Siyer konusuyla ilgili bu dönemde önemli tartışmaların olduğunu, Evzâî (v.157/774) tarafından Ebu Hanefîye yöneltilen tenkidlerin Ebu Yusuf'un (v.182/798) yazdığı er-

⁶ Crozat, Charles, *Devletler Umûmî Hukûku*, 1/204

⁷ Hamidullah, *Devlet İdâresi*, 43; Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, 25

VII

Redd alâ Siyeri'l-Evzaî isimli eserle cevaplandırılmasından anlıyoruz. Aynı dönem fakihlerinden İmam Şâfii (v.204/819) **el-Ümm** adlı eserinde siyer konusuna genişçe yer verirken, İmam Mâlik (v.179/795) **Kitabü's-Siyer** isimli bir eser yazmıştır.⁸ Bunların yanısıra Abdullah b. Mübârek'in (v.165/781) ve Taberî'nin (v.310/922) **Kitâbu'l-Cihâd** isimli eserleriyle Ebu Yusuf'un (v.182/798) Devletler Hukûku bahislerine genişçe yer verdiği **Kitâbu'l-Harâc**'ı da zikredebiliriz.

⁸ Hamîdullah, A.g.e. ve yer

1. BÖLÜM

İslâma göre milletlerarası münâsebetlerde anlaşmazlık durumu

İslâmın milletlerarası anlaşmazlıklara her fırsatta barışçı yollarla eğildiğini ileriki konularımızda sık sık belirteceğiz. Bu bakımdan, milletlerarası anlaşmazlıkların ne ve neler olduğunu, İslâmın bu anlaşmazlıklara yaklaşımının nasıl gerçekleştiğini anlayabilmek için, İslâm dininin temelinde olan ve bütün tarih boyunca bir çok alanda olduğu gibi, Devletler Hukûku sahasında da kendini gösteren bazı prensiplerden söz etmek gerekecektir.

Bu bölümde ilk olarak anlaşmazlık kavramını tanımlama, hukûkî açıdan inceleme yoluna gittik. Ardından İslâmın milletlerarası münâsebetlerde ve anlaşmazlıkların daha başlamadan önce önlenmesine yönelik olarak öngördüğü prensipleri ele aldık. En son olarak da, milletlerarası anlaşmazlıklarda sulhün tercih ediliş seyrini İslâm öncesi ve sonrası olarak ayırıp, her iki dönemdeki uygulamalarla ilgili can alıcı örnekler vermeye çalıştık.

A. Milletlerarası anlaşmazlıklar

İç hukukta kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkileri belirli kurallar bütünüyle düzenlendiği gibi, Milletlerarası hukukta da devletlerin diğer devletlerle olan ilişkileri belirli hukuk kurallarıyla düzenlenmektedir. Bu doğrultuda bakılacak olursa, ulusal toplumda bireyler arasında olduğu gibi, uluslararası toplumda da devletler arasında, çeşitli sebepler ve tesirlerle, uyuşmazlıkların ve anlaşmazlıkların çıktığı görülecektir.¹ Devletlerin devletlerle ve diğer milletlerarası hukuk sükeleriyle olan ilişkilerini düzenleyen bu kuralların ihlâli, ya da yanlış uygulanması sebebiyle bazı uyuşmazlıkların ortaya çıkması, her hukuk düzeninde olduğu gibi tabiidir. Milletlerarası hukuk düzeni içerisinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözüme ulaştırılabilmesi ve buna yönelik çarelerin isabetli bir şekilde tesbit edilebilmesi için "anlaşmazlık" kavramı iyice anlaşılmalıdır. Bunun için mezkûr kavramı tanımlamamız ve sınıflandırmamız gerekecektir. Konuya öncelikle günümüz dünyasında din, dil ve ırk farketmeksizin bütün dünya ülkelerince kabul edilen ve bilinen pozitif hukuk kuralları çerçevesinde yaklaşmakta yarar var. "Anlaşmazlık" kavramının İslâm Hukûkuna göre yapılabileceğimiz değerlendirmeleri müteakip satırlarda ele alacağız.

a) Anlaşmazlık kavramı ve tanımı

Milletlerarası anlaşmazlık "iki devlet arasında hukûki ya da nesnel (maddî) bir nokta üzerinde bir anlaşmazlık, hukûki görüşler veya çıkarlar arasında bir karşıtlık ve çatışma" şeklinde tanımlanabilir.² Milletlerarası anlaşmazlıkların tanımı genellikle

¹ Meray, S. L. Devletler Hukûkuna Giriş, 2/321; Esat, Mahmut, Hukûk-u Düvel, 3 (4. blm.)

² Meray, A.g.e. ve yer

Milletlerarası Daimi Adâlet Divanı'nın 1924 tarihli "Mavrommatis" uyuşmazlığına ilişkin kararında belirlemiş olduğu şekilde yapılmaktadır. Buna göre milletlerarası anlaşmazlık; **"Bir hukuk noktası, ya da bir olay üzerinde (iki devlet arasındaki) hukuki tezlerin ya da çıkarların çatışmasıdır."**³ Ancak söz konusu tanımın yapıldığı bu kararın ardından günümüze kadar milletlerarası hukûkun gelişimi nazara alındığında, milletlerarası hukuk kurallarının, devletlerden başka, milletlerarası teşkilatlar, devlet sayılmayan topluluklar ve belirli ölçüde fertler gibi milletlerarası suje olarak kabul edilen hukuk kişilerine de tatbik edildiği görülmüş, dolayısıyla bu tanım yetersiz sayılmıştır.⁴ Sonuçta tanımdaki "iki devlet" ifâdesi yerine "uluslararası hukûkun sujeleri" ifâdesine yer verilmesinin daha uygun olacağı görüşüne yer verilmiştir.⁵ Ancak biz, bu çalışmamızda konumuzu "Devletlerarası anlaşmazlıklar" ifâdesiyle sınırlandırmamız sebebiyle incelemelerimizi özellikle devletlerarası anlaşmazlıklar açısından yapacağız. Çünkü, bilhassa günümüzde milletlerarası barışı ve güvenliği tehlikeye düşürebilecek güçte olan milletlerarası hukuk sujelerinin başında devletler gelmektedir.

b) Anlaşmazlıkların önem derecesine göre tasnifi

Milletlerarası anlaşmazlıkların önem derecelerini dikkate alarak sınıflandırmadaki maksat, anlaşmazlığa uygulanacak çözüm yollarından daha uygun olanının kolayca tespit edilmesidir. Günümüze kadar gerçekleştirilen çeşitli milletlerarası antlaşmalarda, misaklarda, önemsiz anlaşmazlıklar için nisbeten uygulanması kolay olan usûller -örneğin, diplomasi görüşmeleri gibi- önemli sayılan anlaşmazlıklar için ise uygulanması daha zor usûller öngörülmüştür.⁶

Hangi anlaşmazlıkların daha önemli, hangilerinin nisbeten daha az önemli olduğu konusunda herhangi bir pozitif hukuk kuralı bulmak mümkün değildir. Çünkü, uyuşmazlıkların çözümüne dair her antlaşma, kendi amacına yönelik önemli saydığı anlaşmazlıklar konusunda uygulanması daha zor veya kolay olabilecek barışçı çözüm yolları öngörebilir. Bununla birlikte, anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözme gayretlerinin, milletlerarası barış ve güvenliğin tehlikeye düşmesini engelleme gayesine yönelik olduğunu düşünürsek, genel anlamda milletlerarası barış ve güvenliği tehdit eden anlaşmazlıklara "önemli" sıfatını eklemek yanlış olmaz. Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere anlaşmazlıkların önem derecesine göre tasnifi, barışçı çözüm yollarını öngören antlaşmaların hedeflediği amaca ve çözüm yoluna atfettiği öneme göre farklı şekillerde

³ Çelik, E. Milletlerarası Hukuk Dersleri, 2/325

⁴ Meray, S. L. Devletler Hukûkuna Giriş, 2/136

⁵ Meray, A.g.e. 1/226-227

⁶ Belik, M. R. Devletlerin Harp Selahiyetinin Tahdidi ve Milletlerarası İhtilâfların Sulh Yolu ile Halli Usulleri, 1/78

olacaktır.

Gerek milletlerarası uygulamalarda, gerekse doktrinde milletlerarası anlaşmazlıklar hukûki ve siyâsi olmak üzere iki büyük bölüme ayrılmıştır.⁷

aa. Hukûki anlaşmazlıklar

"Haklarla ilgili anlaşmazlıklar (Legal ya da Justiciable disputes) " da denilen bu grup uyuşmazlıklar, tarafların iddialarını ve taleplerini Devletler Hukûkunca kabul edilmiş delillere dayandırdıkları , uygulanması gereken Devletler Hukûku kuralının hangisi olduğu konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklardır.⁸

Genelde benimsenen tanımıyla hukûki anlaşmazlık; "İki devlet arasında, bir hukuk kuralının uygulanması ya da yorumlanması yüzünden çıkan uyuşmazlıklardır."⁹

Tanımdan da anlaşılacağı üzere hukûki anlaşmazlık, herhangi bir pozitif hukuk kuralının uygulanması; yani anlaşmazlığa taraf olan devletlerden birinin bir milletlerarası hukuk kuralına uygun davranıldığını, diğerinin ise tam tersine olarak, karşı tarafın hukuk kurallarını ihlal ettiğini öne sürmesiyle meydana gelebilir. Aynı şekilde, yürürlükte bulunan bir hukuk kuralının yorumlanması üzerindeki taraf devletlerin farklı iddiaları da bu başlık altında incelenmektedir. Böyle bir durumda taraf devletlerin, anlaşmazlığa konu olan kuralın varlığı ya da yokluğu hakkında herhangi bir iddiaları yoktur.

Böyle bir durumda halen yürürlükte olup, geçerli kabul edilen bir hukuk kuralına uygun davranılıp davranılmadığı konusu değerlendirilirken, taraf olan devletlerin bu alandaki menfaatlerinin zedelenip zedelenmediği dikkate alınır. Kısaca bu çeşit uyuşmazlıklar, Devletler Hukûkunun düzenlediği alanda doğmaktadır; bunlar, varolan kuralların uygulanması ya da yorumuyla ilgilidir.¹⁰

bb. Siyâsi anlaşmazlıklar

Bunlara "çıkartlarla ilgili uyuşmazlıklar (non-justiciable ya da political disputes)" denilmektedir.¹¹

Bu tür anlaşmazlıkları şu şekilde tarif edebiliriz; "Uluslararası hukûkun düzenlenemediği bir alanda çıkan veya taraflardan birinin, bir ilişkiyi düzenleyen ve aynı zamanda yürürlükte bulunan hukuk kuralını reddetmesi, bu kuralın değiştirilmesini istemesi sebebiyle başgösteren anlaşmazlıklardır."¹²

⁷ Belik, 76; Meray, 2/321

⁸ Meray, 2/321

⁹ Çelik, 2/325

¹⁰ Çelik, A.g.e. ve yer

¹¹ Meray, 2/321

¹² Belik, 78; Meray, A.g.e.

Tariften de anlaşılacağı gibi, siyâsi anlaşmazlıkların bir bölümü hukûkun düzenlenemediği bir alanda ortaya çıkmaktadır. Henüz milletlerarası hukuk kurallarının düzenlenemediği, herhangi bir pozitif hukuk kuralının hükmetmediği bir alan söz konusudur. Devletler bu alanda birbirlerinin menfaatlerine uygun davrandıkları sürece, hiçbir anlaşmazlıktan söz edilemez. Eğer aksi olur, menfaatler zedelenirse siyâsi bir anlaşmazlık doğacaktır. Görüleceği gibi böyle bir durumda hukûki anlaşmazlık olduğu gibi, herhangi bir hukuk kuralının tespiti, uygulanması veya yorumu söz konusu değildir; ortada uygulanması mümkün bir hukuk kuralı yoktur.

Siyâsi anlaşmazlık hukûkun düzenlenemediği bir alanda ortaya çıkabileceği gibi, hukûkun düzenlendiği bir alanda da kendini gösterebilir. Bu durum çoğu zaman, taraf devletlerin herhangi bir hukuk kuralını belirli bir şekilde yorumlamaları veya uygulamaları, ya da o alanda hiç bir hukuki düzenlemenin olmadığı şeklinde bir iddia öne sürmeleri şeklinde görülmekte; o alanda bir düzenleme getiren hukuk kuralının reddedilmesi söz konusu olmaktadır.

c) Hukûki-Siyâsi anlaşmazlık ayırımının önemi

Uygulamada anlaşmazlıkları siyâsi ya da hukûki olarak nitelendirmek daha ziyade tarafların takdirine bağlı olduğundan, bazan bir anlaşmazlık hem siyâsi, hem de hukûki olarak değerlendirilebilir.¹³ Bu sebeple hukûki-siyâsi anlaşmazlık ayırımını her zaman kesin hatlarıyla belirlemek mümkün olmayabilir. Belirtilen iki anlaşmazlık türünün ayırımı, bunların yargı yoluyla mı, yoksa diğer sulhane yollarla mı giderileceğinin tespitinde önem kazanmaktadır. Hukûki anlaşmazlıklar için devletler, yargı yollarını; siyâsi uyuşmazlıklar için ise yargı dışı çözüm yollarını benimsemektedirler.¹⁴ Ancak böyle bir eşlemenin kesin olarak varlığı söz konusu değildir. Milletlerarası hukuk alanında devletler, yargı organları önüne gidip gitmemekte serbesttirler. Yargı organının yargılama yetkisi tarafların karşılıklı rızalarına bağlıdır. Bu sebeple tarafların yargı organı önüne götürmeyi kabul etmedikleri bir anlaşmazlığı, diğer barışçı veya siyâsi yollarla çözmeyi kararlaştırmaları mümkündür. Bunun gibi tarafların siyâsi bir anlaşmazlığı yargısal yollarla çözmeyi kararlaştırmaları da mümkündür. Diğer bir ifadeyle, yargılanabilir-yargılanamaz anlaşmazlık ayırımı, hukûki ve siyâsi anlaşmazlık ayırımı için kesin bir ölçüt teşkil etmez.

¹³ Belik, 78; Meray, A.g.e.

¹⁴ Belik, 76-77

d)İslâm Hukûku açısından "anlaşmazlık" kavramı

Hiz. Peygamber'in (s) hicreti müteâkiben bir devlet kurmasını göz önüne alacak olursak, müslümanların devletler hukûku alanında "anlaşmazlık" kavramıyla ne derece erken tanıştıklarını görebiliriz. Özellikle ilk dönemlerde bu kavram daha ziyade gayr-i müslimlerle olan ilişkilerde gündeme gelmekteydi. Zira, müslüman devletler arasında baş gösteren isyan (bağy) hali hariç, diğer konularda bir devletler hukûku meselesi yoktu.¹⁵ Müstakil İslâm devletlerinin hedefi aynı olduğundan ve aynı kanuna tabi bulundukları için, kendi aralarındaki münasebetler bir iç mesele mahiyetindeydi.¹⁶

İslâm hukûkunda anlaşmazlık kavramının yalın bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Anlaşmazlıklar konusunda hukûki-siyâsi ayırımının yapılmadığı, bunların tamamıyla dini kaynaklı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla akla doğrudan "Cihâd" kavramı gelmektedir.

İslâma göre devlet; nihaî hedefi bütün dünyada Allah'ın iradesini ve adaleti tahakkuk ettirmeye vesile olan düzenlemeyi ifâde etmektedir. Bunun yanı sıra devletin sürekli ilişkide bulunduğu başka topluluklar da vardır ve buradan hareketle İslâm dünyayı iki bölümde ele almaktadır: "Dâr'ul-İslâm"; yani İslâmın hakim olduğu ülkeler ve "Dâr'ul-Harb"; yani başka düzenlerin hakim olduğu ülkeler.¹⁷

Dâr'ul-Harb, Dâr'ul-İslâmı çevreleyen dünyadır ve teorik olarak bakılacak olursa bu iki taraf birbirleriyle ne tam barışık, ne de sürekli husûmet içerisinde. Bu hal çağdaş terminolojiyle söylenecek olursa bir "teyakkuz hali"dir. İslâmın temel gayesi, İslâm nizamına evet demeye hazır topluluklarla barış ve adalet içinde, birarada var olmaktır.¹⁸ Buna mani olan fertleri nasıl cezalarla vazgeçirmeye çalışıyorsa, toplumları ve devletleri de cihad yoluyla vazgeçirmeye çalışır.¹⁹ Dolayısıyla denilebilir ki; İslâm hukûkuna göre "anlaşmazlık" kavramı, İslâmi tebliğe engel olan²⁰, İslâmın öngördüğü prensiplere ters düşen her türlü tutum ve uygulamayı ifâde etmektedir. Yani anlaşmazlık iki taraflı değildir, gayr-i müslim cihetten doğar ve İslâm bunun izalesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ister. Örneğin; doğrudan doğruya ve dolaylı yollarla İslâm toplumunun varlık ve istiklâline, müslümanların dinlerinde fitneye yolaçacak şekilde ülkelerine, mallarına ve kendilerine tecavüz hallerinde, müslümanların emniyet ve selâmetlerini tehdit, İslâm tebliğ ve davetini engellemek veya gerçek bir tehlike sayılacak şekilde müslümanlara karşı kötü niyet beslendiğine delâlet edecek tavır ve hareketler sergilendiğinde İslâm devleti gereken her türlü tedbiri alma durumundadır.²¹

¹⁵ Hamidullah, *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımlar*, 76

¹⁶ Özel, 37

¹⁷ Khadduri, *İslâm'da Adâlet Kavramı*, 221

¹⁸ Khadduri, *A.g.e.*, 222

¹⁹ Özel, 70

²⁰ Câd'ul-Hak Ali Câd'ul-Hak, *el-İslâm beyn'el-Harb ve's-Selâm* (Beyanü'l-Lisan mine'l-Ezheri's-Serif), II/368

²¹ Zuhaylî, *Asar'ul-Harb*, 91

Müslümanlar açısından anlaşmazlığın boyutlarını şu ayetler belirlemektedir:

"Sizinle din hususunda savaşmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmaktan ve adaletli davranmaktan Allah sizi menetmez. Şüphesiz ki Allah adaletli olanları sever.

"Allah, ancak sizinle din hususunda savaşmış, sizi yurdunuzdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanları dost edinmekten sizi meneder, Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir."²²

Diğer yandan yukarıda hukûki-siyâsi anlaşmazlık ayırımının önemine dair belirttiğimiz gibi, anlaşmazlıkların yargı yoluyla mı, yoksa diğer sulhane yollarla mı giderileceği konusu hiç şüphesiz İslâm hukûkunca dışlanmamaktadır. Her ne kadar İslâm hukukçuları böyle bir ayırıma gitmeseler de, temeli barış olan ²³ bir dinin sulhe ve sükûna götürecek her türlü meşrû yolu kabul edeceğinde şüphe yoktur. Haddizâtında tez konumuzun ana hedefi bu yolların ana hatlarıyla ele alınması olduğundan, anlaşmazlıkların gerek siyâsi, gerekse hukûki usûllerle çözümünde İslâmın öngördüğü prensipleri takip eden bölümlerde ele alacağız.

²² Mümtehhine, 8-9

²³ Birinci bölümde yer alan "Dış Münâsebetlerde Savaşın Değil, Barışın Esas Oluşu" konusuna müracaat ediniz.

B.İslâmın dış münâsebetlerde öngördüğü prensipler

a) Ahde Vefâ Prensibi:

İslâmın insanlığı barışa davet eden bir din oluşu, müslümanlara düşmanlarının barışa az dahi olsa meyletmeleri halinde barış yolunu tercih etme vecibesinin yüklemesinde açıkça görülebilir.¹

Barışı sağlama yollarının başında ise sulh, saldırmazlık ve güvenlik andlaşmaları imzalamak yeralır. Hiç şüphesiz barış andlaşmaları, kuvvetlerini metinlerini oluşturan maddelerden almazlar. Andlaşmaları yürürlüğe konulmasında ve şartların yerine getirilmesinde etkili olan en büyük kuvvet, taraflardaki vefâ duygusudur. Dolayısıyla andlaşmaların kuvvetlerini, diğer bir ifâdeyle geçerliliklerini metinlerine değil anlaşmayı imzalayanların vefâlarına borçlu olduğunu söyleyebiliriz.² Bir başka ifâdeyle, andlaşmalara ne kadar vefâ gösteriliyorsa, andlaşmalar o derece kuvvetli ve geçerli olacaktır.

Bu konuda, batılı müellifler bazı diğer nazariyelerin yanısıra, Devletler Hukûkuna mesned olarak "**Pacta Sunt Servanda**"yı yani "**Ahde vefâ**" prensibini göstermektedirler. Hatta bu konuda "Bu prensip sayesinde anarşiden çıkıldı" denmiştir.³ Örneğin ünlü Alman hukukçu Kelsen şöyle der;

"Devletler Hukûkunda en aşağı normdan hareket etmeliyiz, bu bir milletlerarası mahkeme kararıdır. Eğer böyle bir kararla yaratılan normun, düsturunun niçin muteber olduğunu sorarsak buna cevap, mahkemenin kurulmasını öngören milletlerarası andlaşmadır. Tekrar niçin bu andlaşmanın muteber olduğunu sorarsak, genellikle Pacta Sunt Servanda denilen ve devletlerin aktettikleri andlaşmalara uygun hareket etmeye mecbur eden genel norm karşımıza çıkar. Bu Devletler Umûmi Hukûkunun bir normudur."⁴

1 Enfâl, 61; Muhammed, 35

2 M. Ebû Zehre, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm,40; Kamil Selâme ed-Daks, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm,84

3 Crozat, C. Devletler Umûmi Hukûku,103 vd.; Turnagil, A.Reşid, İslâmiyet ve Milletler Hukûku, 75

4 Altuğ, Yılmaz, Devletler Umûmi Hukûku,16 (Ayrıca bkz. Kılıçoğlu, İsmail, Pacta Sunt Servanda'dan Siyere, İlim ve Sanat, 6/22, 1986); Turnagil,14

İslâm dini, uluslararası münâsebetlerde, muhatap düşman dahi olsa insanlarında hiç bir ayırım gözetmeksizin hem adâletin tatbikini, hem de ahde vefâyı iki temel esas olarak vazetmiş, beynelmilel münâsebetleri sağlam temellere oturtmuştur.⁵ Ahde vefâ prensibini, milletlerarası münâsebetlerin sulh içinde devamının temini için uyulması ge rekli en önemli şart olarak kabul etmiştir. İslâm hukukçularına göre bu prensip bütün andlaşmalarda geçerlidir.

Zayıf-kuvvetli, müslim-gayr-ı müslim ayırımı yapmaksızın bütün muhataplara bu kural çerçevesinde hareket edilmelidir. Bu prensip, şu veya bu fert, toplum veya devletin kendisi için varsayacağı geçici menfeat ve maslahatlar sebebiyle kesinlikle ihlâl edilemez.⁶ İslâm devleti ile diğer devletler arasındaki andlaşmalar, fertler arasındaki sözleşmeler gibi muhte remdir, bağlayıcıdır, vefâ göstermek ve iyi niyetle yerine getirmek gerekir. İslâm nazarında esas olan, yapılan anlaşımlara sadık kalmaktır.⁷

Bilindiği gibi, devletin bizzat kendi iradesiyle taahhüt ettiği beynelmilel vecibeleri yerine getirmemesi halinde, birarada, karşılıklı anlayış ve işbirliği içinde yaşamının gerektireceği esaslara uyacağı beklenemez. Dolayısıyla İslâm, ahdini bozan kimseleri azimetten yoksun ve ileri görüşten mahrum olarak nitelerken, verilen söz ve taahhüt edilen vecibelerin ifasında azami hassasiyeti göstermiştir.⁸ Şimdi Kur'an ve sünnet nasslarının yanısıra, sahabe ve diğer devirlerde ahde vefâyla ilgili uygulamaları gözden geçirelim;

Bir çok Kur'an âyetinde ahde vefâ teşvik edilmiş, hatta dini bir vecibe olarak ifâde edilmiştir. Bunlara göre, ahde ve andlaşmalara vefâ büyüklüğün, andlaşmaları bozma ise zaafın bir göstergesidir. Aynı zamanda yapılan andlaşmaların bir de manevi yönden önemi vardır. Hatta ahde vefânın esas teşvikçisi de bu yöndür. Çünkü Kur'an'a göre yapılan andlaşmalarla sadece insanlara karşı değil, en önemlisi Allah'a karşı da sorumlu hale gelinmektedir.⁹ Andlaşma yapan müslüman Allah adına yemin etmekte ve Allah'ı kendine kefil kılmaktadır. Bu durumda vefâsızlık, insanlığa örnek bir ümmete hiç yakışmayacak bir davranış olacaktır.¹⁰

Kur'an'daki bazı âyetlerde, ahde vefâdaki esas maksadın mü'minleri kendi istek ve iradeleriyle, bütün insanlığın birlik ve beraberliğini sağlama hedefini gerçekleştirmek olduğuna dair işaretler vardır. Hatta, Allah dilemesi halinde insanların hiç bir zaman ihtilâfa düşmeyecekleri bildirilerek, ihtilâfın insanlık için vazgeçilmez bir özellik

5 Özel, Ahmed, İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı, 58; A.Ahmed Ebû Süleyman, İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı, 133; Abdüssettar Hamid, el-Mebâdiü'l-İnsaniyye fî-Muâmeleti'l-Muhâribîn fi'l-İslâm, 42

6 M.Ebû Zehre, Alakat, 41; Seyyid Kutup, Fî-Zılali'l-Kur'an, 6/72; M.Ahmed ez-Zerka, İslâm Hukuk Sisteminde En Önemli Temel Prensipler, 94 (Terc.Dr.Orhan Çeker) İslâmi Araştırmalar, IV, Nisân-1987

7 Rafii, Mustafa, İslâm'da Sosyal Düzen (Terc:Ahsen Batur), 242; Dr.Said Ramazan, ed-Devletül'l-İslâmiyye, 45

8 Özel, 53; Şâmil İslâm Ans. Ahd maddesi, 55; Dr.Muhammed Ruveyfî, Muhaâdarât fi-Tarihi'l-Alâkât, 26, 28

9 M. Abdullah Draz, Mebâdiü'l-Kanûn ed-Devliyy'il-Âmm Fi'l-İslâm, Risâletü'l-İslâm, 5/80

10 M.Ebû Zehre, el-Alâkât, 40; Dr. Said Ramazan, 46

olduğu, ancak bu yolla insanları Allah'ın emirlerini yerine getirip getirmeyeceklerini belirlemede bir ölçü, bir imtihan aracı kılındığı vurgulanmaktadır.¹¹

Esasen Kur'an ahde vefâyı tüm hayatın temeli olarak görür.¹² Örneğin:

"Ey iman edenler! Bağlandığınız ahidleri yerine getirin..."¹³

Âyetin yorumunu yapan müellifler, bu âyette geçen 'ahidler'in, insan'ın Allah ile, diğer inanlar ve toplumlarla olan her türlü söz, ahid, anlaşma gibi karşılıklı taahhüdü gerektiren her davranışı kapsadığını belirtmektedirler.¹⁴

Diğer yandan bu âyetin, kişinin bizzat kendisiyle, diğer insanlarla, arkadaş, aile, toplum ve düşmanlarla olan münâsebetlerinde, kısacası tüm hayatta uyulması gerekli ölçüyü verdiği söylenmiştir.¹⁵ Verilen her söz ve taahhüt sorumluluğu gerektirmektedir. Özellikle bu devletlerarasında gerçekleştirilmişse, önemi ve taraflara yükleyeceği sorumluluk daha da artacaktır. Başta da belirttiğimiz gibi ahde vefâ göstermeyenleri bekleyen en önemli sorumluluk, Allah'a karşı olanıdır:

"..Ahdi yerine getirin, çünkü ahitten dolayı mes'uliyet vardır."¹⁶

"Karşılıklı andlaşma yaptığınızda Allah'ın ahdini yerine getirin. Sapasağlam ettiğiniz yeminleri bozmayın. Çünkü siz üzerinize Allah'ı kefil yapmışsınızdır."¹⁷

Âyetlerden de anlaşılacağı üzere, verilen söz ve yapılan anlaşmalara riâyet hususunda Allah kefil tutulmuş olduğundan, anlaşmanın gereğini yapmamak Allah'a karşı işlenmiş büyük bir suç olmaktadır.¹⁸

Diğer yandan İslâm, sözde durmayı ve anlaşmalara riâyeti imanın bir gereği ve dini bir vecibe sayarken, aldatma ve art niyetler taşıyan anlaşmalar yapmayı ve yapılan anlaşmaları menfeat anlayışı ve kaygısıyla vefâsızlık gösterip bozmayı yasaklamıştır. **Bu gün dahi, anlaşmaların zaman zaman ihlâlüne mesned gösterilen "devletin yüce menfeatleri" de anlaşmalara vefâsızlık gösterip, ihlâl etme hususunda meşrû bir sebep sayılmaz.** Bir devlet veya devletler topluluğuyla yapılan anlaşmayı, menfeat temini veya büyük ve güçlü devletlerin yanında yer almak düşünceleriyle çiğnemek, anlaşmaları aldatma ve hıyanete vesile yapmak kesinlikle yasaklanmıştır.¹⁹ Andlaşmalar, tarafların işlerine geldiğinde tatbik edilip, gelmediğinde ise ihlâl edilen sıradan, basit bir kağıt parçası haline getirilmemelidir.²⁰ Nitekim böyle bir davranış yine Kur'an-ı Kerim'de şöyle nitelendirilmektedir:

11 Ebû Zehre, A.g.e. ve yer

12 Özel, A.g.e., 53

13 Mâide, 1

14 İbnü'l-Arabî, Ahkâm'ul-Kur'an, 2/524 vd.; M.Ali es-Sabuni, Safvetü't-Tefasir, 3.bölüm, 5

15 Seyyid Kutup, Fî-Zılâli'l-Kur'an, 6/72; Ebû Süleyman, 133

16 İsrâ, 34. (Âyet tefsirleri için bkz: Sabuni, 7. bölüm, 58)

17 Nahl, 91. (Âyet tefsiri için bkz: Sabuni, 7. bölüm, 40)

18 Cessâs, Ahkâm'ul-Kur'an, 6/295; Özel, A.g.e., 54

19 Kutup, 14/94; Şamil İslâm Ans. Ahd maddesi, 55; Cad'ul-Hakk, el-İslâm Beyne'l-Harb ve's-Selâm, 369; Draz, İslâm Hakkında Baz Düşünceler (Trc:Ali Özek), 143; Sa'di Ebû Ceyb, Dirâse fi-Minhâci'l-İslâm, 84

20 Daks, el-Alâkât, 84; Abdülvehhab Kelziyye, eş-Şer'ud-Devlî fi-Ahdi'r-Resûl, 85

"İpliği sağlamca bükükten sonra bozan (kadın) gibi olmayın. Bir ümmet diğer bir ümmetten daha kuvvetlidir diye, yeminlerinizi aranızda hile vasıtası yapıp zayıf tarafa zulmedersiniz..Halbuki Allah sizi bununla imtihan ediyor..."²¹

Âyette zikredilen "Yeminlerinizi aranızda hile vasıtası yaparsınız" ifâdesinden "sizler aranızdaki anlaşmaları ancak birbirinizi kandırmak ve aldatmak için yaparsınız" anlamı çıkmaktadır. Bu ifâdelerle, ahdi bozma durumunda olan devletler kınanmaktadır. Halbuki burada da görüleceği gibi böyle bir davranışa kesinlikle Allah'ın rızâsı yoktur. Hatta andlaşmaların ihlâliyle eldeki gücün de kaybolacağı, ümmetin zelil duruma düşeceği verilen örneklerle vurgulanmaktadır.²² Vefâsızlığın akibeti sonraki âyetle şöyle te'yid edilir:

"Yeminlerinizi, aranızda hile vasıtası yapmayın; yoksa sağlam duran ayaklarınız sürçer..."²³

Yapılan andlaşmalara ihânet eden ve hiçe sayanlara karşı takınılması gereken tavırla ilgili şu âyetler bize yol gösterecektir:

"Sen kendileriyle andlaşma yaptığın halde, onlar her defasında pervasızca ahidlerini bozarlar. Harp meydanında yakaladığında onları darmadağın et ki, arkalarından onlara destek verenlere ibret olsun-belki böylece akıllarını başlarına alırlar. Eğer bir kavmin hıyanetinden endişe edersen, andlaşmayı feshettiğini onlara açıkça ve adâlet üzere bildir. Muhakkak ki, Allah hainleri sevmez."²⁴

İslâma göre müşriklerle de olsa andlaşma yapılabilir, meşrûdur. Zira, böyle bir tavırdan maksat, muhatap kim olursa olsun, inançları nasıl olursa olsun onlarla siyasal ilişkilerin düzenlenmesi, uyumlu bir şekilde sürdürülmesidir.²⁵ Bu sebeple andlaşmalarına saygılı olan müşrik tarafla sonuna kadar barış ilişkileri içinde bulunulmasını şu âyet mealleri göstermektedir:

"...Müşriklerle olan andlaşmalarınızı, müddetlerinin sonuna kadar tamamlayın. Muhakkak ki Allah, haksızlıktan sakınanları sever."²⁶

"..Onlar ahidlerinde durdukları müddetçe siz de ahdinizde durun. Şüphesiz ki, Allah emir ve yasaklarına karşı gelmekten ve ahidlerini bozmaktan sakınanları sever."²⁷

Bu âyetlerde, andlaşma müddetinin tamamlanmasına kadar şartlarına bağlı kalmanın vacip olduğu hükmü vardır. Taraflardan birisi andlaşmayı bozacak bir davranışta bu lun-

21 Nahl, 92

22 Daks, A.g.e.,85; Şamil İslâm Ans. Ahd maddesi, 55

23 Nahl, 94; Enfal, 56-57-58 (Bu âyetler,müslümanlarla andlaşma yapt klar halde her defasında ahidlerini çiğneyerek müşriklerle birlik olan ve onlara silâh yardım yapan Kureyza yahudileri hakkında nazil olmuştur.Çünkü Kureyza Yahudileri İslâm'la muharebe ve müslümanların düşmanlarına yardım etmeyeceklerine dair Resulullah'la(s) andlaşma aktettikleri halde özellikle Bedir savaş ında Mekkeli müşriklere silâh vermekle andlaşmalarını bozmuş oldular...Daha geniş bilgi için bkz: Mehmed Vehbi, Ahkâm-ı Kur'aniye, 263-264)

24 Nahl, 4

25 Daks, A.g.e., 89; Vehbe Zuhaylî, Âsâr'ul-harb fi'l-F kh 'l-İslâmi, 355; Zuhaylî, el-Alâkâtü'd-Devliyye,131; A. Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye ve'l-Kânûnû'd-Devliyyi'l-Âmm, 26

26 Tevbe, 4

27 Tevbe, 7

madıkça andlaşma hükümleri baki kalacaktır.²⁸ Diğer yandan devletlerarası münâsebetlerde İslâm ahlâkının yüceliği de aynı âyetlerde görülecektir. Çünkü muhatap müşrik dahi olsa bağlılık emredilmekte, hatta bu davranış takvânın bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir. Ahde vefâ prensibinin tipik bir örneği olan mezkur âyetler, menfeat, maslahat ve zarardan uzaklaşma kaygılarını bir tarafa itmekte, bunu bir ibâdet olarak değerlendirmektedir.²⁹

Seyyid Kutup bu iki ifâdeyi şöyle yorumlamaktadır:

"Birinci emirle, kendileriyle anlaşma yapılanlar buna bağlı kaldıkları müddetçe ahde vefâ gösterilmesi istenirken, ikinci âyetle o zamana kadar olduğu gibi, andlaşma süresinin bitimine kadar, andlaşmasına sadık kalan tarafa ihânette bulunulmaması, şartlarının özenle yerine getirilmesi istenmektedir"³⁰

Görüldüğü gibi Kur'an, yapılan andlaşmaların kesinlikle bozulmamasını benimserken, müslim-gayr-i müslim farkı gözetmeksizin ittifak ve andlaşmaların saygınlığına bağlı kalmayı istemektedir. Diğer yandan da bu doğrultuda davrananları takdîrîkâr ifâdelerle şöyle yâdetmektedir:

"O akıl sahipleri ki, Allah'ın ahdini yerine getirirler ve verdikleri sözlerden dönmezler."³¹

"...Onlar yaptıkları ahidlere bağlıdır.."³²

Diğer yandan, ahde vefâ prensibinin din kardeşliği ve bunun gerektirdiği yardımlaşma hakkından da ferâgat edilmesini gerektirdiği yine Kur'an nassıyla sabittir. İslâm devletine tabi olmayan müslüman bir topluluk, İslâm devletiyle arasında saldırmazlık andlaşması bulunan bir devletin saldırısına maruz kalır ve kendilerine yardım için İslâm devletine müracaat ederse, bu durumda andlaşma çiğnenip yardım eli uzatılamaz.³³ Şöyle ki:

"...İman edip te hicret etmemiş olanlar, hicret edinceye kadar velâyetleri size ait değildir. Ancak onlar dinlerine tecavüz edilip de sizden yardım istedikleri takdirde, aranızda andlaşma olan bir kavme karşı savaşmamak şartıyla, onlara yardım etmeniz üzerinize borçtur..."³⁴

Buradan da anlaşılıyor ki, Allah (c.c.) andlaşma hakkını, kardeşlik hakkından üstün tutmaktadır. Kendileriyle andlaşma yapılmış taraf kim olursa olsun şartlar gereği yardımına koşulması istenirken, andlaşma yapılmamış müslüman tarafa yine andlaşma gereği yardım etmeme öngörülmektedir.³⁵

Kur'an'ın ortaya koyduğu bu esasları ilk olarak uygulayan kişi hiç şüphesiz Hz. Peygamberdi. Özellikle devlet başkanlarına olan tavsiyelerinde ahde vefâyı gerekli

28 Mehmed Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, 262

29 Sa'di Ebû Ceyb, *Dirâse fi-Minhâci'l-İslâm es-Siyâsi*, 730

30 Kutup, *Fî-Zilâl*, 20/144

31 Ra'd, 20

32 Bakara, 177

33 Daks, *A.g.e. ve yer*; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 2/329

34 Enfal, 72

35 Daks, *A.g.e.ve yer*; Fahrüddin Muhammed Râzi, *Mefatihü'l-Gayb*, IV/390; V.Zuhaylî, *el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm*, 135

kılarken, bizzat kendi hayatında bu prensibe bağlı kalmış, en güç şartlarda dahi taviz vermemiştir. Konuyla ilgili örnekler verecek olursak:

"En hayırlınız, anlaşmaları yerine getireninizdir."³⁶

"Emâneti gözetmeyenin imanı, vefâsı olmayanın da dini yoktur."³⁷

"Ahdini bozan her kişi için kıyamet gününde bir sancak dikilir ve; 'Bu sözünde durmama alâmeti falan oğlu falanıdır' denilir."³⁸

Ahde vefâ konusunda Hz.Peygamber'in uygulamalı olarak gösterdiği en can alıcı örnek Hudeybiye sulhü sonrası gelişmiştir. Andlaşmanın bir maddesine göre; Mekke'de müslüman olan bir kimse Müslümanlara sığınmak isterse, isteği kabul edilmeyip, Mekke'ye iade edilecekti. Yapılan andlaşmanın mürekkebi henüz kurumamıştı ki, ayağındaki zincirlerle Mekke'den kaçıp Hz.Peygamber'e (s) iltica talebinde bulunan Ebû Cendel, andlaşma gereği gözyaşları içinde geri iade edildi. Geri dönmek istemeyen Ebû Cendel'e Hz.Peygamber (s) şu cevabı vermişti;

"Ey Ebû Cendel!..Biz Kureyş'le bir sözleşme imzaladık. Onlar bize, biz onlara Allah adına söz verdik, sözümüzden dönmeyiz."³⁹

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi, Resulüallah (s) müslümanların zararına da olsa, onları zor durumda da bıraksa, ahde vefânın kudsiyeti üzerinde hassasiyetle durmuş, bu prensipten asla taviz vermemiştir.⁴⁰

H. Peygamber'in (s) halefleri de imza ettikleri andlaşmalara vefâ göstermişlerdir.⁴¹ Sefere çıkan ordularına ve komutanlarına her zaman bu yolda telkinlerde ve talimatlarda bulunmuşlardır. Örneğin, Hz.Ebû Bekir kumandanlarına: "Söz verdiğiniz vakit ahdinizin şartlarını ifâda kayıtlı olunuz." demiştir.⁴²

Aynı şekilde Hz. Ömer'in (r) Sa'd b. Ebi Vakkas'a yazdığı mektubunda yeralan şu ifâdeler ahde vefânın önemini gösterir:

"Ahde vefâda titizlik gösterin. Sözde durmak uğruna yapılan hata helâkete götürmez; fakat vefâsızlık hesabına yapılan hata mahveder. Vefâsızlık sizin alçaltır, düşmanlarınızı ise yükseltir.Böylece siz zaafa uğrarsınız, düşmanlarınız ise güç kazanır. Biliniz ki, sizi müslümanlar için ar ve hakâret sebebi olmaktan şiddetle sakındırırım."⁴³

Gerek Hz. Peygamber'in (s), gerekse ilk dört halifenin ısrarla uyguladıkları ahde vefâ prensibinin milletlerarası münâsebetlerdeki yeri tartışılmaz bir esastır. Daha sonraki devirlerde⁴⁴ müslüman idarecilerinin yaptıkları andlaşmalarda bu asli unsuru

36 Buharî, *el-Camiü's-Sahîh*, Vekâlet, 5, 6; Müslim, *Sahîhu Müslim*, Mûsâkat, 118; Ebû Davud, *Sünen*, Nikâh, 43

37 İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/135, 154, 210, 251

38 Ebû Davud, *Cihâd*, 159

39 Buharî, *Şürû*, 15; İbn Hanbel, 4/330; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/333

40 Draz, *Mebâdi*, 162-163; Draz, *İslâm Hakkında Bazı Düşünceler* (Trc: Ali Özek), 142; Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukûku*, 70; Kelziyye, 85; Zeydan, *eş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 28

41 Zuhaylî, *El-Alâkât*, 132

42 Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukûku*, 70

43 Hamîdullah, *El-Vesâik*, 409, No; 303

44 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Turnagil, *A.g.e.*, 68 vd.

açıkça görmek mümkündür. Karşı taraftan bir ihânet söz konusu olmadıkça, hepsini birbirine bağlayan vefâ bağı olmuştur.⁴⁵

Verilen örneklerde özellikle devlet başkanlarına yönelik tavsiyeler ve talimatlar verilmesindeki amaç şu olsa gerektir; Bir devlet başkanının yaptığı andlaşmayı bozması, devletler camiasında kendine duyulan güveni sarsacaktır. Dahası çevre devletlerin düşmanlıklarını üzerine çekecek, neticede kendi devleti sık sık saldırılara maruz kalacak, bu yüzden kuvvetten düşecektir. İhanetleri ve vefâsızlıkları yüzünden kendine yardım edecek bir dost ülke de olmayacaktır. Sonuçta, süregiden savaşlar yüzünden dışarıdaki başarısızlıkları içe de yansıyacak, iç asayişini sağlayamaz, anarşiyi önleyemez hale gelecek, belki bu gelişmeler yüzünden çok kısa bir zamanda çöküşe mâruz kalacaktır.⁴⁶ İslâm devletinin böyle bir âkıbete düşmemesi, kuvvetine kuvvet katması için ahde vefâ kuralını en iyi şekilde uygulaması gerekmektedir. Bu konuda hiç şüphesiz en büyük sorumluluk ülkeyi yönetenlerdedir.

Bir devlet adamından beklenen en önemli şartlardan birisi olan yapılan anlaşmalara sadık kalması⁴⁷ ve ahde vefâ göstermesi o devletin kaderini tayin edecektir.

Buraya kadar anlatılanları özetleyecek olursak; İslâm'da andlaşmalar (muâhedeler) özellikle günümüzde milletlerarası ilişkilerde gözlendiği gibi, basit bir kağıt parçasından ibaret değildir. Barışı sağlamanın dışında düşmanlık, aldatma ve hile yapma, gizliden bazı planlar hazırlama arzularına alet edilemez. Diğer yandan andlaşmalar kuvvetlinin zayıfı ezme aracı olarak da görülemez. Andlaşmalar ancak adâlet ve hakkı bina etmek, zulmü ortadan kaldırıp yerine barışı yerleştirmek için yapılır.

İslâm, insanlığı yüce emellere ulaştırmak ve yüce değerleri korumak amacıyla bu prensibi İlâhi bir kanun olarak koyar ve bütün müslümanlara ahde vefâyı emreder. Yapılan andlaşmalar karşı tarafın ihâneti dışında, hiç bir hedef ve maksat uğruna ihlâl edilemez.⁴⁸ Doğuşundan günümüze kadar bütün İslâm tarihi gözden geçirilecek olursa müslümanların, gerek kendi aralarında, gerekse diğer milletlerden olanlarla gerçekleşen münâsebetlerinde her zaman ahde vefâ gösterdikleri, ihânet ve sözden dönme gibi davranışlarla andlaşmalarını zedeledikleri görülecektir.⁴⁹

Özellikle Hristiyanlık alemi, yüzyıllarca müslümanlara verilen sözün batıl oluşu, kafirlere (tabii müslümanlar kastediliyor) verilen sözü tutmaya mecbur olmadıkları fikrini her fırsatta işleyip, müslümanlarla yaptıkları andlaşmaları ilk fırsatta bozarken⁵⁰, müslümanların tarih boyunca ahidlerine sonuna kadar bağlı kalmalarıyla şöhret bulmaları⁵¹ ibretlidir. Gerçekten müslümanlar diğer milletlerle, devletlerle ve halklarla yaptıkları andlaşmalara bağlılığı dini bir vecibe olarak görmüşler, bununla

45 Rafîî, İslâm'da Sosyal Düzen, 231

46 M. Ebû Zehre, El-Alâkât, 41; Ebû Süleyman, 13

47 Muhammed b. Ali b. Tabataba, el-Fahrî el-Adabü's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, 16; Hüseyin b. Abdillâh, el-Âsâru'l-Evvel fî-Tertibi'd-Düvel, 18

48 Zuhaylî, El-Alâkât, 133; Abdüssettar Hamid, el-Mebâdiü'l-İnsaniyye fî-Muâmeleti'l-muhâribin fî'l-İslâm, 21

49 Zuhaylî, A.g.e, 134

50 Turnagil, 72

51 Muhammed er-Ruveyfî, Muhâdarât fî-Tarihi'l-El-Alâkât ed'Devliyye, 28

da gerçek maksatlarının savaş, düşmanlık ve maddi zenginlikler olmayıp, barış, yardımlaşma ve İslâmın güzelliklerini onlara anlatma olduğunu göstermişlerdir.

Diğer yandan, özellikle devlet adamlarına bu prensibin işlerlik kazanması için büyük sorumluluklar düşmektedir. Çifte standart olarak tabir edilen iki yüzlülük ve vefâsızlık yolu asla tercih edilmemelidir. Zira bir devlet adamının kasten yapılan bir anlaşmayı bozmasında hiç bir meşrû mazeret bulunmayacaktır. Ciddi siyâsi hatalar yapılarak andlaşma şartlarının çiğnenmesi, devletin güvenilirliğinin sarsılmasına, daha da kötüsü, dünya barışının tehdidine yol açabilir. Bu tür hatalardan sakınmak için çaba sarfetmek bir devlet adamının başta gelen vazifesidir.⁵²

Son olarak müslüman müelliflerin, yukarıda belirttiğimiz uygulamalardan ve bu prensipten hareketle geliştirdikleri bir kuralı zikrederim:

"Hıyânete sıdk ve ihlâs ile mukâbele, hıyânete hıyânetle mukâbeleden hayırlıdır."⁵³

b)Adâlet Prensibi:

'Adâlet' kelimesi, kökü Arapça olan 'a-d-l' kökünden gelmektedir. Denk olmak, birbirine eşit olmak, doğru olmak, terazinin kefelerini eşit hale getirmek, adil olmak, insaf etmek, işte doğru olmak, eşit muâmele etmek, adâletle hükmetmek, tarafsızlık, hakkı yerine getirmek, istikamet, ifrat ile tefrit arasında olmak, işleri yerinde ve zamanında yapmak gibi maddî ve manevî anlamları bulunur.⁵⁴

İslâm'da, insanlar arası bütün ilişkiler adâlet prensibi üzerinde gerçekleşir. İnsanların gerek ferdi, gerekse toplumlararası ilişkilerinin düzenlenmesiyle ilgili getirilen hükümler adâlet temeli üzerine kurulmuştur.⁵⁵ Adâlet, barış ve savaş hallerinde insanlar arası ilişkileri tanzim eden en isabetli ölçüdür. Barışta iyi komşuluk ilişkileri ancak adâletle sağlanabilir. Hoşgörü, fikir ve inanç hürriyeti adâletin gölgesinde gerçekleşebilir. Bunda İslâm dininin, insanlığı bir bütün olarak kabul edip, birbirleriyle münâsebetlerini karşılıklı tanıma, yardımlaşma ve işbirliği esasına dayandırarak kaynaşmalarını, insânî bağları kuvvetlendirmelerini istemesi, bu münâsebetlerin şekil ve mahiyetleri ne olursa olsun adâletle davranılması gerektiğini öngörmesi önemli rol oynamıştır.⁵⁶ Bu prensibin sadece müslümanlar arasında değil, müslümanlarla diğer din ve milletlere mensup bütün insanlar arasında geçerliliğinden ve hayatın tüm alanlarında uygulama zemini bulunmasından hareketle, "adâlet"

52 Ebû Süleyman, 135

53 Turnagil, 79

54 Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail, Kur'an-ı Kerim'in Öngördüğü Adâlet Esaslar , 17, Diyânet İlmî Dergi, C. 29, Say : 2, 1993

55 Ebû Zehre, el-Alâkât, 34; Faysal Mevlevî, el-Üsûs's-Şer'iyye li'l-Alâkât beyne'l-Müslimîn ve Gayri'l-Müslimîn, 9

56 Ebû Zehre, 35; Özel, 47; Abdülhalik Nevâvi, el-Alâkâtü'd-Devliyye, 55; Yusuf el-Kardavî, el-Hallü'l-İslâmî, 81; Ruveyfî, 26; Taime, Sabir, el-İslâm ve'l-Müşkilâtü's-Siyasiyye, 295

kavramını daha yakından inceleme gerekliliği doğmaktadır. Bu hususta özetle şu bilgileri verebiliriz;

Genel anlamda; "**Bir şeyin gerçek yerine konulması**"⁵⁷ olarak tarif edilen adâletin bir çok cephesi ve her bir cephesini ifâde eden bir çok kelime vardır. En çok kullanılanı ise "**adl**" kelimesidir. Aynı anlamı taşıyan kelimelerden en önemlileri şunlardır; Kıst, kast, istikame, vasat, nasib, hisse, mizan vs. Diğer yandan Arapça'da adâlet kelimesinin zıddı, İngilizce'deki gibi "-sizlik" ekiyle (justice karşılığı injustice şeklinde) değil, apayrı bir kelimeyle ifâde olunur: **Cewr**. Bu kelimenin de her biri anlam nüansları taşıyan bir takım anlamdaşları vardır: Zulüm, tuğyan, inhiraf vs.⁵⁸

"**Adl**" kelimesinin karşılığı olan bu kelimelerin, taşıdıkları farklı anlamlarıyla birlikte Kur'an'da yer aldığı belirtilmek gerekir. Bu konuda "**el-Adl**" kelimesinin Kur'an'da gerek fiil ve gerekse mastar olarak 27 yerde, eş anlamlısı olan "**el-Kıst**" ve benzerlerinin ise 20 yerde geçtiği tespit edilmiştir.⁵⁹ Bunlara verilebilecek örneklerin başlıcaları şunlardır:

"Gerçekten Allah size, emânetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder..."⁶⁰

Burada asıl muhatabın insanları yönetmekle yükümlü bulunan devlet adamları, valiler veya hakimler olduğu söylenmekle birlikte, aynı hitabın fert fert bütün insanlığa olduğunu görmekteyiz. İnsanların sulh ve sükûn içinde yaşamalarını sağlamaya yönelik en büyük tedbir olarak adâletin yerleştirilmesi gösterilir ve bir vecibe olarak yüklenir.⁶¹ Seyyid Kutup âyet hakkında şunları söyler:

"İnsanlar arasında adâletle hükmetmek mutlak bir nass olup, burada sadece aralarında anlaşmazlık çıkan bazı müslümanlar arasında değil, hatta ehl-i kitapla olan ilişkilerde de değil, bütün insanlığı şamil olacak bir adeletten bahsedilmektedir. "**İnsan**" olma vasfını taşıyan herkes buna dahildir. Bu öyle bir sıfattır ki-insanlık sıfatı-Rabbani kanunlara göre onlara adâletle davranılması hakkını sağlamaktadır. Mü'min olsun, kafir olsun, dost olsun düşman olsun, siyah olsun beyaz olsun, Arap olsun Acem olsun tüm insanlık İslâma göre bu sıfatı taşır. Müslümanlar, bütün insanlara ayırım gözetmeksizin adâletle hükmetmelidirler."⁶²

Bir diğer âyette ise, bütün insanlığa şahid olan, insanlar arasında adâlet ve hakkı idâme eden, insanlar için ölçü ve değerler koyan "**Vasat**" bir ümmetten bahsedilir:

"Böylece sizi, insanlara şahid ve örnek olmanız için vasat (âdil, dengeli) bir ümmet kıldık"⁶³

"Orta" yahut "iki uç menzil arasında orta noktada" manalarını taşıyan "vasat" kelimesi, itidal, ılımlılık, ölçülülük ve en geniş ifâdesiyle "adâlet" anlamındadır. Kur'an,

57 Hüseyin b. Abdillâh, *Âsârü'l-Evvel fî-Tertibi'd-Düvel*, 21 (Suyûtî'nin *Tarihu'l-Hulefa* kenar nda)

58 Macid Khaddûri, *İslâm'da Adâlet Kavramı*, 22; Cerhaoğlu, A.g.e.

59 Sa'dî Ebû Ceyb, *Dirâse fî-Minhâcî'l-İslâm es-Siyasî*, 750

60 Nisâ, 58

61 M.Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, 252; Sabûnî, 2.Bölüm, 106

62 Kutup, *Fî-Zilâl*, 2/689

63 Bakara, 143

mü'minlerin yalnızca fert olarak bu ilkeye sarılmalarını tenbih etmekle kalmaz, topluca onlardan "orta yolda bir ümmet" olmalarını talep eder.⁶⁴ Hiç şüphesiz bu vasıf sadece birbirleriyle olan ilişkilerinde değil, gayr-ı müslimlerle olan ilişkilerinde de ön planda tutulması gerekli bir özelliktir.

Adâlet konusunda bize ışık tutacak diğer âyette şöyle buyrulmaktadır:

"Ey iman edenler! Allah için adâleti ayakta tutup gözetin şâhidler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz, sizi adâletsizliğe sürüklemesin. Âdil olun ki o, takvâya en yakın olandır..."⁶⁵

Burada görüldüğü gibi, özellikle dış ilişkilerde müslümanların düşmanlara karşı dahi olsa adâlet prensibinden ayrılmamaları gerekmektedir. Buna ilâhi bir görev ve yükümlülük olarak da bakabiliriz. O halde adâlet, ayırım gözetmeksizin bütün insanlık için uygulanmalıdır. Kin, nefret ve öfkeyi doğuran herhangi bir sebeple adâleti terketmek, onun yerine zulüm yolunu tercih etmek kesinlikle caiz değildir. Âyette ayrıca manevî sorumluluğa da dikkat çekilmekte, adâletli olmanın takvâ gereği olacağı, aksi istikamette davranmanın ise Allah'ın hoşnutsuzluğunu celbedeceği vurgulanmaktadır.⁶⁶

Cassâs (V.370/981), âyetteki emrin haklı ve haksıza adâletle muâmeleyi kapsadığını belirterek, bunda kafirlerin küfür ve zulümlerine rağmen onlara adâletle davranmak, savaşta hak ettikleri sınırı aşmamak konularında müslümanlar için hükümler bulunduğunu söyler.⁶⁷ Razi'ye (V.606/1210) göre ise âyetin hükmü geneldir. Bir topluma olan kinin müslümanları zulme yöneltmemesi, onlara karşı haddi aşmamaları, kendilerine kötülük etmemeleri, hatta zulme uğrasalar dahi onlara adâletle davranmaları ve zulme yönelmemeleri emredilmektedir.⁶⁸

Kısaca "el-Emru bi'l-Adl ve'n-Nehyu ani'z-Zulm" kuralını çıkarabileceğimiz mezkûr âyet hakkında İbn Teymiyye (V.728/1328) şu yorumu yapmaktadır:

"Adâlet her durumda ve herkes üzerine vücûp ifâde eden bir emirdir, zulüm ise yine her durumda ve herkes için haramdır. Müslümana, kafiye, hatta zalime karşı da olsa zulüm yapılması haramdır, adâletten ayrılmamak gerekir."⁶⁹

Müslümanlara emredilen adâlet prensibi, devletlerarası örfte "mukâbele bi'l-misl" olarak bilinen genel kuralda da kendini göstermektedir. İslâma göre misliyle mukâbele kuralını diğer devletler haddi aşsalar dahi, üstün ahlâk ve fazîlet esaslarıyla sınırlamıştır.⁷⁰ Eğer düşman tarafın yaptığı haksızlık ve zulme aynıyla karşılık vermek belirtilen esaslara aykırıysa, işlenen zulüm ve haksızlık ne kadar büyük dahi

64 M. Khaddûri, *İslâm'da Adâlet Kavramı*, 23; Sabûnî, I.Bölüm, 25; İbnu'l Arabî, *Ahkâm-ı Kur'an*, 1/40

65 Mâide, 8

66 M. Vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, 252; A. Ebû Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, 125; Zeydan, *eş-Şeriatü'l İslâmiyye*, 37; Sabûnî, III. Bölüm, 9; Dr.Said Ramazan, *ed-Devletü'l-İslâmiyye*, 41

67 Cassâs, *Ahkâm-ul-Kur'an*, 2/397

68 Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/560

69 İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-Kübrâ*, 1/342

70 Ebû Zehre, *el-El-Alâkât*, 148

olsa bu yol tercih edilmez. Adâlet fikrini gerçek anlamda benimseyen müslümanlar, bir fert veya topluluğa düşman olsalar, kin ve nefret de duysalar, bu duyguları onları asla adâletsizliğe sevketmeyecektir.⁷¹ Mesela, devletlerarası andlaşmaların icrasını garanti için, İslâm devletiyle gayr-i müslim bir devlet rehine değişiminde bulunsalar ve diğer taraf yapılan andlaşmayı ihlâl ederek elindeki müslüman rehineri öldürse, müslümanlar andlaşmada şart olarak bulunmasına rağmen, karşı tarafın rehinerini öldüremez. Çünkü cezâî mes'uliyetler şahsi olduğundan, devletin işlediği suç yüzünden masum rehiner cezâlandırılamaz. Bu adâletli olmanın gereğidir.⁷²

Mukâbele bi'l-misil kuralının bu şekilde tatbiki İslâm hukukunda; "**Zarara zararlar mukâbele yoktur**"⁷³ şeklinde kaideleşmiştir. Aynı kaide değişik kaynaklarda; "Zarar misliyle izâle olmaz" ve "**Zarar zararlar izâle edilmez**"⁷⁴ gibi ifâdelerle yer almıştır. Bu çerçevede verilebilecek şu örnek olay, konuya daha da açıklık getirecektir:

İslâmın genişleme döneminde, yapılan andlaşmaların sadakatle yerine getirilmesini sağlamak için rehiner mübadele edilirdi. Taraflardan biri diğer tarafın rehinerini katledecek olursa, diğer taraf da kendi elinde bulunan rehinerlerden intikam almak hakkına malik olacağına dair andlaşmaya bir şart koyarlardı.⁷⁵ Buna benzer bir durum Muaviye zamanında meydana geldi. Muaviye b. Ebi Süfyan, Bizansla barış andlaşması yapmış, ancak Rumlar andlaşmayı ihlâl ederek ellerindeki müslüman esirleri öldürmüşlerdi. Ancak Muaviye; "Ahde vefâ, vefâsızlıktan ve vefâsızlıkla cevap vermekten daha hayırlıdır." diyerek, Rum esirlerini öldürmedi ve buna gerekçe gösterirken Hz. peygamber'in şu sözünü aktardı; "Sana emânette bulunulduğunda emânette emîn ol, sana ihânet edene ihânet etme!"⁷⁶

İslâm Devletler Hukuku'nun, adâlet prensibinin mütemmimi sayılabilecek bir başka kuralı daha içerdiğini söylemekte fayda var: "Bir kişinin hatasından dolayı, başkası sorumlu tutulamaz." Bu kural aynen Kur'an nassıyla da teyid edilmiştir:

"Hiç bir günahkar başkasının günahını yüklenemez."⁷⁷

Bu kuralın ilk uygulamalarından birini örnek olarak verelim; Hz. Peygamber Hayber yahûdileriyle yaptığı sulh andlaşmasında, şartlar doğrultusunda hareket edilmediği takdirde andlaşmanın yok sayılacağı maddesi de yer almaktaydı. Ne var ki yahûdilerden bir grup, andlaşmayı ihlâl edecek davranışta bulundular. Ancak Hz. Peygamber andlaşmayı tamamen feshetmemiş, sadece ihlâl eden grup andlaşmanın dışarısında bırakılmıştır.⁷⁸

71 Cerrahoğlu, 20

72 Serahsî, Şerhu Siyeri'l-Kebîr, 1/43; Mebsût, X/129; Ö.Nasuhi Bilmen, Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlahât- Fıkhiyye Kâmusu, III/389

73 Suyûtî, el-Eşbâh, 84; İbn Nüceym, el-Eşbâh, 85; El-Burno, el-Vecîz, 192; Bilmen, 1/261

74 Zerkâ, el-Medhal, 2/963-966; El-Burno, A.g.e., 202; Suyûtî, 86; İbn Nüceym, 87

75 Hamîdullah, İslâm'a Giriş, 165

76 Maverdî, Ahkâm-u's-Sultâniyye, 51; Ali Ali Mansûr, Eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 351; Zerkâ, İslâm Hukuk Sisteminde Temel Prensipler (terc; Orhan Çeker), İslâmi Araştırmalar, 94, say : 4, 1987 (Hz. Peygamber'in bu sözü için bkz. Ebû Davud, Büyû, 79; Tirmizî, Büyû, 38)

77 Necm, 38; Fat r, 18; En'am, 164; İsra, 15; Zümer, 7

78 İbnü'l-Kayyim, Zâdû'l-Meâd, 2/62-77

Bu ve benzeri uygulamalardan hareketle fukaha, İslâm devletiyle birden fazla devletin aralarında andlaşma yapmaları halinde, bu devletlerden birisi andlaşmayı ihlâl edip diğerleri etmediği takdirde, andlaşmanın tümüyle feshedilemeyeceği, andlaşmanın sürmesi gerektiği görüşündedirler.⁷⁹ İbn Kudâme (V.622/1223) el-Muğnî isimli eserinde konuya şu ifâdelerle yer verir; "Andlaşma yapılan devletlerden birinin ihlâli halinde, diğer devletler müslüman devlet başkanına söz, fiil veya elçi göndererek andlaşmayı diğer devlet gibi bozmadığını ve yapılan bu ihlâle katılmayıp, reddettiğini belirttiği takdirde mevcut andlaşma o devlet açısından devam ettirilir."⁸⁰ Diğer yandan ehl-i zimme ile olan ilişkilerde, zimmilerden bir grup yapılan andlaşma hükümlerine sâdık kalmadıkları takdirde sadece o gruba karşı savaş veya diğer yaptırımlara başvurulabilir. Diğer gruplar buna sessiz kalmışlarsa bu sükût, kabul olarak değerlendirilmez. Bunun yanısıra içlerinden bir grubun ihlâl etmesinden korkulması halinde yine andlaşma hükümleri cari olur.⁸¹ Adâlet prensibini vurgulayan diğer âyet meâllerini şöylece sıralayabiliriz:

"Şüphesiz ki Allah adâleti, iyilik yapmayı ve iyi kullukta bulunmayı, akrabaya ikramda bulunmayı emreder; fuhşiyatı kötülüğü ve azgınlığı yasaklar. Allah, düşünüp ibret almanız için size böyle öğütler verir."⁸²

"Ey iman edenler! Adâlet üzere olun ve Allah için şahidlik edin...."⁸³

"Sizinle din hususunda savaşmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış olanlara iyilik yapmaktan ve adâlet etmekten Allah sizi menetmez. Şüphesiz ki Allah adâlet edenleri sever."⁸⁴

"Yarattıklarımız arasında bir topluluk vardır ki, insanlara hakkı gösterirler ve hak olan hükümlerle adâlet ederler."⁸⁵

Kur'an'ın yanısıra Sünnetin de adâlet prensibine gerekli önemi verdiğini görmekteyiz. Hiç şüphesiz, sünnetteki adâlet anlayışının seviyesini anlayabilmek için, cahiliyye devrindeki tatbikatın iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Aşiret hayatının hüküm sürdüğü dönemde, Arap yarımadasında insicamlı bir düzenin ve siyâsi birliğin yokluğu, zarûri olarak adâlet mihengini "hayatta kalabilme" anlayışına kadar düşürmüş, sonuç olarak hakyemezliğe, siyâsi ve sosyal dengeye ve adâlete dayalı olumlu (pozitif, aktif) adâlet yerini ye nilmiş hakkı yerine koymayı, kisası, yani can karşılığı can, ya da can karşılığı mal almayı hedefleyen olumsuz (negatif, pasif) adâlete bırakmıştır. İşte böyle bir zeminde gerçek adâlet anlayışının en orjinal şekliyle Hz.Peygamber tarafından inşa edildiğini görmekteyiz. Şirk ve inaçsızlıkla yaptığı mücâdeleyi aynen zulüm ve haksızlıkla da gerçekleştiren Hz.Peygamber, bir yandan âdil ve gayr-ı âdil fiillerin farkını gösterirken; diğer yandan adâlet ölçüsünün ne olması gerektiğini

79 Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 38

80 İbn Kudâme, el-Muğnî, 8/462

81 İbn Kudâme, A.g.e., 3/534-535

82 Nahl, 90

83 Nisâ, 135

84 Mümtehine, 8

85 A'râf, 18

belirleyen kurallar koymuştur.⁸⁶ Özellikle başka kavim ve milletlerle ilişkilerin giderek geliştiği Medine döneminin hemen ilk yıllarında, burada yaşayan önde gelen kabilelerce de kabul edilen Medine Anayasası, İslâmın adâlet prensibine ne denli önem verdiğini açıkça göstermektedir.⁸⁷

Hız.Peygamber (s) tarafından takip edilen siyaseti iki büyük grupta toplayan Prof. Hamidullah İslâm Peygamberi isimli eserinde şu bilgileri vererek, Resulüllah'ın takip ettiği siyasetin temel umdelerinin başlıcaları arasında "ahlâkîlik ve adâlet'i" saymaktadır;

"Birincisi, zümre veya aşiret gibi özel halk çevrelerini gözetmeksizin güdülen umumi siyaset; ikincisi, bölgelere yahut halklara göre farklılaşan veya Mekke ahalisine, Araplara, Yahûdilere, yabancıların himayesi altında Arabistan'a gelip yerleşen insan topluluklarına ve nihâyet komşu bütün memleketlerin insanların mevzubahis olup olmamasına göre değişen siyasettir."⁸⁸

Mülk yani devletle adâletin birbirinden ayrılmaz ikiz kardeş gibi olduğunu⁸⁹, alemin sulhe, barışa ancak adâlet esasıyla kavuşabileceğini⁹⁰ benimseyen İslâm bu özelliğini Hız.Peygamber'den (s) sonraki devirlerde de göstermiştir. Kur'an'ın insanlardan istediği "adâleti ayakta tutanlar"⁹¹ olma vasfına en lâıyk kişilerden olan Hız. Ömer'in (r) hayatından iki örnek verelim;

Valilerinden birisi bir mektup yazarak, şehir surlarının tamiri için yardım talep eder. Bunun üzerine Halifenin cevabı kısa ve özdür: "Onları adâletle tahkim et!"⁹²

Yine bir valisi hakkında bir yahûdinin şikâyetlerini dinleyince, valiye bir kiremitin üzerine yazdığı şu emri gönderir; "Aleyhinde bana edilen şikâyetlere bir daha mahal verme, yoksa vilâyet makamını terket!"⁹³

Halife Hız.Ali (r) Mısır'a vali olarak tayin ettiği Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'e yazdığı emirnâmede adâletli olması için şu uyarıları yapıyor: "Allah'a ve Allah'ın kullarına karşı adâletten kat'ıyyen ayrılma. Şâyet böyle yapmazsan zulmetmiş olursun...İşlerinin içinden öylesini seçmelisin ki, hak hususunda en mütevassıtı (ortası), adâlet bakımından en yaygını olsun."⁹⁴

Konumuzla ilgili bir diğer tarihi olay da şöyle nakledilmektedir;

Semerkand ahalisinden bir grup Ömer b. Abdülaziz'e gelerek, ordu kumandanı Kuteybe b. el-Bâhili'nin (v.96/715) harp kanun ve kurallarına uymadan haksızlıkla şehirlere girip, oraya müslümanları yerleştirdiğini söylerler. Ömer b. Abdülaziz de oradaki temsilcisine bir mektup yazarak, sözkonusu meseleyle ilgili olarak bir kadı tayin etmesini ve eğer değerlendirme sonucunda haksızlık yapıldığına ve sonuçta

86 Khaddûri, 26-27

87 Anayasa metnindeki hangi maddelerin adâlet prensibiyle ilgili olduğu için bkz. Muhammed Selim el-Avvâ, *Fî'n-Nizâmî's-siyasî li'd-Devleti'l-İslâmiyye*, 62

88 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II/1095

89 Hüseyin b. Abdullah, *Âsârü'l-Evvel fî-Tertibi'd-Düvel*, 21

90 Hüseyin b. Abdullah, *A.g.e.*, 23

91 Mâide, 8

92 Sa'dî Ebû Ceyb, *Dirâse fî-Minhâci'l-İslâm es-Siyasî*, 765

93 Turnagil, 34

94 *İslâm İdarecisine Hitap*, Hız.Ali, Terc; M.Akif Ersoy (Sadeleştiren; Burhaneddin Kayhan), 10

müslümanların o şehirden çıkarılmasına dair hükmedilirse, müslümanları oradan çıkarmasını emreder. Kadı yaptığı çalışmalar neticesinde haksızlık yapıldığını görür, yeniden aralarında bir sulh yapmak veya hak ve adâlet ölçüleri içinde yeniden harbe eşit imkanlarla teşebbüs edebilmeleri için, müslümanların şehirden çıkarılmalarına hükmeder. Bu durum karşısında Semerkand halkı, müslümanlarla savaştan vazgeçip, orada kalmalarını ve kendi aralarında yaşamalarını isterler.⁹⁵

Yukarıda Hamidullah'ın bir tespitinde de yeraldığı üzere, adâlet prensibi beraberinde bir diğer prensibi de akla getirmekte, dolayısıyla konuya yer verilen kaynaklarda bu prensibin hemen ardından "ahlâkilik prensibi"nden sözedilmektedir. Uluslararası ahlâk kurallarına uyma prensibi, bu günkü hukukta önemini açıkça hissettirirken, İslâm başlangıçtan bu yana bütün ilişkilerde ahlâkilik şartını ön planda tutmuştur. Muasır İslâm Hukukçusu Dr. Abdülkerim Zeydan eş-Şeriatü'l-İslâmiyye isimli eserinde bu prensibi üç bölümde inceliyor;

A. Gerek ferdi ve gerekse uluslararası ilişkilerde İslâm, bir takım emirleri veya yasakları içeren ahlâk kurallarına uyulmasını kesin olarak emreder. Buradan hareketle bir İslâm devleti diğer ülkelerle olan ilişkilerinde, bedeli ne olursa olsun bu esasa uymak, bağlanmak zorundadır. Bu durumda devlete, dolaylı olarak da müslümanlara bazı görevler düşmektedir. Bunlar;

1) İslâm devletinin diğer devletlerle yaptıkları anlaşmalara çok zor şartlar içermiş olsa da sıkı sıkı bağlı kalmaları.

2) Yapılan andlaşmaların ihlâlini akla getirebilecek şüpheli davranışlardan kaçınmak, yani andlaşma şartlarına uymada çok titiz davranmak.

3) Ahlâk kurallarına aykırı davranılması halinde, İslâm devletinin hakkı olduğu halde mukâbele-i bilmisil, diğer kullanımıyla misilleme yapmaması.⁹⁶

4) Müslüman vatandaşların bir diğer ülke sınırları içerisine girdiklerinde veya burada yaşıyor olmaları halinde İslâm devletiyle o devlet arasında yapılan andlaşmaları ihlâl edecek her türlü davranıştan kaçınmaları, emniyeti ve asayişini ihlâl etmemeleri.

B. Hedef ve buna ulaştıran vesileler açısından İslâm devletinin ahlâkilik prensibinden ayrılmaması gerekir. Zira İslâmın temel gayesi ahlâki ölçüler doğrultusunda şerefli ve herkesi mutlu kılacak bir hayat yaşatmaktır. Bunun en önemli vesilesi ve aracı ise şüphesiz ahlâk esaslarıdır. Ahlâkilikten uzak her türlü uygulama İslâma ters düşer. Kur'an'ın şu âyetleri bu hususa işaret eder;

"Eğer (muâhede eden) bir kavmin hainliğini (ahdine sadakatsızlığını anlayarak bu cihetten) kat'i endişeye düşersen, (evvela) hak ve adâlet üzere (durumu) kendilerine bildir ve ahitlerini geri at. Çünkü Allah hainleri sevmez."⁹⁷

95 Zuhaylî, Âsâr'ul-Harb, 145

96 Yukarıda örneklerle açıklanmıştır.

97 Enfâl, 58

"Sizinle din husûsunda muharebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış olanlara iyilik ve adâletle muâmele etmenizden Allah sizi menetmez. Çünkü Allah adâletli olanları sever..."⁹⁸

C. Ahlâki kurallara uymakla insanlararası ve devletlerarası alanda bir çok güzel neticeler alınmasının yanısıra İslâm, nazarları manevî yöne çevirmeyi ihmâl etmemiştir. Ahlâki davranışlar takvânın ve Allah'ın rızâsına ulaşmanın birer vesilesi olarak gösterilmiştir. Bizce müslümanların bu prensibe tarih boyunca sıkı bir şekilde bağlanmalarının ve kuvvetli devletler kurmalarının temel sebebi budur.⁹⁹

c)Eşitlik Prensibi:

Hz. Peygamber (s), İslâmı ilk tebliğ etmeye başlamasından itibaren muhatap olduğu insanları zengin-fakir, soylu-soylu olmayan, Arap-Arap olmayan gibi ayırımlara tabi tutmamıştır. Mühtedîler arasında sadece Mekkelileri veya Arapları değil, Habeşlileri, Nubyalıları, İranlıları, Mısırlıları, Rumları (:Bizanslıları) ve diğerlerini bulmakta, bunları tam bir eşitlik içinde görmekteyiz.¹⁰⁰ Buradan hareketle, İslâmın eşitlik anlayışını konumuz çerçevesinde ele alabilmemiz için, öncelikle fert seviyesinde yapılan değerlendirmelerden başlamalıyız.

Her şeyden önce İslâm insanı mükerrer bir varlık olarak değerlendirmekte ve onu yeryüzünün halifesi¹⁰¹ olarak görmektedir. Yine insanoğluna böyle şerefli bir makamın verilmesinde, insanların kendi aralarında kabul ettikleri ırk, milliyet vb. gibi farklılıklar da gözetilmemiştir.¹⁰² Nitekim Hz. Peygamber'in (s) Vedâ Hutbesinde bu noktaya işaret ettiğini görmekteyiz;

"Ey insanlar! Şüphesiz Rabbiniz birdir. Atanız da birdir; hepiniz Ademin çocuklarıdır, Adem ise topraktır. Allah katında en liyâkatli olanınız, O'ndan en çok korkanızdır. Ve hiç bir Arabın Arap olmayan biri üzerine, takvâ hariç, bir üstünlüğü yoktur."¹⁰³

Görüldüğü gibi, fert olarak bir insanı diğerlerinden üstün kılan tek ayrıcalık onun "takvâ"sı (İnsanın Allah'tan korkması ve çekinmesi neticesi O'nun yoluna büsbütün sarılması) olmaktadır.¹⁰⁴

İnsanların bir erkek ve bir dişiden yaratıldığını¹⁰⁵ ifâde eden İslâm, değişik din, inanç ve teorilere dayanan-örneğin; Yahûdilerin kavm-i muhtar (seçkin millet)¹⁰⁶,

98 Mümtetine, 8

99 Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 40-47

100 Hamîdullah, İslâm Peygamberi, II/1096

101 Bakara, 30

102 Muhammed Ebû Zehre, el-Alâkâtü'd-Devliyye, 19; Daks, el-İslâm Dinü't-Tevhid ve'l-Vahde, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Say ; 22, 189; Anamur, Süleyman, Dinin Sosyal Hedefleri, İslâm Medeniyeti, 22, Say ; 27, 1973; Hamîdullah, İslâm Peygamberi, 225

103 İbn Hişâm, IV/250-252; Taberî, Tarih, 3/168-169; İbn Hanbel, Müsned, 5/30, 262, 412; Müslim, Sahîh, 4/41-42; İbn Mâce, Sünen, 2/1024-1025

104 Hamîdullah, A.g.e., 1096

105 Hucurât, 13; Nisâ, 1

106 Tevrat, Tesniye, 15/7-8

Hristiyanlık Avrupasında özellikle ortaçağ boyunca bariz olarak görülen "aşağı soylar", "madun ırklar"¹⁰⁷ veya "üstün ırklar"¹⁰⁸ gibi- ayırımların aksine, insanoğlunun "insan" olma vasfında eşit olduğunu ilan etmiştir. Hz. Peygamber'in (s), annesinin zenci oluşunu ileri sürerek bir din kardeşine hakarete bulunan sahabeyi, yaptığı bu hatalı davranıştan dolayı uyarıp, beyazla siyah arasında insan olma açısından hiç bir farkın olmadığını söylemesi, yanından geçen bir yahûdi cenazesine yine insan olması hasebiyle ayağa kalkarak saygı göstermesi¹⁰⁹ bunun açık delilidir.

Fert olarak her bir insana layık olduğu değeri veren İslâm, ikinci aşamada, bütün insanlığı bir bütün olarak ele almakta, her nerede bulunursa bulunsun herkesi geniş bir semsiye altında toplama yoluna gitmektedir.¹¹⁰ Kur'an'da şu ifâde yer alır:

"Ey insanlar! Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yine zevcesini vücûda getiren, ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten çekinin. Onun adını vererek birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'tan korkun ve akrabalık bağlarını kesmekten sakının."¹¹¹

Burada, insanlar bir tek kaynak ve bir tek aileye bağlanmakta, bunun yanısıra, bir tek yaratıcıya yöneltilmektedir. Toplum birliğini meydana getiren bağları kırmaktan sakınmaya işaretler, aileden cihanşümül insan topluluğuna doğru karşılıklı merhamet ve yardımlaşma emredilmektedir.¹¹²

İslâm, bütün insanlığı "bir tek ümmet" olarak değerlendirir. İlk insandan bu yana bu birliğin asıl olduğu, sonraları ârızî olarak insanlar tarafından çıkarılan ayrılıkların ve ihtilâfların halli için insanlığa bir çok peygamberler gönderildiği şu âyetle belirtilir:

"İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra ihtilâfa düşüp haktan ayrılınca, Allah onlara, rahmetiyle müjdeleyip azabından sakındıran peygamberler gönderdi. Bir de insanlar arasında, ihtilâfa düştükleri hususlarda onunla hükmetsinler diye, o peygamberlerle beraber hak kitap indirdi. Halbuki kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra, aralarında haset ve ihtiras yüzünden ayrılığa düşenler, kendilerine kitap verilenlerden başkaları değildir."¹¹³

Bir başka âyette ise, ayrılık gibi görülen dil, renk ve ırk farklılıklarının bu birliği bozmamasının yanısıra, tüm insanlığın tek yaratıcısı olan Allah'ın varlığına delil olarak zikredilir:

"Göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve renklerinizin, seslerinizin ve simalarınızın farklılığı da yine O'nun âyetlerindendir."¹¹⁴

Üçüncü aşamada, yeryüzünde yaşayan insanların milletler, ırklar ve kabileler halinde gruplaşmasına dikkat çeken İslâm, bu farklılıktaki esas maksada dikkat çeker;

107 Turnagil, 30

108 Zerkâ, İslâm Hukuk sisteminde Temel Prensipler, İslâmi Araştırmalar, Sayı: 4/94; Özel, 43

109 Ebû Zehre, A.g.e., 20

110 Dr.Said Ramazan, ed-Devletü'l İslâmiyye, 40; Ebû'l-Fazl İzzetî, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, 216

111 Nisâ, 1

112 Kutup, Fi-Zilâl, 4/231; Ebû Zehre, 20; Abdü's-Settar Hamid, el-Mebâdiü'l-İnsaniyye, 9-10

113 Bakara, 213

114 Rûm, 22

"Ey insanlar! Hakikat biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sırf birbirinizle tanışmanız için milletlere, kabilelere ayırdık. şüphesiz ki sizin Allah katında en şerefliniz, takvâca en ileri olanınızdır." ¹¹⁵

Bu âyette zikredilen ve insanların milletler halinde yaratılmalarına gerekçe olarak belirtilen "teârûf" hiç şüphesiz, din, dil, ırk, ülke farkı gözetmeksizin insanların birbirlerine sevgi, hoşgörü ve anlayışla yaklaşımlarıyla mümkün olur. Aksi halde bir toplumun, bir başka topluma karşı üstünlük tavrı takınması burada ifâde edilen "teârûf"e, yani tanışmaya aykırıdır. Böyle bir davranış nefret ve düşmanlığa yol açar. İnsanlar ve toplumlar birbirlerinin hak ve hürriyetlerine saygılı olmazlarsa "teârûf" söz konusu olmaz. ¹¹⁶ Dolayısıyla insanların ayrı toplumlar halinde yaşamaları ve farklı soylardan, ırklardan gelmeleri aralarında düşmanlığın oluşmasına değil, birbirleriyle tanışma, karşılıklı yardımlaşma ve biraraya gelmeye yönelik etkide bulunmalıdır. ¹¹⁷ Bunun için geniş planda tüm devletlerin, dar çerçevede toplulukların ve kişilerin adâlet, ahde vefâ, eşitlik gibi evrensel prensipleri tanımalarına ve -konumuz itibariyle söyleyecek olursak- uluslararası ilişkilerde tabik etmelerine ihtiyaç vardır.

Bir çok âyette olduğu gibi, uluslararası ilişkileri tanışma ve yardımlaşma üzerine bina eden bu âyet insanlara manevî sorumluluk da yükleyerek, bu doğrultuda davranmayı takvâ esasına bağlamaktadır. Bunun da ötesinde, dünya hayatı boyunca insanları imtihana tutan Allah, farklı milletler halinde yaratılmayı da bir imtihan vesilesi olarak göstermektedir:

"..Allah dileyeydi hepinizi tek ümmet yapardı. Fakat O, verdikleriyle sizi imtihan etmek için farklı ümmetlere ayırdı. Siz de hayırlı işlerde yarışın.." ¹¹⁸

Dünyaya gelirken insanların ellerinde mensup olacakları ırk, millet veya rene dair bir tercih imkanı olmadığı, dolayısıyla hasbelkader mensubu bulunduğu millete, ırka veya rene göre bir imtiyazı bulunamayacağı esası herkesçe kabul edilmelidir.

Buraya kadar anlatılanlar ışığında, İslâmın uluslararası ilişkilerde eşitlik prensibini nasıl uyguladığı ve hangi noktaları dikkate aldığı konusuna yer verelim. Bu konuyu maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1. İslâmiyet **ırk ve milliyet** esaslarını tamamen reddetme yoluna da gitmemiştir. Aktardığımız **bilgilerden de** anlaşılacağı gibi, İslâmın karşısında olduğu tarz, çeşitli ırk, millet veya din mensuplarının kendilerini diğerlerinden üstün ve seçilmiş olarak görmeleri, sonuçta bunu diğerlerine karşı hakimiyet kurma yolunda kullanmalarındır. İslâma göre seçkin ırk, üstün millet veya köle millet anlayışı çok yanlıştır.

115 Hucurât, 13

116 Ebû Zehre, *El-Alâkât*, 21; İslâm'da Beşeri Münâsebetler (terc: Hüseyin Algül-Osman Şekerci), 36-37; Zeydan, *eş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 61; Said Ramazan, *ed-Devletü'l-İslâmiyye*, 41; Faysal Mevlevî, 10

117 Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, 16. bölüm; Ali Mansûr, *eş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 15; Nursî, Said, *Mektûbat*, 298; Abdüssettar Hamid, *el-Mebâdî*, 11; Ebû Zehre, *el-El-Alâkât*, 52

118 Mâide, 48

İslâm zulmü, diğer ırkları köleleştirmeyi, onlar üzerinde sömürge kurmayı ortadan kaldırma hedefindedir. İrk, renk, dil ve din ayrılıklarıyla ilgilenmez; bütün insanlar eşittir, çünkü hepsi insandır.¹¹⁹

2. İslâm inancını paylaşılanlar arasında yine soy, kan veya sınıf farkları yoktur. Bilindiği gibi İslâmın ilk zuhur ettiği devirde Araplar ve Yahûdiler içinde sınıf farkları mevcut bulunuyordu. Bazı zümrelere mensup olanların kanları, diğerlerinkinden daha değerli ve üstün sayılıyordu. İslâmiyete göre sadece müslüman olmakla değil, İslâm tebalığına (vatandaşlığına) girmek dahi bu eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktadır.¹²⁰

İslâm cemiyetinde sınıflara ayrılma, yahut İskoçya vesâir bazı memleketlerde olduğu gibi birinin riyasetinde kabile teşkili yoktur. Örneğin Mûte muhârebesinde İslâm ordusunun başkumandanlığında Hz.Peygamber'in (s) âzatlı kölesi Zeyd bulunuyordu. Diğer yandan Osmanlı devletinde kölelerin devlet memuru olmaları sık sık görülmekteydi; hatta bunlardan sadrazamlığa kadar yükselenler de bulunmaktaydı. İslâm tarihinde köleler tarafından kurulmuş hanedanlar bulunması dikkat çekicidir. Sözelimi Mısır'da Memlûk hanedanı, Doğu'da Gazneniler ve Hindistan'da Kutbeddin aybek hanedanı böyledir.¹²¹ Konuyla ilgili bir başka örnek de şöyle gelişir:

Gassanilerin kralı Cebele bin el-Eyhem müslümanlığı kabul ederek Mekke'ye gelmişti. Tavaf esnasında bir adam nasılsa Cebele'nin eteğine basmış, bunun üzerine karşındakine bir tokat atmış, ancak aynı muameleye maruz kalmıştı. Cebele bunun üzerine Hz.Ömer'e gelip şikâyetle bulunmuş, buna karşılık şu cevabı almıştı; "Ektiğinizi biçmişsiniz." Bu cevap karşısında hayrete düşen Cebele, kendisine böyle muamelede bulunan adamın idamla cezâlandırılması gerektiğini söyleyince halifeden şu cevabı almıştı: "Cahiliyyet zamanında vaziyet dediğiniz gibiydi. Fakat İslâm insanlar arasındaki farkı izâle etti."¹²²

3. Zor durumda kalanlara insânî yardım ulaştırmada İslâm hiç bir din ve inanç farkı gözetilmemesini ister.

Zor durumda bulunanları ilk etapta zulme maruz kalanlar açısından ele alalım; Zulüm ne rede olursa olsun müslümanlar onu kaldırmak, bu yolda mücâdele etmekle yükümlüdürler. Bu zulüm ister müslümanlara, ister zimmlilere yani müslümanların himayesi altında yaşayan gayr-i müslimlere, hatta müslümanların kendileriyle hiç bir anlaşması bulunmayan başka din ve milletlerden insanlara karşı yapılmış olsun. Zulüm yapan açısından da İslâm fark gözetmez. Zulmü işleyen hangi dinden, hangi millettense olursa olsun, hatta müslümanlardan kişi veya topluluklar da olsa karşısına çıkılır, zulüm bertaraf edilir.¹²³

119 Kutup, *es-Selâmü'l-Alemî*, 133; *el-Adâletü'l-İctimâiyye fi'l-İslâm*, 59; Dr.Said Ramazan, *ed-Devletü'l-İslâmiyye*, 43; Tuğ, Prof. Dr. Salih, *İslâmiyet ve Millet Gerçeği*, 6; Cerrahoğlu, 19, 23; Draz, 143; Ebû Ceyb, 42; Rafîî, 68

120 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1096; Abdülmün'im Ömer, *Muhammed el-Mustafa* (s), 82-83

121 Turnagil, 29; Ebû'l-Fazl İzzetî, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş* (Trc: Cahid Koytak), 224-225

122 Turnagil, 32

123 Kutup, 134; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 227; Ebû Zehre, 47

Çeşitli tabii âfetler, felâketler ve sıkıntılara maruz kalanlara yardım eli uzatmada yine fark gözetilmez. İnsânî yardım açısından ne gerekiyorsa yapılmalıdır. Bu kurala tarihten örnek verelim;

Hiz. Ömer (r), bir gün dilenen kör bir ihtiyara rastlar. Sorunca bu dilencinin yahûdi olduğunu anlar ve kendisine, niçin bu işe başladığını sorar. Dilenci ona; "Cizye, ihtiyaç ve ihtiyarlık yüzünden" cevabını verir. Bunun üzerine Hiz. Ömer (r) dilenciye yardımda bulunur ve ardından zamanın mâliye işlerine bakan zata şöyle yazar: "Bu ve benzerlerine bakınız. Vallahi gençliğinde faydalanıp da ihtiyarlığında bunu bu halde bırakırsak, insafılı davranmış olmayız. Sadakalar fakirlerle miskinler içindir, bu kitap ehli de miskindir."

Yine Hiz. Ömer (r) Şam seferine çıktığı zaman hristiyanlardan cüzzâm hastalığına tutulmuş bir kavme rastlar. Kendilerine bir miktar para tahsis edilmesini ve erzak verilmesini emreder.¹²⁴

4. İslâm'daki eşitlik kavramının temeli tevhid inancına dayanır. Kur'an, asla "Arapların Allah'ı"ndan veya "müslümanların Allah'ı"ndan bahsetmez. Onun bahsettiği "Bütün alemlerin Allah'ı", yani Rabbü'l-Âlemin olan Allah'tır.¹²⁵ Böyle bir inanç müslümanların gayr-i müslimlere müsâmahası için önemli bir zemin teşkil eder.¹²⁶

5. İslâm davetine karşı koymadıkça, İslâm düşüncesine mukâvemet göstermedikçe, İslâm devleti sınırlarına tecâvüz etmedikçe veya kendi sınırları dahilinde yaşayan müslümanların haklarına saygı gösterdikçe, müslümanlara karşı hasmâne bir tavır sergilemedikçe muhatap kim olursa olsun, hatta müşrik, kafir dahi olsalar kendilerine iyilikle ve adâletle muamelede bulunulur. Onlarla her türlü dostâne ilişki kurulabilir.¹²⁷ Bu konuda sarîh bir Kur'an hükmü vardır:

"Sizinle din hususunda savaşmayan, sizi yurdundan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı âdil davranmanızı Allah yasak etmez; zira Allah âdil olanları sever. Allah ancak sizinle din hususunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder; kim onlarla dostluk yaparsa, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."¹²⁸

6. İslâm devletiyle dostâne ilişkiler kurmak isteyen devletler arasında ayrıcalık veya küçümseme olamaz. Hangi ülkenden olursa olsun gelen temsilciler, elçiler veya başkanlar aynı itina ve hürmetle karşılanır. Kuvvetli ülkeyle zayıf olan arasında fark gözetilmez. Aynı zamanda İslâm her ülkeye kendi iç işlerinde hareket serbestisi tanımaktadır. Buna bu günkü hukuk literatüründe "statü eşitliği" denir. Hamidullah bu konuya şöyle temas etmektedir;

"Devletlere hak olarak gelen hareket serbestisi ve onları terettüp eden vezâifin ifâsı bahis konusu olduğu zaman İslâm hukuk ilmi, muhtelif devletler arasında müsâvaat

124 Kutup, 138-139

125 Hamîdullah, A.g.e., 1097

126 Ebû Süleyman, İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı, 124-125

127 Kutup, 139

128 Mümtebine, 8-9

tanır. Fakat oldukça nazari olan bu statü musâvaatını bir tarafa bırakırsak, devletlerarasında hakiki eşitlik, vatandaşların ferdî eşitliği gibi noksandır. Muhtelif hükümdarlara hitapta kullanılan ünvanlar, onlara gösterilen misafirperverlikteki ifrat veya sâdelik ve umumi muâmelelerdeki ölçü, onların mâlik oldukları kudret ve nüfûz ve bunlar gibi diğer hususlar dolayısıyla, müsâvaat gösterilemez."¹²⁹

7. Savaş esnasında karşı taraf barış teklifinde bulunursa, hatta barışa doğru meyl ettiği görülürse, muhatap kuvvetli de olsa, zayıf da olsa, müslüman da olsa gayr-i müslim de olsa ayırım gözetmeksizin barış gerçekleştirilmelidir. Bu konuda kesin emir bulunmaktadır;

"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et.." ¹³⁰

8. Ahde vefâ başlığı altında incelediğimiz gibi, kendileriyle andlaşma imzalanmış millet ve devletlere karşı yapılan andlaşmayı ihlâl edecek hiç bir davranışta bulunmak gerekmektedir. Bu titizlik, yine muhatap kim olursa olsun, kuvvetli veya zayıf, müslim veya gayr-i müslim olmasına bakılmaksızın aynen gösterilmelidir.

Yukarıda da verdiğimiz şu âyetleri, konumuzla ilgili olması sebebiyle tekrar zikretmekte fayda var;

"İpliğini sağlamca büktükten sonra bozan kadın gibi olmayın. Bir ümmet diğer bir ümmetten malca ve sayıca daha çoktur diye, yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat vasıtası yapıp zayıf tarafa zulmedersiniz. Halbuki Allah sizi bununla imtihan ediyor.." ¹³¹

"Yeminlerinizi aranızda hile ve fesat vasıtası edinmeyin. Çünkü sapasağlam yerleştikten sonra ayağınız kayar.." ¹³²

Sonuç olarak denebilir ki, bu prensipten hedef insan topluluklarının güzel bir zeminde çoğalmaları, kabileler, toplumlar ve devletler halinde yaşamlarını düzenlemeleri, dolayısıyla aralarında barış, kardeşlik ve yardımlaşmayı her alanda adâlet ve eşitlik temelleri üzerine kurmaları, ırk, din, dil ve renkler ayrı olsa da kardeşçe yaşamalarıdır. ¹³³

d) Dış münâsebetlerde savaşın değil, barışın esas oluşu prensibi:

Milletlerarası münâsebetlerden söz edildiğinde genellikle bu münâsebetlerin temeline barışın mı, yoksa savaşın mı bulunduğu tartışma konusu olmuştur. İlk insandan bu yana, insanlar ve toplumlar arası ilişkilere bir göz attığımızda savaşların, çatışmaların daima ön planda yer aldığını görürüz. Milattan önce üçüncü yüzyılda

129 Hamîdullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 115

130 Enfâl, 61

131 Nahl, 92

132 Nahl, 94

133 Abdü's-Settar Hâmid, el-Mebâdi'ü'l-İnsâniyye, 11; Yusuf el-Kardavî, el-Hallü'l-İslâmî, 157; İzzeti, 231

yaşayan latin şairlerinden Plotüs'ün şu sözü insanların behîmi ve muhteris olan tabiatını aksettirir; "Homo homini lupus.." ¹³⁴ Yani, insan insan için bir kurttur.

İslâm, insanın bu belirgin özelliğini inkar etmez. Ancak insan olmanın temel özelliklerini göstermeyi de ihmal etmez. Bu durum, Allah'ın "Yeryüzünde emirlerimi yerine getirip varlıklar üzerinde tasarrufta bulunacak bir halife yaratacağım" buyurduğunda meleklerin "Yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" sualine karşılık Hz. Adem'e bütün isimlerin öğretildiğini bildirmesinde ¹³⁵ açıkça görülür.

O halde şu soru üzerinde biraz durmak gerekir; Gerek fertler, gerekse toplumlar arasındaki ilişkilerde insanların halifelik ya da behîmi özelliklerini aksettiren yönlerden hangisi esas olmalıdır?

Bu sorunun cevabını zaten yukarıdaki âyet mealinde vermiş olduk. İnsan İslâma göre bir takım şartları taşıması halinde gerçek anlamda insan olabilir. Her fırsatta kan dökmek, didişmek insanlığın şîârı olmamalıdır. Bütün insanlığın sulh ve sükûn içinde bulunması İslâmın temel hedefidir. Bunun için en güvenilir ve kısa yol barıştan geçmektedir. Huzur ve barış şaşmaz bir kaide; savaş ise, fesad çıkarmak, düzensizlik meydana getirmek, zulüm yapmak suretiyle alemşümûl birlik, ahenk ve yeknesaklığa karşı koymanın gerektirdiği bir istisnâdır. ¹³⁶ İslâma göre sulh, tıpkı fertler arası ilişkilerde olduğu gibi devletler arası ilişkilerde de asıl, genel prensip ¹³⁷ ve kaide ¹³⁸, harp ise arizi ve geçici bir durum, bir zarurettir. ¹³⁹

Bu öyle bir zarurettir ki, yalnız bir milletin, bir ırkın ve bir ferdin hayrını gerçekleştiren değil, bütün beşeriyetin hayrını temin için katlanılması gereken bir zarurettir. ¹⁴⁰ Bunların yanısıra İslâm hukukunun ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de hem barışı hem savaşı öne çıkaran âyetlerin bulunması, aynı durumun Hz. Peygamber'in (s) söz ve fiillerinde de yeralması, bu konuda ihtilâfa sebep olmuştur.

Hız. Peygamber (s) ve Hulefa-i Raşidîn dönemindeki askeri faaliyetlerin yoğunluğu ve fetihlerin oluşturduğu galibiyet psikolojisi etkisiyle ilk müçtehidlerin çoğunluğu milletlerarası ilişkilerin temelinde savaşın bulunduğu dair fikirler öne sürmüşler, barışın da ancak maslahat olduğu takdirde yapılabileceği, bunun dışında senede en az bir defa cihâda çıkılmasının zarûriliği üzerinde durmuşlardır. ¹⁴¹ Bunun tabii neticesi olarak, devletlerarası münâsebetlerde barış hukuku değil savaş hukuku üzerinde daha detaylı olarak durulmuş, barış ve şartlarına çok cüz'i yer verilmiştir.

134 Turnagil, 52

135 Bakara, 30

136 Kutup, es-Selâmü'l-Alemî, 17

137 İbn Emin, Hukûk-u Düvel-Medhal, 33; Turnagil, 53; Crozat, 200; Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 57; Abdü's-Settar Hamid, 9; Ruveyfî, 26; Ebû Zehre, El-Alâkât, 48

138 Kutup, A.g.e., 17; Cad'ul-Hakk, el-İslâm Beyne'l-Harb ve's-Selâm, Beyânü'l-Lisan, II/369

139 Özel, 77, 78; Daks, 628; Crozat, 201; Ebû Zehre, 48; Lewis, İslâm'ın Siyasal Dili (Terc: Fatih Taşar), 114; Draz, Mebâdiü'l-Kanûni, 154; İslâm Hakkında Bazı Görüşler (Terc: Ali Özek), 126

140 Kutup, A.g.e., 23; Özel, 64

141 Şafii, el-Umm, 4/188; Serahsî, Mebsût, 10/3-4; Şerhu's-Siyerü'l-Kebîr, 2/498; İbn Arabî, Ahkâm'ul-Kur'an, 2/876; İbn Kudâme, el-Muğnî, 10/368; Bilmen, Hukûk-ı İslâmiye, 3/404

Bunun tam tersi olarak, özellikle sanayi devrimini gerçekleştirip alabildiğine güçlenen ve İslâm alemini hakimiyeti altına alarak sürekli olarak baskı altında tutan batı dünyası karşısında zayıflık kompleksine kapılan veya bu ortamda yetişen muâsır müelliflerin büyük bir kısmı pasif bir barış politikasını benimsemişleridir.

Kanaatimizce her iki grubun görüşleri İslâmın bu konudaki tutumunu tam olarak aksettirmemektedir. Kısa ve öz ifâdeyle "ifrat ve tefrit" görüşlerdir. Halbuki İslâm ne pasif bir barış, ne de sürekli bir savaş politikasını benimsemektedir. Birini kabul edip, diğerini yok farzetmek yanlıştır. Bu doğrultuda Turnagil'in şu sorusu ister istemez akla gelmektedir; "İslâm hükümetinin başka milletlerle münâsebetlerinde mütad olan hal harp hali midir? İslâm hükümeti başka milletlerle alâlade müsâlemet yolunda münâsebetlerde bulunamaz mı?.." ¹⁴²

Aynı müellif bu sorulara, milletlerarası münâsebetlerde harp halinin mutad olduğu telakkîsiyle İslâmı itham etmenin bir haksızlık olacağını söyleyerek cevap vermekte ve "İslâm harp haline hiç bir vakit mütad bir hal nazariyle bakmamıştır." ¹⁴³ demektedir. Hakikaten gerek Kur'an ve gerekse Sünnete dikkat edecek olursak, İslâm nazarında müslümanlarla müslümanlar, müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki ilişkilerin odak noktasını barış ve kardeşlik prensibinin teşkil ettiğini görürüz. İnsanlığın birlik ve kardeşlik içerisinde ve mutlu bir şekilde yaşamasını hedefleyen İslâm dini, sulh ve salâhı esaslı bir prensip olarak kabul eder. ¹⁴⁴ Savaş İslâm şeriatinin hedefleri arasında yer almaz. Hatta buna şer nazarıyla baktığını da söylemek mümkündür ve bu özellikle müslümanlar arasında olursa en büyük şer, en büyük tehlike olarak değerlendirilir. Ancak zarûret varsa bu yola başvurulabilir. ¹⁴⁵ Muasır İslâm hukukçusu Bilmen konuya şöyle açıklık getirmektedir:

"Esasen harp, insanları öldürmekten, mamureleri yıkıp yakmaktan ibaret olduğu için İslâm nazarında bizâtihî güzel bir hareket değildir. Ve sulh ve salâh dairesinde yaşamak mümkün oldukça harp cihetine gidilmesi iltizam edilemez. Bu cihetledir ki, usûl-i fıkıhta 'cihâd lizatihî hasen bir vec'be değildir, belki ligayrihî hasendir' denilmiştir." ¹⁴⁶

Hatta cihâdın, kuru bir ifâdeyle sadece "savaş" olarak değerlendirilmesi yanlış görülmüştür. Cihâd, evvela sulhâne yol ve vasıtalarla İslâmın tebliğ edilmesi ve bu konuda gayret göstermeyi ifâde eder. Ne zaman ki İslâmın tebliği güçleşir, din ve inanç hürriyetini teminat altına almak ve İslâm devletini savunmak gerekirse bilinen manada savaşa başvurulur. ¹⁴⁷

İslâmın barışa ne denli meyilli oluşuna dikkat çekmek gerekirse; Arapçada barış demek olan "selâm"la İslâmın aynı kökten gelişini, Allah'ın güzel isimlerinden birisi -

142 Turnagil, 51

143 Turnagil, 53

144 Nursî, Said, İman ve Kûfûr Mûvazeneleri, 61; Abdü's-Settar Hamid, 18, 25; Hamîdullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 259; Bilmen, 3/357; M.Rafîî, İslâm'da Sosyal Düzen, 233; Khaddûri, War and Peace, 141; Ebû Zehre, El-Alâkât, 37, 52, 74; Temel, A.R za, Harp mi Sulh mü?, 17; Abdü'l-Müteal es-Saîdî, Birru'l-Muhalifin fi'l-İslâm, Risâletü'l-İslâm, 21-24. Say lar, 97

145 Abdü's-Settar Hamid, 16; Draz, 136

146 Bilmen, 3/356

147 Ayıntâbî, M. Münib, Şerhu Siyeri'l-Kebîr, 82; Zuhaylî, Âsâr'ul-Harb, 32, 34

nin "es-Selâm" oluşunu, Cennete "Daru's-Selâm-Kurtuluş yurdu" denilişini, dünyada ve Cennette mü'minlerin birbirleriyle karşılaştıklarında ilk söyledikleri sözün "Selâm" oluşunu sıralayabiliriz.¹⁴⁸ Haddizatında bütün semâvi dinlerin insanlar arasındaki düşmanlık ve çatışmaları sona erdirmek, emniyet ve sulhü temin etmek için geldiklerini¹⁴⁹ düşünecek olursak, son ve en mükemmel din olan İslâmın barışa verdiği önemi anlayabiliriz. Konuyu Kur'an ve sünnetten delillerle ele almaya çalışalım:

A) Kur'an ve sünnette yeralan ve müslümanları cihâda davet eden nasslar, İslâmın kabul ettiği barış ilkesine ters düşmez.

Eşitlik prensibi başlığı altında ele aldığımız gibi, insanlığı bir tek topluluk olarak değerlendiren İslâm, toplumlar arasındaki ilişkilerde dostluk ve yardımlaşmanın esas oluşunu hükme bağlamıştır. Bu sebeple, müslümanlar kendilerine düşmanca tavır takınmayan gayr-i müslim topluluklarla iyi ilişkiler kurmaktan menedilmez. Bilakis böyle durumlarda, onlara karşı iyilikte bulunmaları ve adâletli davranmaları emredilmektedir.¹⁵⁰

İslâm devletinin gayr-i müslim devlet ve toplumlarla gerçekleştireceği münâsebetlerde takibedeceği siyâset şöyle tespit edilir:

"Sizinle din husûsunda muhârebe etmemiş, sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik, onlara adâletle muamele etmenizden Allah sizleri menetmez. Çünkü Allah adâlet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hususunda savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk etmenizi yasaklar. Kim onları dost edinirse, onlar zalimlerin ta kendileridir."¹⁵¹

Âyet dikkat edileceği gibi iki ayrı durumda iki ayrı hükmü taşımaktadır;

a) Müslümanlarla özellikle din konusunda savaşmamış ve müslümanları zor kullanarak yurtlarından çıkarmamış olanlar. Bu gruba karşı adâletle muamele edilmesi ve barış esaslarına özenle uyulması istenir. Müfessirlere göre, bu ifâdeler müslümanlarla gayr-i müslimler arasında iyilik ve ihsânda bulunmanın cevâzını göstermektedir.

b) Birinci şıkkın tam tersi olarak, müslümanlarla din konusunda savaşıp onları yurtlarından çıkaranlar. Bu grupla dinin yüceliğini ve müslümanların kendi haklarını korumaları için savaşmaları, cihâd etmeleri öngörülür.¹⁵²

Hemen ifâde edelim ki, ikinci şıkta gösterilen yol ilişkilerin esasında barış ilkesinin bulunuşunu etkilemez. Çünkü temelde varsayılan ve olması gereken barış havasının tekrar tesis edilmesi için, ârizî bir hal olarak savaş yolu gösterilmiştir. Kur'an'da savaşa izin veren ilk âyetlerden itibaren, bu konuda son olarak indiği bildirilen ve milletlerarası ilişkilerin harp esasına dayandığını iddia edenlerce ondan önce nazil olup,

148 Temel, 16; Seyyid Sab k, Fıkhu's-Sünne, 2/595; Lewis, 123-124

149 el-Hasen, Dr. M.Ali, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-Kur'anî'l-Kerim ve's-Sünne, 268; Şeltût, Mahmud, Tevcihâtü'l-İslâm, 82 vdb; Özel, 65

150 Udeh, Abdülkadir, el-İslâm ve Evdâuha'l-Kanûniyye, 77; Ebû Zehre, el-Alâkât, 47; Ebû Süleyman, 47

151 Mümtetine, 8-9

152 Özel, 60; Draz, 131

barışa davet eden âyetleri neshettiği iddia edilen kılıç âyetine¹⁵³ kadar bir çok âyette aynı özelliği görebiliriz:

"Kendileriyle savaşılanlara, zulme uğramış olmaları sebebiyle izin verildi."¹⁵⁴

"Size karşı savaş açanlarla Allah yolunda savaşın, aşırı gitmeyin; çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez."¹⁵⁵

"İçlerinden zulmedenler hariç olmak üzere, Ehl-i kitap ile en güzel şekilden başka bir sûretle mücâdele etmeyin..."¹⁵⁶

"..Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı topyekün savaşın..."¹⁵⁷

"Fitne kalmayıp yalnız Allah'ın dini ortada kalana kadar onlarla savaşın..."¹⁵⁸

Bu âyetlerden de anlaşılacağı gibi, savaş için bir takım şartların vâki olması gerekmektedir. Eğer örneklerde olduğu gibi; "zulme uğramış olmak, kendilerine savaş açılmak, topyekün saldırıya maruz kalmak, yeryüzünde fitnenin varoluşu " vb. sebeplerin olmaması halinde barış halinin sürekli olacağı kaçınılmazdır. Örneğin "Yeryüzünde fitne kalmayıncaya kadar" ifâdesini ele alacak olursak; "Bu, onlardan müslümanları dinlerinden çevirmeye, onda fitneye düşürmeye yönelik bir zorlama, öldürme ve şiddet kullanma gibi fiiller kal mayıncaya kadar savaşın demektir ki, buradan 'böyle bir tutum içinde olmamaları halinde onlarla savaşmayın' anlamı çıkar"¹⁵⁹ şeklinde yorumlanmıştır.

Diğer yandan, müslümanları savaşa doğrudan teşvik eden âyetlerde durum bundan pek farklı değildir. Örneğin; "Ey iman edenler! Kafirlerden size yakın olanlarla savaşın..."¹⁶⁰ âyetini hiç bir meşrû sebep olmaksızın, ele geçen ilk fırsatta onlara saldırıp, onlarla savaşmak şeklinde yorumlayamayız. Aynı durum "kılıç âyeti" olarak bilinen ve daha önceki barışa ve sulhe dair bütün âyetlerin hükümlerini neshettiği iddia edilen âyet için de geçerlidir. Bir taraftan bu âyetin muhatabının müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozan Arap putperestleri olduğu belirtilirken¹⁶¹, diğer taraftan siyâk-sibâk ve delâlet bakımından ele alındığında bu âyetin hükmünün bütün kafirlere teşmil edilemeyeceği, esas maksadın mü'minleri, müşriklere karşı aynı hedefte kuvvetlerini birleştirmeye ve tek cephe olmaya davet olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶² Eski fukahânın nesh konusunda böyle bir görüşe sahip olması da, o zamanın galibiyetlerle dolu ortamından etkilenmeleri, sonuçta bütün âyetleri fiilî ve hücumu dayalı savaş anlamında ele almalarına bağlanmıştır.¹⁶³ Diğer yandan bu görüşlerinde haklı olsalar da,

153 Tevbe, 36

154 Hacc, 32

155 Bakara, 190

156 Ankebût, 46

157 Tevbe, 36

158 Bakara, 193

159İbn Hümâm, Fethu'l-Kadîr, 5/437

160 Tevbe, 123

161 İbn Hişâm, es-Sîre, I/264 vd., II/169 vd; Ferra, el-Ahkâm'us-Sultâniyye, 195; Zuhaylî, Âsârü'l-Harb, 121; Ebû Süleyman, 60, 61; Erdoğan, Mehmed, İslâm Hukûkunda Ahkâmın Değişmesi, 51

162 Ebû Zehre, El-Alâkât, 90

163 Ebû Zehre, A.g.e., 78, 79

özellikle günümüzde böyle bir hükümle amel etmenin ne denli zor olacağı aşîkardır. Kur'an'ı çok yönlü bir şekilde anlamaya çalışıp, muhtelif âyetleri birbirleriyle karşılaştırıp ilişkilerini bulmak gerekmektedir. Sadece bir âyet üzerinde düşünüp, onu da zahirî anlamıyla ele almak yanlış olacaktır. Bu yolda değerlendirmede bulunanlar ise, yalnızca zamanlarının şartlarına uygun hüküm vermişlerdir. Ahmed Ebû Süleyman bu durumu şöyle yorumluyor:

"Ortaçağın siyâsi şartlarında, nesh tekniğinin, nasıl düşmanla karşılaştıklarında müslümanların moralini güçlendirecek basit, ama sağlam bir yöntem olarak kullanıldığını anlamak pek güç değildir. Çağımızda, uluslararası sistem ülkeler arasındaki sürüp giden düşmanlıklara bazı alternatifler sağlamaya çalışırken ve ortaçağdaki tutumu sürdürmek çok tehlikeli bir hal almışken, müslüman aydınlar, Mekke ve Medine'de müslümanların gayr-i müslimlerle ilişkilerini düzenlemek üzere gelen muhtelif değer ve görüşlerin hemen tümünü ortadan kaldıran nesh tekniğinin yanlış kullanılışından doğan kaybı idrak etmişlerdir."¹⁶⁴

Asrımız fıkıhçılarından Zuhayli'nin bu konudaki değerlendirmesi ise aynı doğrultudadır;

"Savaşın (uluslararası ilişkilerde) sürekli esas olduğunu öngören ortaçağ hukukçusunun tutumu kimseyi bağlamaz. Kur'an ve sünnette bu tutumu destekleyen hiç bir nass yoktur. Gerçekte, bu bir fetvadandır başka bir şey değildir."¹⁶⁵

Yukarıdan beri sıraladığımız ölçülerin aynısını Hz.Peygamber'in (s) hadislerinde de görmek mümkündür. Bir örnek verecek olursak:

"İnsanlarla, Lailâhe illallah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum."¹⁶⁶

B) İslâm, her fırsatta insanları sulha, barışa ve müsâmahaya davet eder.

İslâmiyet, başlangıçtan itibaren yeryüzünde insânî bağları kuvvetlendirmek, toplumları insânî gayelerle birbirlerine yaklaştırmak, karşılıklı münâsebetleri hayırlı işlerde yardımlaşma, işbirliği ve barış esaslarına dayandırmak prensiplerini koymuş ve uygulamıştır.¹⁶⁷ Ayrıca, toplumlar arasında normal ve daimi durumun sulh olduğunu, bu sulh halini bozan ve düşmanlığı körükleyen asıl sebebin, bazılarınca diğerlerinin haklarına tecavüzü olduğunu da kabul eder.¹⁶⁸ Bilfiil savaş yapma zorunluluğu hasıl olsa da yine müslümanlara barış yollarını arama, bunun için gayret sarfetmeyi öngörür. Örnek verecek olursak;

"Ey iman edenler, hepiniz topyekûn sulh ü selâma girin, şeytanın adımları ardına düşmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır."¹⁶⁹

¹⁶⁴ Ebû Süleyman, 88, 89

¹⁶⁵ Zuhaylî, 130, 131

¹⁶⁶ Buhârî, İman, 17, Salât, 28; Müslim, İman, 32; Ebû Davud, Cihâd, 95

¹⁶⁷ Özel, 62; Taime, Sabir, el-İslâm ve'l-Müşkilâtü's-Siyasiyye, 295; Draz, 123-124; Ebû Ceyb, 83

¹⁶⁸ Ruveyfî, 31; Draz, 138; Nursî, Said, İman ve Küfür Muvazeneleri, 61; Ebû Zehre, el-El-Alâkât, 47

¹⁶⁹ Bakara, 208

"Eğer (düşmanlar) barışa meylederlerse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan.." ¹⁷⁰

"Ancak, aranızda andlaşma bulunan bir kavme sığınanlar veya ne size, ne de kendi kavimlerine karşı savaşmayı gönüllerine sığdıramayıp tarafsız olarak size gelenler bundan müstesnadır. Eğer Allah dileseydi onları size musallat ederdi ve sizinle savaşırıldardı. O halde, onlar sizden çekinip sizinle savaşmazlar ve size boyun eğip andlaşma teklif ederlerse, Allah onlara tecavüz için size bir izin vermemiştir." ¹⁷¹

Diğer yandan müslümanlar arası barışı sağlama yönünden de aynı hassasiyetin varlığını görmekteyiz. İleriki konularda sık sık ele alacağımız şu âyet, müslümanlar arası ilişkilerde yine temel prensibin barış olduğunu göstererek, ârizî olarak çıkan çatışmaların izâlesini bütün müslümanların üzerine bir görev olarak yüklemektedir. Hatta bu görev yerine getirilmesine rağmen, taraflardan birisi savaşta ısrar etmesi halinde, asıl olan barışın sağlanması için inatçı tarafla savaşılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. ¹⁷²

"Mü'minlerden iki topluluk birbirleriyle çarpışacak olurlarsa aralarını düzeltin. Onlardan biri diğerine karşı tecavüzünde ısrar ederse, saldıran tarafla, onlar Allah'ın hükmüne dönünceye kadar savaşın. Eğer dönerlerse siz de aralarını adâletle düzeltin ve doğruluktan ayrılmayın. Şüphesiz ki Allah adâleti ve doğruluğu muhafaza edenleri sever. Mü'minler kardeşirler; siz de kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki rahmete erişesiniz." ¹⁷³

Aynı telkinler Hz.Peygamber'in (s) söz ve fiillerinde de kendini göstermektedir. Resulüllah (s), İslâmın ilk zuhûr ettiği sırada, Arabistan yarımadasında yaşayıp dahilî ve haricî çatışmalar sebebiyle bir türlü barış ve huzur havası teneffüs edemeyen insanlara her fırsatta müsâmahayla ve barış teklifiyle gitmiştir. Medine'ye hicret ettikten sonra, farklı din, ırk ve milletlerden oluşan şehir halkını barış esasları çerçevesinde gerçekleştirilen bir anayasayla birleştirmesi ¹⁷⁴, özellikle müslüman oldukları halde nesiller boyunca birbirlerinin kanını akıtıp, düşmanlık yapan Evs ve Hazrec kabilelerini kardeş yapması ¹⁷⁵, sulh talebinde bulunan, andlaşma yapmak isteyen herkesle sulha yanaşması, kendini ve diğer müslümanları öz yurtlarından çıkaran kişilere karşı hiç bir zaman kin gütmeksizin, daima onların kurtuluşu için çalışması ¹⁷⁶ ve daha bir çok uygulamayla barışın önemi üzerinde durmuştur. Çeşitli örnekler vererek konuya açıklık getirmeye çalışalım:

170 Enfâl, 61

171 Nisâ, 90

172 Abdül-Müteal es-Saidi, Meda'l-Vahdeti's-Siyasîyye, Risâletü'l-İslâm, 1/73-74; M.Selim el-Avvâ, Fi'n-Nizâmî's-Siyasî Li'd-Devleti'l-İslâmiyye, 53

173 Hucurât, 9-10

174 Sönmez, Abidin, Resulüllah'ın Diplomatik Münâsebetleri, 81-82; Watt, W.Montgomery, Hz.Muhammed (Trc: Hayrullah Örs), 101; Hamîdullah, İslâma Giriş, 228-229; Abdül-Mün'im Ömer, Muhammed el-Mustafa (s), 77

175 Hamîdullah, İslâm Peygamberi, 2/273; Daks, el-İslâm:Dinü't-Tevhid ve'l-Vahde, el-Camiatü'l-İslâmiyye, 22/189

176 Kutup, Selâmü'l-Alemî, 25; Draz,127; Macit, Yüksel, İslâm Anayasa Hukûkuna Giriş, 2; Abdül-Mün'im, 78

"..Benden sonra birbirinin boğazına sarılan kafirler haline gelmeyin.." ¹⁷⁷

"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Fakat düşmana kavuşunca da sabredin.." ¹⁷⁸

"Yazık Kureys'e ki, savaş kendilerini yeyip bitirdi. Benimle diğer araplar arasına girmeselerdi ne olur sanki?.." ¹⁷⁹

C) Gayr-i müslimlere yönelik uygulanan, cizye, emân verme vb. yollar yine barışın temel prensip olarak kabul edildiğini gösterir.

Gerek Hz. Peygamber (s), gerek Hulefâ-i Râşidîn ve gerekse takip eden dönemlere bakıldığında, İslâm ordusu gayr-i müslim bir grup veya orduyla karşılaştığında onlarla doğrudan savaşa başlamadıkları, bir takım seçenekler sundukları görülecektir. Özellikle ehl-i kitaptan bir toplulukla savaş durumuna gelindiğinde, onların önlerine üç tercih konulmaktaydı. Bunlar;

*İslâmın tebliğ edilmesi ve müslümanlığa davet edilmeleri. Eğer razı olurlarsa savaş için hiç bir sebep kalmayacak, barış ve güvenlik içinde olacaklardır. Bir müslümanın elde ettiği bütün haklardan faydalanacak, bunun yanısıra İslâmın yüklediği bütün mükellefiyetlerden sorumlu tutulacaklardır.

*Birinci şık kabul edilmez, kendi inançlarında kalmayı dilerlerse bu kez kendilerinden cizye vermeleri istenir. Kabul etmeleri halinde kendi vatanlarında diledikleri gibi yaşayabilir, dini inanç ve ibâdetlerinde özgür olurlar. Yine bu şıkkın gerçekleşmesi halinde barış sağlanmış, harb illeti sona ermiş olacaktır.

*Eğer her iki şık da kabul edilmezse, güçleri, inatları ve müslümanlara olan düşmanlıkları kırılıp, sulh ve sükûn sağlanana kadar savaş yapılır. ¹⁸⁰

Klasik fıkıh sisteminde çokça yeralan "**el-Zimme**" terimi, müslüman siyâsi otorite ile gayr-i müslim vatandaşlar arasında, gayr-i müslim vatandaşlara müslümanların himâyesini ve onlarla barışçı ilişkiler kurulmasını sağlayan bir tür sürekli mukâvele olarak tanımlanmaktadır. Bunun karşılığında ikinci şıkta yer aldığı gibi, onlar da İslâmi yönetimi kabul edip kelle vergisi, yani cizye ödeyeceklerdir. Bu durumda İslâm devleti gayr-i müslimlerin yalnız inançlarına, dini ibâdet ve kanunlarına müsâmaha ve hoşgörüyle yaklaşmak zorunluluğunu taşımayacak, aynı zamanda hayatlarının ve mallarının himâyesini üstlenecektir. ¹⁸¹ Bu yükümlülük kaynaklarda; "Kanları kanımız, malları malımız gibidir." ¹⁸² şeklinde formüle edilmiştir.

Diğer yandan İslâm, müslümanlara sığınıp yardım talep eden kim olursa olsun, hatta müşriklerden birileri dahi olsa emân verilmesini, yardımsız geri çevrilmemelerini emreder;

177 Buhârî, IX/42-43

178 Ebû Davud, Cihâd, 89; Müslim, Cihâd, 20; Buhârî, Cihâd, 112

179 İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 4/165; Ebû'l-Fida, es-Sîre, 3/313

180 İbrahim Fettâni, el-İslâm ve's-Selâm, Nedvetü'l-Muhâdarât, 239

181 Maverdî, Ahkâmü's-Sultâniyye, 251; Ebû Süleyman, 41-42; Lewis, 121; Temel, A.R za, İslâm Devletinde Azınlık Hukûku-II, İslâm Medeniyeti, 20-23, Say :30, 1973; M.Rafîi, İslâm'da Sosyal Düzen, 224-230

182 İbn Kudâme, Muğnî, 9/272

"Eğer müşriklerden biri emen dileycek olursa, sen de ona emân ver; ta ki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra da, iman etmeyip yurduna dönmek isterse, onu emin olacağı yere ulaştır. Çünkü onlar hak ve hakikati bilmez bir topluluktur." ¹⁸³

Bu isteğe kulak veren âdil müslüman idareciler sayesinde yüzyıllar boyunca ırk, din, siyaset ve diğer sebeplerle zulme maruz kalmış olanlar, İslâm toprağında daima sığınacak yer bulmuşlardır. ¹⁸⁴

Emân müessesesi sayesinde, gerek erkek gerek kadın, gerek dindar gerek gayr-ı müttakî, gerek hür gerek esir her müslüman bir gayr-i müsleme emân verebilmektedir. ¹⁸⁵ Fukaha, emân verme hakkını bütün reşit müslümanlara tanımışlar, hatta bunu, mezkûr vasfı taşıyan herkesin kişisel haklarından birisi olarak kabul etmişlerdir. ¹⁸⁶ Turnagil konuyla ilgili değerlendirmesinde, İslâmın "küfür" alemine karşı harbi mûtat ve sürekli bir hal olarak kabul etmesi varsayılması halinde dahi, emân müessesesi sayesinde bu daimi savaş halinin sadece nazari bir vaziyetten ibaret kalacağını vurgulamaktadır. ¹⁸⁷ Bu konuda kayda değer bir hadise şöyle gelişir:

İran'ın fethi esnasında muhâsara edilmiş bulunan bir şehrin ahalisi, sanki hiç bir tehlike yokmuş gibi şehrin kapılarını açmaları ve günlük işleriyle meşgul olmaları karşısında şaşırان müslümanlar bir araştırma yapmışlar, sonuçta halkın cizye vermeyi kabul ettikleri için böyle davrandıklarını haber almışlar ve sonuçta andlaşmanın müslümanların içinden bir köle tarafından gizlice yapıldığını öğrenmişlerdi. Bunun üzerine kumandan bir köle tarafından akdolunan sulhün tanınmayacağını söylemesi üzerine şehir halkı köleyi hür adamdan ayırmadıklarını öne sürerek, meseleyi halife Hz.Ömer'e (r) götürdüler. Hz.Ömer'in (r) cevabı şöyle oldu; "Müslüman kölelerin sair müslümanlardan bir farkı yoktur. Onlar tarafından bahşolunan sulh (emân), sair müslümanlar tarafından bahşolunan sulh kadar müteberdir." ¹⁸⁸

D) İslâma davet ve tebliğ prensibi olarak niteleyebileceğimiz "el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyü ani'l-Münker prensibi"nin temelinde yine kalıcı ve daimi barış anlayışı yatmaktadır. Bu konuyu müstakil bir başlık altında inceleyeceğimiz için burada sadece İslâmın kılıçla ve zorla değil, daha ziyade barışçıl yollarla yayılması üzerinde duracağız.

Müslümanların inançlarını kılıç zoruyla, siyâsal baskı yollarını kullanarak yaydıklarına dair özellikle Hristiyan misyonerlerce yöneltilen suçlamalar haksızlıktan öte geçmez. Bunlar ve aynı fikri taşıyıp önyargılı düşünenler İslâmın "cihâd" anlayışını kasıtlı veya kasıtsız ters yorumlamışlardır.

Halbuki İslâmiyet diğer dinlerle karşılaştırılacak olursa, çok daha hızlı, fakat çok daha barışçı bir yolla yayılmıştır. ¹⁸⁹ Her ne kadar müslümanların yaptıkları fetihleri toplu ihtidâlar izlemişse de, bu kılıç zoruyla değil gayretli, ihlâslı müslümanların

183 Tevbe, 6

184 Hamîdullah, İslâm Peygamberi, 227

185 Turnagil, 54

186 Ebû Süleyman, 40

187 Turnagil, 53

188 Turnagil, A.g.e. ve yer

189 İzzetî, 238; Özel, 101; Temel, 15, 24

örnek davranışlarıyla gerçekleşmiştir. Aksi takdirde İslâmın, müslüman siyasal gücünün hiç ulaşmadığı, ya da yerleşemediği yerlerde yayılıp, yüzyıllardır müslümanların yönetimi altında bulunup da İslâmın tam olarak yerleşmemesini izah edemeyiz.¹⁹⁰

Muâsır İslâm tarihçisi Ebû'l-Fazl İzzetî "İslâmın Yayılış Tarihine Giriş" isimli eserinde konuyla ilgili geniş değerlendirmelerde bulunurken, insafli bazı müsteşriklerin yorumlarına da yer veriyor. Kılıcın, askeri ve siyâsi gücün, İslâmı yaymak amacıyla kullanılıp kullanılmadığına dair ünlü batılı müsteşrik O'Leary'nin şu tespitine, konumuza ilginç bir örnek olması hasebiyle yer verelim;

"İlk müslümanları, insanları Kur'an ve kılıç arasında seçim yapmaya zorlamak için Arap yarımadasından boşalan dinsel fanatikler olarak resmetmek kadar anlamsız bir şey olamaz. Bununla birlikte tarih, bütün dünyayı sararak, kavimleri kılıcın ucuyla İslâma zorlayan fanatik müslümanlar masalının, batılı tarihçilerin dillerinden düşürmedikleri en hayali, en saçma efsanelerden biri olduğunu açıkça göstermiştir."¹⁹¹

E) İslâm fitrî bir dindir. Her alanda olduğu gibi insan fitratına en uygun olan yolu emreder, aksini de yasaklar. Başta da belirttiğimiz gibi, barış ve esenlik anlamındaki "Selâm" kelimesiyle aynı kökten türeyen İslâmın, yine aynı manada kullanılan müslümanlararası selâmlaşmayı, bütünüyle barış dolu bir gece olan Kadir gecesinde inen bir İlâhi kitabı¹⁹², barış yurdu olarak nitelendirdiği Cenneti¹⁹³, en temel vasfı barış olan bir daveti¹⁹⁴ bir kenara bırakarak, barışı fitri bir özellik olarak kabul etmemesi düşünülemez.

İslâm geniş anlamda dünya barışının sağlanması için yine en fitrî olan yolu takip eder. Barışı önce insan vicdanına yerleştirmekle işe başlar. Çünkü devletlerarası barış, barış zincirinin son halkasını, son merhalesini teşkil etmektedir.¹⁹⁵ Vicdanda barış konusunu ele alan İslâm bilgini Seyyid Kutup, şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"İslâm, Allah'ın kelimesini (=iradesini) üstün kılmak için, kendi yüce prensiplerine uygun olan geniş anlamıyla huzur ve barışı gerçekleştirmek için, ilk önce devletlerarası barışın temininden başlamaz. İslâm, evvela ferdin vicdanında huzur ve barışı meydana getirmekle işe başlar. Sonra aile muhitinde, sonra topluluk arasında, en sonunda da devletlerarası alanda huzur ve barışı, günümüzün tabiriyle dünya barışını kurar."¹⁹⁶

e) el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyü ani'l-Münker Prensibi

190 İzzetî, 236

191 İzzetî, 237

192 Kadr, 5

193 Yunus, 25

194 Mâide, 16

195 Kutup, Selâmü'l-Alemi, 29

196 Kutup, 30

İnsanlık tarihi boyunca dünyamız nice medeniyetlere, hanedanlıklara ve irili ufaklı kurulan devletlere beşiklik etmiştir. Ancak İslâm medeniyeti haricinde kalanların hiç birisi gerek ferdi, gerekse devlet çapında tebliğ ve davet esasını yani iyiliği emredip, kötülükten alıkoyma ilkesini temel şiar edinmemiştir. Bu alanda İslâm ilktir ve tektir.¹⁹⁷

İslâm devletinin esas fonksiyonel yönünü gösteren bu prensip, İslâmiyetin mesajını diğer devletlere ve topluluklara en iyi şekilde ulaştırmayı öngörür. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi, tebliğ tamamen sulhâne ve insâni yol ve vasıtalarla yapılır¹⁹⁸:

"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle davet et. Onlarla mücâdeleni en güzel yol hangisi ise onunla yap.."199

"İçlerinden zulmedenler hariç, kitap ehliyle ancak en güzel bir yolla mücâdele edin ve onlara deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de biz iman ettik. Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da birdir ve biz ancak Ona boyun eğyiz."200

Gerek müslümanlar arası, gerekse diğer din ve milletlerin mensuplarıyla olan ilişkilerde hayra teşvik ve tavsiye, ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları izale edecek, iç-ride yani müslümanlar arasında dayanışma ve birliği sağlarken, dışarıda diğer devletler karşısında İslâm devletinin ağırlığını ve saygınlığını koruyacaktır.²⁰¹

İyiliğin emredilmesi, kötülüğün nehyedilmesi bütün müslümanların üzerine yüklenmiş bir mükellefiyettir. Hatta emirdir.²⁰² Şu âyette bunu açıkça görmekteyiz:

"Sizden hayra çağırان; iyiliği emredip, kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."203

Âyetteki istenilen vasıflara sahip topluluğun mü'minler olduğu bir diğer âyette belirtiliyor:

"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. Onlar iyiliğe teşvik ederler, kötülükten sakıpdırıp, namazlarını dosdoğru kılar, zekatlarını verir, Allah'a ve Resulüne itaat ederler.."204

Bir başka âyette ise doğrudan müslümanlara hitap edilmekte, bu yüce görevin ifâsı müslümanların bir vasfı olarak gösterilmektedir;

197 M.Selîm el-Avvâ, 163; İbn Teymiye, Bir İslâm kurumu olarak: Hisbe (trc:Vecdi Akyüz),102

198 Özel,101

199 Nahl,125

200 Ankebût, 46

201 Abdüssettar Hamid, 22

202 Avvâ, 168; Abdü'l-Mün'im Ömer, Muhammed el-Mustafa (s), 77

203 Âl-i İmran, 104

204 Tevbe, 74

"Siz, insanlığın iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, fenalıktan alıyorsunuz ve Allah'a inanırsınız.." ²⁰⁵

İyiliği emredip, kötülüğü nehyetmedeki ölçü ne olmalıdır? "Ma'rûf-Münker" nedir? Her ne kadar bu terimler değişik İslâmi ilimler çerçevesinde (Kelam gibi) ele alınmış olsa da, biz İslâm Devletler Hukûku sahasında inceleme durumundayız.

Öncelikle bu terimlerin kapsamını ele alalım. Bu konuda şu âyet bize ışık tutacaktır:

"Şüphesiz Allah adâleti, iyilik yapmayı ve iyi kullukta bulunmayı, akrabaya ikram etmeyi emreder; fuhşiyatı, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar. Allah, düşünüp ibret almanız için size böyle öğütler verir." ²⁰⁶

Görüleceği gibi âyette genel olarak ma'rufun ve münkerin sınırları çizilmektedir. Ma'ruf çerçevesi adâletten ayrılmamak, insanlara iyi davranmak ve yakın akrabalarla olan bağları koparmamak; münker çerçevesi ise, haram sayılan şeyleri yapmamak, insanlara kötü davranmamak ve insanların huzurunu bozacak şekilde anarşi çıkarmamak şeklinde çizilmiştir. ²⁰⁷ O halde denilebilir ki; Ma'rûf, İslâm şeriatine uygun olarak yapılması ve söylenmesi gerekli bütün işler, münker ise bunun tam zıddı, yani yapılması ve söylenmesi yasak olan tüm işlerdir. ²⁰⁸ Yine nasslardan hareketle ma'rûf ve münkeri daha yakından tanımayla çalışalım:

"İnsanların birbirleri arasında gizlice konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi, bir iyilik yapmayı veya insanların arasını düzeltmeyi teşvik eden kimselerin bu maksatla yaptıkları gizlice konuşmalar bundan müstesnadır. Kim bunu Allah'ın rızâsını arayarak yaparsa, elbette biz ona pek büyük mükafat vereceğiz." ²⁰⁹

"Ma'rûfu emir ve münkerden nehiy" görevinin doğrudan müslümanlara ait bir mükellefiyet olduğunu söylemiştik. Bu noktada yine nasslara müracaat edersek, doğrudan Hz. Peygamber'e (s) konuyla ilgili bazı hitapların bulunduğunu görürüz:

"O kimseler ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'deki vasıflarını yazılı buldukları ümmî peygamber olan Resulüllaha uyarlar. O peygamber ise kendilerini iyiliğe sevkedip kötülükten sakındırır; temiz ve güzel nimetleri onlara helal, habis olanları ise haram kılar; daha önce kendilerine yüklediğimiz ağır yükleri ve üzerlerindeki bağları onlardan kaldırır.." ²¹⁰

"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler." ²¹¹

205 Âl-i İmran, 110

206 Nahl, 90

207 Avvâ, 171

208 Avvâ, 164-165; İbn Teymiye, 100-101

209 Nisâ, 114

210 A'râf, 157

211 Sebe, 28

"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şâyet sen kaba ve katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi..."²¹²

"İyilik ve fenalık bir değildir. Sen fenalığı en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki seninle aranda düşmanlık bulunan kimse çok sıcak bir dost haline gelivermiş..."²¹³

Bu ifâdelerin doğrudan muhatabı olan Hz.Peygamber (s), ma'rufu emir ve münkerden nehiy görevini hakkıyla yerine getirmiştir. Medine'ye hicretinin üzerinden bir yıl geçmeden Medinelileri tek bir anayasanın etrafında toplaması, devlet teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra civar kabileler ve bölge halkıyla saldırmazlık ve dostluk andlaşmaları yapması²¹⁴, İslâm tebliğini daha da genişletip, komşu ülkelerin devlet başkanlarına davet mektupları göndererek, onları müslüman olmakla huzur ve selâmet bulmaya çağırması²¹⁵ bunun açık göstergeleridir. On sene gibi kısa süren fiili bir siyâsi faaliyetten sonra, son nefesini verdiği sırada Hz. Peygamber (s) alanı iki milyon kilometre kareye yaklaşan bir devleti idare ediyordu. Rusya hariç, Avrupa büyüklüğünde ve üzerinde o zaman milyonlarca insanın yaşadığı bu geniş saha, harp meydanlarında, düşman ordu saflarında maktûl düşen takriben ikiyüz elli insana mukâbil fethedilmiştir. İnsan kanına verilen bu değer ve hürmetin bir eşine insanlık tarihinde henüz rastlanmamıştır.²¹⁶

Hiç şüphesiz, tebliğe karşı konmadıkça tebliğ vazifesi sürdürülür. Karşı koyma ya inkarda direktmek, ya da İslâma düşmanca tavır takınıp zulüm yoluna sapmakla olabilir. Her iki durumda, yani inkarcılıkta inat ve düşmanlıkta ısrar edilmesi halinde, düşmanlık ve tecâvüzün kaldırılması için ne gerekiyorsa yapılabilir.²¹⁷ Zira İslâmın tebliğini gerçekleştirmek; bunun insanlara ulaşmasını önleyen engelleri bertaraf etmek, din ve vicdan hürriyeti üzerindeki baskıları gidermek ve insanlığı bir takım hurafe ve dogmalardan arındırmakla olur. Bu sebeple, başta Hz. Peygamber (s) olmak üzere **İslâmı** tebliğ edenlerin önüne bir takım engeller çıkmış, bu engellerin kaldırılması, **bir başka** ifâdeyle münkerin izalesi için gerektiğinde savaş yolları da denenmiştir. **Böyle bir** durumda fitne ve zulmü ortadan kaldırmak için, canla ve malla savaşmak müslümanların **en** mukaddes görevi olarak görülür. İslâma göre cihâd, benzetmek yerindeyse, **bir canının** elindeki bıçak gibi değil, bir doktorun neşteri gibidir. Öldürmek için değil, **yaşatmak** için kullanılır.²¹⁸ Yoksa basit bir toprak alma gayesiyle değil..

212 Âl-i İmran, 159

213 Fussilet, 34

214 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/241; Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukûkunun Ortaya Çıkış*, 48; Hamîdullah, *El-Vesâik*, 26-27, 267-268; Abdü'l-Mün'im Ömer, *Muhammed el-Mustafa (s)*, 78-79, 85-87

215 Hamîdullah, *El-Vesâik*, 99, 107, 135, 140; İbn Kayyım, *Zâd'ül-Meâd*, I/30-31; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV/262

216 Hamîdullah, *Hız.Peygamber'in Savaşları* (Trc:S.Tuğ), 20-21

217 Ali Mansûr, *eş-Şeriatü'l-İslâmiyye*, 33; M.Rafîi, *İslâm'da Sosyal Düzen*, 215; Bilmen, III/356

218 Temel, 20

Konumuzun başında İslâmın müntesiplerine ferdi planda olduğu kadar, devlet çapında da iyiliğin emredilip, kötülüklerden menedilmesi, yani tebliğ görevini yüklediğini ve özellikle ikinci şıktaki yönüyle tarihte ilk ve tek olduğunu vurgulamıştık. Bunu biraz açacak olursak; Bilindiği gibi, günümüz hukukunda bir devletin üç türlü fonksiyonu bulunmaktadır:

- a) Teşri fonksiyonu (Yasama)
- b) İcrâ fonksiyonu (Yürütme)
- c) Kazâ fonksiyonu (Yargı)

İslâm bu üç fonksiyona bir ilave daha yapmış ve bu yönüyle diğer sistemlerden farklı olduğunu göstermiştir; Tebliğ fonksiyonu.²¹⁹ Baştan beri çeşitli yönleriyle ele almaya çalıştığımız "el-Emrû bil'Ma'rûf ve'n-Nehyü ani'l-Münker prensibi" devletin tebliğ fonksiyonunun kısa ve öz ifâdesidir. Buradan hareketle bazı müelliflerin "İslâma göre milletlerarası münâsebetlerde esas **ed-Da've ilallah**tır"²²⁰ dediklerini görmekteyiz. Bu İslâm hükümetinin asla vazgeçemeyeceği bir görevdir ve onsuz devlet dünyevi kalmaya mahkum olacaktır.

219 Atar, Fahrettin, **İslâm Adliye Teşkilatı**, 34 (İslâm Devletinin diğer fonksiyonlar hakk ında geniş bilgi için bkz: A.g.e., 19-34)

220 Faysal Hüseyinî, 12-14

C. Milletlerarası anlaşmazlıklarda sulhün tercihi

a)İslâmdan önceki devirlerde:

Bir devletin diğer devletlerle münâsebetleri manasında olan Devletler Hukûku, dün - yada en az iki müstakil devletin aynı zamanda vücuda gelişi kadar eskidir. Bu durum bizleri tarihin bilinmeyen devirlerine kadar götürür. Ancak, çok eski devirlerden bu yana, bütün devletler tarafından kabullenilmiş, milletlerarası bir hukuktan, hatta hukuk mefhumundan çoğu zaman alabildiğine uzak kalındığını görmekteyiz. Tesbit edilmiş kurallardan ziyade, keyfî uygulamalar kendini göstermekteydi.¹ Hal böyle olunca, tıpkı insanlar arası ilişkilerde olduğu gibi, toplumlar ve devletlerarası münâsebetlerde de her şey kuvvet üzerine kurulmuş, haklılık veya haksızlıkta dikkate alınan tek nokta kuvvetlilik veya zayıflık olmuştu.² Antik çağlar kavimlerinin "Yandı yenilenler" (Veyl mağluplara, Vae Victis) anlayışıyla dolu oldukları zamanlarda kuvvete dayalı bu teâmül, Milattan önce 3. asırda yaşayan Latin şairi Plotüs'ün şu sözüyle açıkça kendini göstermektedir; "Homo homini lupus." Yani "İnsan insan için bir kurttur."³

Karşılıklı münâsebetlerin azlığı, kendilerinden olmayanlara karşı duyulan daimî düşmanlık, milletlerin kendi aralarında uyacakları neticede barış ve kardeşlik içinde yaşayacakları bir hukuk sisteminin teşekkülünü imkansızlaştırıyordu.⁴ Böyle bir zeminde barışın gerekliliğini değil konuşmak, düşünmek dahi suçtu.

Günümüzde de yer yer kendini gösteren bu özelliğe rağmen, kuvvetli devletlerin gerek menfaatleri icabı, gerekse hakimiyetlerini siyasal yollarla da pekiştirmek amacıyla, barış yollarını tercih ettiklerini görmekteyiz. Buna tarihten bir kaç örnek verelim;

1 Hamîdullah, İslâm Hukûku Etüdleri, 116; Ruveyfî, Dr. Huhammed, Muhâdarât fi Tarihi'l-Alâkât ed-Devliyye, 15

2 Kılıçoğlu, İsmail, "Pacta Sunt Servanda"dan Siyere (İlim ve Sanat, Say :6, 1986), 21

3 Turnagil, İslâmiyet ve Milletler Hukûku, 52

4 Aisan, Z. Mesud, Yeni Devletler Hukûku, 1/11

Sumer devletlerinden Lagaş ve Umma, sınır anlaşmazlıklarını M.Ö. 3100 yıllarında yaptıkları bir barış andlaşmasıyla çözmeye çalışmışlar, bunun için andlaşma metnine anlaşmazlığın hakem yoluyla çözümüne dair bir madde yazmışlardı.⁵

Mısırlı Ramses II (Milattan evvel 1292 ile 1225 arası hükümran olan Sesostris) ile, o devirde Suriye'nin kuzeyine hakim Hititlerin kralı Hitaser (Hitayların reisi, günümüzdeki Hatay) arasında M.Ö. 1283 yılında bir barış antlaşması yapılmıştır. Gümüş bir levha üzerine Hitit diliyle yazılmış olan bu antlaşma metni, günümüze kadar ulaşabilen en eski diplomatik vesika olarak bilinmektedir.⁶

Yine aynı dönemlerde, Suriye-Filistin topraklarında yaşayan İbranîler, yani yahûdiler, kendilerine has bir kültür yapısı geliştirmişlerdi. Bunlar mesela, Amalikalılar (o devirde Filistin'de ikamet eden Araplar) gibi bazı yabancı milletlerin can düşmanları iken ve onlarla hiçbir zaman barış antlaşması yapmazlarken, dostluk kurdukları başka milletlerle sulhâne münâsebetler kurabiliyorlardı.⁷ Tevrat'ta geçen şu ifadeler yahûdilerin bu konudaki yaklaşımlarını açıkça göstermektedir;

"Döğüşmek üzere bir şehre yaklaştığınız zaman, onlara sulh teklif ediniz. Size barışla mukabele eder ve kapılarını açarsa, o takdirde onun içinde bulunanlar size haraç verecek ve hizmet edecek. Sizinle barış yapmaz ve harbederse, o takdirde onu muhasara edeceksiniz. Ve Rabbiniz Allah onu sizin ellerinize teslim ettiği zaman, oradaki her erkeği kılıcın ucuyla vuracaksınız."⁸

Çin, Hind ve Yakındoğu'da uluslararası alanda bazı münâsebetlerin kurulduğu, birbirine yakın olan toplumların kendi aralarında bazı sulhâne münâsebetlere giriştikleri görülse de, bunlar dikkat çekici boyutlarda gerçekleşmemiştir. Diğer yandan günümüz medeniyetinin kaynağı olarak gösterilen eski Yunan ve Roma 'da da kalıcı olarak sulhâne ilişkilere gidilmemiştir.⁹ Dahası, hem Yunanlıların hem de Romalıların kendilerinden başkalarını aşağı gördüklerini, onları hakimiyet ve esaret altına almayı tabii gördüklerini söylemekte yarar var. Roma devleti, henüz kendi hakimiyeti altına girmeyen devletlerle eşit haklar içinde münâsebetlere girmeyi kabul etmezken¹⁰, Yunanlılar da kendi camiaları dışında kalan milletleri barbar saymakta, onları esaretleri altına almayı meşru bir hak olarak görmekteydiler.¹¹

⁵ Meray, Seha L., Devletler Hukûkuna Giriş, 2/353

⁶ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 99; Ruveyfî, Dr. Muhammed, 15; Büyük Larousse, ANTLAŞMA md., 2/693

⁷ A.g.e., 100; İslâm'a Giriş, 162

⁸ Tevrat, Tesniye, 5. Kitap, 20:10-15

⁹ Eski dönemlerde yapılan sulh muâhedeleri için bkz: Bilsel, Cemil, Devletler Arasında Andlaşmalar, 5; Eroğlu, Prof. Dr. Hamza, Devletler Umûmi Hukûku, 36

¹⁰ Burada meşhur Pax Romana'dan (Roma Sulhü) bahsetmekte yarar var. Roma İmparatorluğu belirli bir dönem ilan edilen bu sulhle komşularıyla olan savaşlar ortadan kaldırmış. Ancak hemen belirtelim ki bu sulh, Roma devletinin barışa olan düşkünlüğünden değil, ulaşabildikleri bütün milletleri kuvvet kullanarak ve silah zoruyla itaate mecbur etmişler, boyunduruk altına almalarından ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla savaşı kimse kalmayınca savaş fiilen ortadan kaldırılmış oluyordu. Bu bilgiler için bkz. Turnagil, 52

¹¹ Alsan, 12; Bilsel, Cemil, Devletler Hukûku-Giriş, 187; Hamidullah, İslâm'a Giriş, 162; Etüdler, 148

İslâmın zuhuruna kadarki dönemde Arabistan'a bir göz atacak olursak, özellikle kabile hayatı üzerine kurulu bir çok müstakil siyasi gruplanmaları görürüz.¹² Kabilelerin bir kısmı yerleşik iken, bazıları da göçebeydi. Yerleşik Arapların kendilerine mahsus site devletleri vardı. Yine bunların kendilerine mahsus siyasi teşkilatları da bulunuyordu. Tıpkı herhangi bir devlet gibi adâleti tevzi ederler, harp açarlar veya antlaşmalar imzalarlardı.¹³ Ancak Araplarda da yine haklılığın ölçüsü kuvvetli ol-maktı.¹⁴ Aralarında sulh andlaşmaları imzalamasına imzalıyorlardı, ancak bunlar genelde kuvvetlinin zayıf üzerinde daha fazla hakimiyet kurmasını öngörüyordu. Bu yüzden andlaşmanın şartları, hatta süresi dahi kuvvetlinin dileğine göre ayarlanıyor, zamanla keyfi değişikliklere uğrayabiliyordu. Andlaşmalarda zayıfın söz sahibi olabilmesi imkansızdı. Zayıf ve mağlup durumdaki taraf kuvvetlenir veya kuvvetli bir yandaş bulabilirse, bu kez andlaşmayı bozan taraf o oluyordu.¹⁵ Bu yüzden Arabistan'da Araplar arası daimi bir mücadele havası esmekte, yer yer çok büyük savaflara şahid olunmaktaydı.¹⁶ Latince "Bellum omnium contra omnes" olarak ifade edilen "Herkesin herkese karşı harbetmesi" kuralı Araplar arasındaki ilişkilerde canlı bir şekilde kendini göstermekteydi.¹⁷

Arap kabilelerinin bitmek tükenmek bilmeyen mücadelelerine rağmen, gerek kendi aralarında, gerekse zamanın en büyük devletlerinden olan Rum ve Fars İmparatorluklarıyla barış yollarını büsbütün kapamadıklarını, çeşitli vesilelerle sulh ve sükûn içinde yaşama çarelerine başvurdıklarını görmekteyiz.¹⁸ Mesela "Allah mütarekesi" anlamına gelen "Eşhûru hurûm" aylarında savaş yapmamak için her türlü gayreti göstermeleri bunun en açık örneğidir.¹⁹ Ancak İslâmdan önceki devirlerde bu haram aylarda da yer yer savaşlar olmaktadır. Gerek bunların önlenmesi ve gerekse barışın daha yaygın hale getirilmesi için güzel bir teşebbüs gerçekleştirildi. Abdullah İbn Cüd'ân'ın evinde toplanan Mekke'nin ileri gelen kişileri "Hılfü'l-Fudûl" denilen bir "Bahadırlar anlaşması"nı kurdular.²⁰ Hz. Peygamber (s) de bu teşkilata iştirak edenler-dendi. Hatta O'na sonraki tarihlerde bu teşkilattan bahsettiklerinde; "Eğer bir kimse ta-

12 Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 104

13 Hamidullah, *A.g.e.*, 106; İlk İslâm Devleti, 50; Büyük İslâm Tarihi, 1/111; Ramazan, Dr.Ahmed, *Hadaratü'd-Devleti'l-Arabiyye*, 27 vd.

14 Atar, Prof.Dr. Fahrettin, *İslâm'da Adliye Teşkilat*, 41

15 Ebu Zehre, *el-Alâkat*, 75

16 Harekât, İbrahim, *es-Siyâse ve'l-Müctema*, 19 vd.; Ebu Zehre, *el-Alakât*, 48

17 Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 107

18 Abdürrazık, Ali, *İslâmiyet ve Hükümet* (Trc: Rıza, Ömer), 42; el-Hasen, Muhammed Ali, *el-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, 85; Temel, A.R za, *Harp mi? Sulh mü?*, 35-36

19 Daryal, Dr.A.Murat, *İslâmın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-sosyal Açından Tahlili*, 113, 119

20 Halebi, A. Burhanüddin, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 1/139 vd.; Halil, Dr. İmadüddin, *Dirâse fi's-Sîre*, 42; Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer*, 1/223-224; Hamidullah, *Resûlüllah Muhammed* (Trc: Tuğ, Prof. Dr. Salih), 26; *İslâma Giriş*, 19; *İslâm Peygamberi*, 2/118; *İslâm'da Devlet İdaresi*, 117; Lings, Martin, *Hız Muhammed'in Hayat* (Trc: Nazife Şişman), 48-49; Watt, W.M., *Hız Muhammed* (Trc: Hayrullah Örs), 13; Nedvi, Ebu'l-Hasen, *Rahmet Peygamberi* (Trc: Doç.Dr. Abdülkerim Özyayın), 84

rafından bu gün bile öyle bir cemiyetin kuruluşu için davet edilsem, davete hemen icabet ederim" demişti.²¹

Bu teşkilat mensupları aynı zamanda, Zuhre Oğullarıyla iyi münâsebetler kurma yoluna gitmişler ve her iki taraf aralarında "Hılfü's-Sılâh" (uzlaştırma anlaşması) teşkilatını kurmuşlardı. Bu teşkilatın ana hedefi, Kureyşliler arasında yahut bunların müttefikleri olan Ehâbiş kabileleri arasında herhangi bir mesele veya ihtilaf çıktığında tarafları uzlaştırmaktı.²² Diğer yandan Prof. Hamidullah, ünlü İslâm tarihçisi Yakubî'ye yaptığı bir atıfta, haram aylarda savaşıp kan dökenlere karşı harekete geçmek üzere "Zâde" denilen bir teşkilattan söz eder.²³

İslâm öncesi Arap kabileler arasındaki anlaşmazlıkların fazla büyümeden önlenmesine yönelik "Sifâre" denilen bir tür müesseseden bahsetmeden geçemeyeceğiz. Hz. Peygamber (s) ve sonraki devirlerde de uygulaması sürdürülen bu müessese, elçilik, tam yetkili siyasi temsilcilik fonksiyonlarını görmekteydi.²⁴ Örneğin, Hz. Ömer (r) müslüman olmadan önceki zamanlarında, kendisine sifare görevi verilmişti. Şayet Mekkeliler ile yabancılar arasında bir harp olacak olsa, onu temsilci olarak gönderirlerdi. Aynı şekilde diğer bir kabile ile arada bir münâfere (ihtilaf, münakaşa) varsa, o bir dava vekili gibi gönderilir, onun verdiği karar ne ise, aynen kabul edilirdi.²⁵

Bunların dışında husûsi maksatlara dayanan bazı kabile ittifaklarına da rastlanmaktadır. İttifak andlaşmalarının imzalanması için özel törenlerin yapıldığını görmekteyiz. İçilmeden evvel şarapların içine karşılıklı olarak kan damlalarının mübadelesi, kokular sürünmek, ateş yakmak (nâr'ul-hılf), başın ön kısmında bir tutam saç kesmek, el sıkışmak vs. hareketlerle andlaşmaların sağlamlığı ilan edilmiş oluyordu. Bazen de, andlaşma metni iki parça halinde yırtılıyor, her iki taraf onun yarısını alarak muhafaza ediyordu. İçindeki maddelere müracaat ihtiyacı olduğunda bu iki parça yanyana getiriliyordu.²⁶

Araplar arasında himaye maksadıyla refakat sistemi de yerleşmiş vaziyetteydi. Örneğin, Dumatulcandal'a (Arabistan'ın kuzey ucuna) gitmek üzere Yemen veya Hicaz'dan yola çıkan her tacir, MuDâr'lı kabileler tarafından iskan edilen mıntikalarda seyahat ettiği müddetçe Kureyşlilerden muhafız alırlardı. Zira, ne Mudarlı ve ne de Mudarlının müttefik, Kureyşli tacirleri taciz etmezlerdi.²⁷

21 İbn Hişâm, *Sîre*, 1/140-142, İbn Kesir, *Bidâye*, 2/291-292; Halebi, 1/141; Düzceli Yusuf Suad, 1/225; Watt, 14; Nedvî, 84

22 Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 27

23 Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 117

24 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/142; el-Hasen, Muhammed Ali, *el-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-Kur'an ve's-Sünne*, 84-85

25 Hamidullah, *A.g.e.*, 2/120

26 Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 107, 110, 111 (Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Yakubi, 1/288, Kalkaşandi, *Subhü'l-A'ş'a*, 1/409. Dinevari, *El-Ahbar'ül-Atval*, 3. İbn Hişâm, *Sîre*, 231)

27 Hamidullah, *A.g.e.*, 108

Sulhâne ilişkiler alanında Mekkelilerin geliştirdikleri "El-îlafü'l-uhûd"dan (Andlaşma sistemi) bahsetmekte yarar var. Araplar ticaret kervanlarını tam bir emniyet içerisinde topraklarından geçirmek amacıyla Suriye, Habeş, İran, Yemen vs. memleketlerin hükümdarlarıyla muahedeler imzalamışlardı. Bir başka deyişle bunlar bir nevi imtiyaz fermanlarıydı.²⁸

Arap kabileleri arasındaki meydana gelen anlaşmazlıklar hakemler aracılığıyla da çözümlenebilmekteydi. Belirlenen müşterek hakemler, doğruyu söyleyen, aynı zamanda tarafsız kişilerden (özellikle kahinlerden) seçiliyordu.²⁹ Nizâlî iki taraf, üzerinde anlaşmış hakem huzurunda muhakeme oluyorlardı. Ancak hakemlerin tatbik edecekleri bir hukuk müdevvenatı yoktu. Kendi şahsi rey ve akl-ı selimleriyle davayı neticeye bağlıyorlardı.³⁰ İslâm'dan önceki devirde, Hz. Peygamber'in (s) başından geçen şu olay, bu uygulamanın mahiyeti hakkında fikir verebilir;

Miladî 605 yılında, fırtına sebebiyle yıkılan ve harabe hale gelen Kâbenin tekrar onarılması için Mekke'liler harekete geçmişler ve çalışmalara başlamışlardı. Dört duvarın yapım işi burada ikamet eden muhtelif kabilelere taksim edilip, onlara havale edilmişti. Yapım çalışmaları Hacer'ül-Esved'in konulacağı bir metrelik yüksekliğe kadar gelince, bu kutsal taşın yerleştirilmesi şerefine sahip olabilme için bütün kabileler teşebbüse geçtiler. Aralarındaki sürtüşme kanlı çatışmalara varabilecek ölçüye gelmiş, kılıçlar kınlarından çıkarılmıştı. O sırada yaşlı bir kahin araya girerek, bir çözüm yolu gösterdi ve ilk olarak giren kişinin söyleyeceği çözümün kabul edilmesini istedi. Bu fikir kabul gördü. Neticede oraya ilk gelen Hz. Muhammed (s) oldu. O'nun gelişi bütün kabileler tarafından memnuniyetle karşılandı. Çok akıllı bir yolla, hiç bir anlaşmazlığa meydan vermeyecek şekilde meseleyi halleden Allah'ın resûlü, en zor şartlarda dahi anlaşmazlıkların çözülebileceğini göstermiş oldu.³¹

İslâm öncesi devirde, hakemlik görevini genelde Adiyy b. Ka'b soyundan gelenlerin üstlendiği bize kadar ulaşan bilgiler arasındadır.³²

Araplar, haram ayların yanı sıra, Mekke'nin içinde yeralan Kâbe ve çevresini her türlü savaştan ve saldırıdan emin olunan yer ilan etmişler, buna titizlikle riayet etmişlerdir.³³

Son olarak bir hususu belirtmekte yarar var; Her ne kadar, İslâm öncesi Araplar arasında sulh ve sükûn içinde yaşamaya yönelik örnek uygulamalar varsa da, başta da belirttiğimiz "kuvvetlinin haklı oluşu" prensibi çoğu zaman barış teşebbüslerinde de

28 Hamidullah, *Devlet İdâresi*, 109-110; İslâm Peygamberi, 2/1077

29 Hamudullah, *Devlet İdâresi*, 115; Hallaf, Abdülvehhab, *İslâm Hukuk Felsefesine Giriş* (Trc: Atay, Prof. Dr. Hüseyin), 38; Mahmasânî, *el-Kanûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye*, 160

30 Atar, Prof. Dr. Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilatı*, 25, 36, 37

31 İbn Kesir, *Bidâye*, 2/299; İbn Hişâm, *Sîre*, 1/209; Taberî, *Tarih*, 2/41; Halebi, 1/152; Düzceli Yusuf Suad, *Akvenü's-Siyer*, 1/267 vd.; Halil, Dr. İmadüddin, *Dirâse fi's-Sîre*, 43; Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 36-39; Büti, Dr. Muhammed Said Ramazan, *Fıkhu's-Sîre*, 63; el-Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed, *Kâbe ve Mekke Tarihi* (Trc: Yavuz, Y. Vehbi), 164; Nedvî, Ebu'l-Hasen, 84; Lings, Martin, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 62-63

32 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm tarihi (Kurul), 1/135

33 Büyük İslâm Tarihi, 1/130

kendini göstermekteydi. Beliren bir anlaşmazlık neticesi yapılan muahede, kuvvetli olanın insiyatifine ve insafına bırakılıyordu. Zaten kuvvetlinin menfeati doğrultusunda yapılan andlaşma, yine kuvvetlinin menfeati gereği yerini savaşa, talana, yağmalamalara terk ediyordu.³⁴

b) İslâmdan sonraki devirlerde:

Miladın yedinci asrının başlarında ortaya çıkan İslâm, ferdî münâsebetlerde olduğu gibi, toplumlar, diğer bir deyişle devletlerarası münâsebetlerde keyfi ve takdirî uygulamalardan ziyade hukuku hakim kılmayı hedeflemiş, "Siyer" ismi verilen ve bu günkü Devletler Hukukuyla eşanlamalı olan hukuk dalıyla hasmane ilişkilerin yanısıra barışı ve sulhâne ilişkileri de sistematik hale getirmiştir.³⁵ Buradan hareketle, başlangıçtan günümüze kadar ırk, din, dil, kültür farkı gözetmeksizin yeryüzünde insanî bağları kuvvetlendirmek, toplumları yine insanî gayelerle birbirlerine yaklaştırmak, karşılıklı münâsebetleri hayırlı işlerde dayanışma, işbirliği ve barış esaslarına dayandırmak prensiplerini koymuş ve aynı zamanda uygulamıştır.³⁶

Hatırlanacağı gibi, İslâm dininin barış üzerine kurulu bir din olduğunu, karşılıklı münâsebetlerde barışın temel prensip olarak kabul edildiğini ilk konularda ele almıştık. İslâm fıkına göre milletlerarası anlaşmazlıklarda barışın tercih edilmesini incelerken, bu konuyu Hz. Peygamber (s) devri ve Hz. Peygamber'den (s) sonraki devir olmak üzere iki ana başlık altında ele almak mümkündür.

aa. Hz. Peygamber (s) devri

Resûlullah (s) döneminde dış münâsebetlerin ana hedefi, ilk konularda da belirttiğimiz gibi, İslâmiyeti tanıtip yaymaktır. Tebliğ diplomasisi olarak da niteleyebileceğimiz bu usûlde, mezkûr hedefe ulaşmak için en uygun zemini oluşturan barış ve dostâne ilişkiler kurulması temel ilkeydi.³⁷ Başta da zikrettiğimiz şu ayetler Hz. Peygamber'e (s) belirtilen barışçıl politika için ışık tutmuştur;

"Sizinle din hususunda muharebe etmemiş, sizi yurtlarından da çıkarmamış olanlara iyilikle, adâletle muamele etmenizden Allah sizi menetmez. Çünkü Allah

³⁴ Ebu Zehre, el-Alâkat, 75

³⁵ Hamidullah, Etüdler, 123,124

³⁶ Özel, İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı, 62-63

³⁷ Haddurî, Macid, War and Peace, 239; en-Neccar, Dr. Hüseyin Fevzî, el-İslâm ve's-Siyâse, 203; Temel, A.R za, Harp mi? Sulh mü?, 40

adâletli olanları sever. Allah sizi ancak, sizinle din hususunda savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza arka çıkmış olanlarla dost olmanızı yasaklar. Kim onları dost edinirse işte onlar zalimlerin ta kendileridir." ³⁸

"İçlerinden zülmedenler hariç olmak üzere, ehl-i kitap ile en güzel şekilden başka bir suretle mücadele etmeyin ve deyin ki; bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim Allah'ımız da, sizin Allah'ınız da birdir. Biz ancak O'na teslim olanlarız." ³⁹

"Ey iman edenler, hepiniz topyekün sulh ü selâma girin, şeytanın adımları ardına düşmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır." ⁴⁰

"Eğer barışa yanaşırlarsa (meylederlerse) sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan.." ⁴¹

Hız. Peygamber'in (s) barış siyaseti kendini özellikle Medine'ye hicretinden sonra göstermiştir. Hemen hicretin ilk yılından itibaren, hem müslüman hem de gayr-i müslim Arapları ve Musevileri (ve hatta Hristiyanları) içine almak suretiyle yeni bir ümmet (ummeh) anlayışı getiren, tam bir nizâ halinde olan halk unsurlarını tam bir sulh ve sükûn içine sokan, siyasi birliği sağlayan ilk hukûki ve siyasi hareketini gerçekleştirmeye başlamıştır. ⁴² Özellikle iki kardeş kabile olmalarına rağmen, uzun yıllar boyunca süregiden kanlı çarpışmalar yüzünden bitap düşen Evs ve Hazrec kabilelerinin, İslâmın barış şemsiyesi altında kardeş olmaları ⁴³, dahası, kendilerine yabancı olmalarına rağmen, Mekke'den hicret edip gelen insanları "Muâhat=Kardeşlik Anlaşması" ile kendilerine kardeş ilan etmeleri ⁴⁴ bu hareketin belirgin meyvelerindendir. ⁴⁵

Medine o dönemde görünürde bir şehir olmakla birlikte, aslında bütünlük arz etmiyordu. Şehir toplu halde kurulmuş olmayıp, her kabilenin mesken grupları, özellikle Yahûdiler ile Arapların ayrı ayrı ve aralarında kilometrelerce mesafe bulunan mesken kümelerinden teşekkül etmişti. ⁴⁶ Devlet olmanın tüm özelliklerine sahip olmamakla birlikte, kendi aralarında bazı yönleriyle devlete benzer ilişkiler de yürütmekteydiler.

38 Mümtetine, 8-9

39 Ankebut, 46

40 Bakara, 205

41 Enfal, 61

42 Tuğ, Prof. Dr. Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, 30; Akgündüz, Prof. Dr. Ahmet, Eski Anayasa Hukûkumuz ve İslâm Anayasası, 37; Ebu Zehre, İslâm'da Beşerî Münasebetler (Trc: Algül, Hüseyin-Şekerci, Osman), 42; Daks, el-Alâkatü'd-Devliyye, 30; en-Neccar, 204; Watt, W. Montgomery, Islamic Politic Thought, 130 vd.; Sönmez, Dr. Abidin, Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri, 81-82; Özel, 62; Abdünnur, Mahmud Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhü, 209

43 Hamidullah, Resûlullah Muhammed, 101; İslâm Peygamberi, 2/273

44 Hamidullah, A.g.eserler, 112; İbn Kesir, Bidâye, 3/226; Sîre, 2/320; Tuğ, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, 30

45 Ahmed Muhammed, Dr. Ramazan, Hadâratü'd-Devleti'l-Arabiyye, 53

46 Hamidullah, Etüdler, 33, 98, 125; Sırma, Prof. Dr. İ. Süreyya, İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihâd, 16; Ramazan, Dr. Ahmed, Hadâratü'd-Devleti'l-Arabiyye, 30; Kasım, Dr. Avnûş-Şerif, Neş'tü'd-Devle Alâ Ahdi'r-Resûlillah, 19

Harbe varan mücadeleler veya bunların çeşitli yollarla izalesi, yani musâlahalar yapılması bu tip ilişkilere örnek gösterilebilir.

Allah Resûlü (s), Yahûdiler ve Araplarla münâsebetleri hayır üzerine yardımlaşma, dışa karşı müdafaa birliği, münabesetlerde gayr-i insani tutum ve davranışların yasaklanması ve iyi komşuluk esaslarına dayanan bir anlaşma yaptı.⁴⁷ İbn Kayyim (V.751/1350) mezkûr sosyal mutabakatın gerçekleşmesi esnasında, Medine toplumunun yapısını şöyle analiz ediyor;

"Hz. Peygamber (s) Medine'ye gelince, halk O'nun karşısında üç gruba ayrılmış vaziyetteydiler. Birinci kısım: Hz. Peygamber (s) bunlarla barış ve mütareke anlaşmaları yaptı. İleri sürülen şartlara göre Hz. Peygamber'le (s) savaşmayacaklar, O'na karşı düşmanlarıyla işbirliği yapmayacaklar ve düşmanlarına yardımda bulunmayacaklardı. Bunların yanısıra, inançları üzere kalacaklar, can ve mal güvenliği içinde bulunacaklardı. İkinci kısım: Hz. Peygamber'e (s) düşmanlık edip, O'na düşmanlık ettiler. Üçüncü kısım: Hz. Peygamberle mütarekede bulundular; O'nunla ne barış anlaşması yaptılar, ne de O'na savaş açtılar. Ancak bunlar, görünüşte Hz. Peygamber'in (s) yanında yer almakla beraber, içte O'nun düşmanlarının yanında yer alıyorlardı. Bunlar münafıklardı."⁴⁸

Medine dahilinde sulh ve sükûnun temininden sonra, Irak, Suriye, Mısır taraflarına giden veya buralardan gelen Mekke'lilere ait ticaret kervanlarının baskı altında tutulabilmesi için, özellikle Medine çevresindeki kabile topluluklarına Hz. Peygamber'in (s) bazı diplomatik ziyaretler yaptığını görmekteyiz. Onlarla aynı zamanda, yabancılardan gelebilecek bir tecavüz anında, karşılıklı askeri yardımda bulunmak üzere savunma anlaşmaları da yapmıştır.⁴⁹ Demre, Cuheyne ve Müzeyne kabileleriyle yapılan anlaşmalarını buna örnek olarak verebiliriz.⁵⁰ Hz. Peygamber'in şu uygulaması bizlere çok önemli ipuçları verecektir;

İslâmın ilk ve en başta gelen düşmanları olan Mekke müşrikleri, çoğu henüz müslüman olmamış kabilelerle akdedilen sulh antlaşmaları sayesinde tampon kuvvetler zinciriyle adeta sarılır.⁵¹ Müslümanların her geçen gün kuvvetlenmesine, Mekke'yi bu yolla fethetme imkanına sahip olunmasına rağmen bu yola asla başvurulmaz.⁵² Dahası, sadece hacetmek için yola çıkmalarına rağmen, Mekke'li müşriklerle tamamen müslümanların aleyhinde görülen on yıllık bir anlaşmaya imza atılması,⁵³ hatta İlâhi vahiyle

47 İbn Arabî, *Ahkûmu'l-Kur'an*, 2/865; Abdünnûr, M. Mahcûb, *es-Sulh ve Eseruhû*, 210; Hamidullah, *Vesaik*, 60; *Etüdler*, 34; *İslâma Giriş*, 27-28; *İlk İslâm Devleti*, 39-40; *Resûlüllah Muhammed*, 114; Özel, 62; Kasım, Dr. Avnû'sh-Şerif, 33; en-Neccar, Dr. Hüseyin Fevzî, *el-İslâm ve's-Siyâse*, 114; İqbal, Afzal, *Diplomacy in İslam*, 5 vd.

48 İbn Kayyim, *Zâdû'l-Meâd*, 3/126

49 Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, 28

50 Hamidullah, *Resûlüllah Muhammed*, 117-118 (*Resûlüllah'ın bütün Yahûdi kabileleriyle gerçekleştirdiği sulhâne ilişkiler için bkz. Kasım, Dr. Avnû'sh-Şerif, Neş'etü'd-Devle*, 43-65)

51 Hamidullah, *A.g.e.*, 148

52 Hamidullah, *İlk İslâm Devleti* (Trc: Sırma, Prof. Dr. İ. Süreyya), 54-55

53 Hamidullah, *Resûlüllah Muhammed*, 125; *İslâmda Devlet İdaresi*, 414

de desteklenip, bu anlaşmanın "büyük bir zafer" ve "esaslı bir yardım" (Fethun mübîn, Nasrun azîz) olarak değerlendirilmesi⁵⁴ dikkat çekicidir.

Tarihten de anlaşılacağı gibi, hicretin 6. senesinde çıkılan Hudeybiye Seferi, tam anlamıyla bir barış seferiydi. Bundaki temel gaye, Hz. Peygamber'in Kureyş'in barışa niyetli olup olmadığını anlamak istemesiydi.⁵⁵ Şayet kendisine Kâbeyi ziyaret fırsatı tanınırsa, bu onların barışa meyilli olduklarını gösterecek, Resûlullah da davetini daha rahat ve emin olarak gerçekleştirebilecekti. Kendilerinin barışçıl olduklarını göstermek için her türlü tedbir alınmıştı. Herşeye rağmen Kureyş aynı anlayışı gösterememiş, düşmanca tavır takınarak, bütün Araplara verdiği Kâbeyi ziyaret fırsatını müslümanlara vermedi. Dahası büyük bir ordu hazırlığına giriştiler. Bunu haber alan Hz. Peygamber'in (s) şu sözleri çok manidardır;

"Yazık Kureyşe ki, kendilerini harp yiyip bitirdi. Benimle diğer Araplar arasına girmeyip, serbest bıraksa ne olurdu sanki? Şayet onlar bana üstün gelirse, zaten istedikleri bu. Şayet Allah beni onlara üstün getirirse, hepsi birlikte İslâma girerler. Güçlü olsalar bile nereye kadar böyle savaşıp duracaklar?"⁵⁶

"Allaha yemin ederim ki; Kureyş benden akrabaları ziyaret için bir fırsat talep etse, mutlaka bu fırsatı kendilerine tanırım."⁵⁷

Hz. Peygamber (s) bu olayda barış niyetini ne pahasına olursa olsun göstermeye devam etti. Yolda müslüman karargahına saldırmak isteyen müşriklerden bir grup esiri serbest bıraktı. Kureyşi barışa ikna edebilmek için, bütün tehlikeleri göze alarak en yakınlarından olan Hz. Osman'ı elçi olarak gönderdi.⁵⁸ Yapılan uzun müzâkereler sonucunda, başta da belirtildiği gibi, ilk etapta müslümanların aleyhine görülen, ancak sonuçta çok büyük başarılar doğuran Hudeybiye Barış Andlaşması imzalandı.⁵⁹

Hudeybiye andlaşması, İslâm tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder.⁶⁰ Bu önemli olaydan sonra İslâmiyet hızla gelişecektir. Zamanla müslümanlar lehine büyük çaplı

54 Feth, 1-3

55 Temel, 21

56 Ebu'l-Fidâ, Sîre, 3/313

57 İbn Hişâm, 2/310

58 İbn Hişâm, 3/329; İbn Sa'd, 2/97; İbn Kesir, Bidâye, 4/127; Taberî, Tarih, 2/278-279

59 Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Buharî, Sahîh, 3/167,172,179; Müslim, Sahîh, 3/90; Ebu Davud, Sünen, 2/203; Taberî, Tarih, 2/270-285; İbn Sa'd, Tabakât, 2/97 vd.; İbn Hişâm, 3/332 vd.; İbn Kesir, Sîre, 3/320 vd.; Bidâye, 4/127 vd.; Abdülvehhab, Muhammed, Muhtasarı Sîretü'r-Resûl, 131-137; Müneccimbaş, Derviş Dede Ahmed Efendi, Camiü'd-Düvel, 1/185; Hamidullah, Vesaik, 77 vd.; Hz. Peygamberin Savaşları, 114; el-Avvâ, Dr. M.Selim, Fi'n-Nizâmi's-Siyâsi, 201-206; Halil, Dr. İmâdüddin, Dirâse fi's-Sîre, 226-239; Çağatay, Doç.Dr. Neşet, İslâmiyetin Egemenlik Belgesi: Hudeybiye Barış Andlaşması (İslâm Mecmuası, Say :3, 1956), 13-14; Ahmed Cevdet Paşa, Peygamber Efendimiz, 211-222; Daryal, Dr. Ali Murat, İslâmın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-sosyal Açısından Tahlili, 116; Lings, Martin, Hz. Muhammed'in Hayatı, 371-378; Halebî, 3/20; Zeynî, Ahmed, Haşiyetü's-Sîretü'l-Halebiyye, 2/181; Nedvî, Ebu'l-Hasen, Rahmet Peygamberi, 243-244; Watt, W.M., Hz. Muhammed (Trc: Hayrullah Örs), 192; Ramazan, Dr. Ahmed, Hadaratü'd-Devleti'l-Arabiyye, 70; Harekât, İbrahim, es-Siyâse ve'l-Müctema', 142 vd.; en-Neccar, 204

60 Sönmez, Dr. Abidin, Resûlullahın Diplomatik Münasebetleri, 204

neticeler doğuran anlaşma⁶¹, aynı zamanda bizlere Hz. Peygamber'in barış siyaseti hakkında da fikir vermektedir.

Mekke ile "Sulh içinde birlikte yaşama"yı temin eden Hudeybiye Sulh Andlaşması'ndan döndüğünde, Hz. Peygamber'in (s), Hayber'in ve hatta Mekke'nin fethini de hiç düşünmeksizin derhal civar ülkelere mübelligler (=bir nevi misyonerler) göndermeye başlaması durumu açıklamaya yetecektir.⁶²

Resûlullah'ın (s) temel hedefi olan İslâmın tebliği, başta da belirtildiği gibi tamamıyla barış ortamında gerçekleştirilmiştir. Savaş, en son müracaat edilmesi gerekli yoldur ve bu da yine kalıcı barışın sağlanması içindir. Konuyla ilgili İslâm hukukçusu Hamidullah'ın şu ilginç tespitlerine yer vermekte yarar var;

"Hz. Peygamber (s) ancak Medine'ye ulaşmasını müteakip 'harpten söz etme'ye başlar ki, bu devre sadece on yıl sürmüştür. İşte bu on yıllık devre esnasında gerçekleştirilen 'fetihler', üç milyon kilometre kare tutmaktadır ki, ortalama günde dokuz yüz kilometre kare eder. Yine bu devre zarfında girilen savaşlarda, düşman tarafında her ay ancak iki kişi maktül düşmüştür. Müslümanların kayıpları ise daha azdır. Savaş alanlarında maktül düşmüş iki-üç yüz muharibe mukabil milyonlarca kilometre kare toprağın fethedilmesi, insanlık tarihinde alışılmış, bilinen bir şey değildir."⁶³

Hz. Peygamber döneminde, değişik toplumlar ve milletlerle olan münâsebetlerde öncelikle sulh yollarının arandığını ve bu yolda ne gerekiyorsa yapıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.⁶⁴ Boyutları ne olursa olsun, bir anlaşmazlığın başlamasından önce veya başladıktan, hatta bir savaş hali zuhur ettikten sonra, arabuluculuk, hakemlik veya müzâkereler yoluyla musâlaha çarelerine başvurmak esas kabul edilir. Ancak, bütün gayretlere rağmen savaş zorunlu hale gelmişse, yine sulh ü sükûnun temini için savaşılır. Bu ifadelerin en veciz şekilde, Hz. Peygamber'in şu sözlerinde belirtildiğini görmek-
teyiz;

"Ey insanlar! Düşmanla karşılaşmayı arzu etmeyin. Allah'tan afiyet isteyin. Karşılaştığınızda da sabredin."⁶⁵

Ayrı din, dil ve kültürlerle sahip olanlar arasındaki ilişkilerde olduğu gibi, müslüman toplumlararası ilişkilerde de sulhün yerin büyüktür. Bu konuda Evs ve Hazrec örneğine dikkat etmek gerekir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s) uygulamaları, Veda Haccında söylediği şu sözlerle te'yid edilebilir:

61 İbn'ül-Kayyım, Zâd'ül-Meâd, 2/126; Taberî, Tarih, 2/638; Hamidullah, İslâm'a Giriş, 30; Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 22; Sönmez, 243-244; Çağatay, 14

62 Hamidullah, İlk İslâm Devleti, 162; Resûlullah Muhammed, 126, 127, 128; Halil, İmadüddin, 233

63 Hamidullah, Resûlullah, 149

64 Temel, Harp mi? Sulh Mü?, 17

65 Buhari, Cihâd, 112, 152; Müslim, Cihâd, 19; Ebu Davud, Cihâd, 89

"Benden sonra birbirinin boğazına sarılan (İsyan edip birbiriyle savaşan) kafirler haline gelmeyin." ⁶⁶

Özellikle Hz. Peygamber (s) devrinde ve takip eden devirlerde İslâm devleti bir çok yönleriyle bütünlük arzetti. Dolayısıyla isyan (bağy) hali hariç, müslüman toplumlar arasında büyük çaplı bir anlaşmazlık çıkmıyordu. Müstakil İslâm devletlerinin hedefi aynı olduğundan ve aynı kanuna tabi bulundukları için, kendi aralarındaki münâsebetler bir iç mesele mahiyetindeydi. ⁶⁷ Herhangi bir anlaşmazlık durumunda ise, Kur'an'ın şu emri mucibince hareket edilmekteydi:

"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarını adâletle bulunuz, âdil davranınız. Şüphesiz Allah adâletli davrananları sever." ⁶⁸

Konu içinde bahsettiğimiz barış yollarını müteakip konularda geniş olarak ele alacağımızdan, Hz. Peygamber (s) döneminde yapılan sulh andlaşmalarıyla ilgili çeşitli örnekler vererek şimdilik bu bilgilerle iktifa ediyoruz;

Henek muharebesi esnasında düşmanlarla işbirliği yaparak müslümanları arkadan vuran yahûdi Kureyza Oğulları kabilesi, kuşatmanın kaldırılması üzerine derhal yaşadıkları hisarda kuşatma altına alındı. Neticede teslim olmaları üzerine Hz. Peygamber (s), onlara karşı yine müsamahakar ve yumuşak davranarak, yaptıkları ihâ nete mukabil verilecek cezanın tayin edilebilmesi için bir hakem tayin etmelerini istedi. Onların hakem olarak belirlediği Sa'd b. Muaz yine kendilerinin şeriatine göre hüküm verdi ve onun öngördüğü ceza uygulandı. ⁶⁹

Diğer yandan tıpkı Kureyza yahûdileri gibi, diğer yahûdi kabilelerinden olan Kaynuka Oğulları⁷⁰, Nadir Oğulları⁷¹ ve Hayber yahûdileri⁷² Hz. Peygamberle olan andlaşmalarını bozarak, savaş yolunu seçmişlerdi. Neticede kendilerinin ikamet ettikleri kalelerin belirli sürelerle kuşatma altına alınması neticesinde dayanamayarak teslim olmuşlar, yapılan sulh andlaşmalarının şartları doğrultusunda hareket etmeye mecbur kalmışlardır.

⁶⁶ Buhari, *Sahîh*, 9/42-43

⁶⁷ Özel, 37

⁶⁸ Hucurat, 9

⁶⁹ Müslim, 3/1388-9; Buhari, *Sahîh*, V/22; Ebu Davud, *Sünen*, 3/407; Beyhakî, *Sünen*, 9/113; Taberî, *Tarih*, 2/249; İbn Hişâm, 3/233-241; İbn Kayyim, *Zâdû'l-Meâd*, 3/143-144 Halebi, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, 2/365 vd.; Zeyni, Ahmed, *Haşiyetü's-Sîretü'l-Halebiyye*, 2/130 vd.; Halil, Dr. İmadüddin, *Dirâse fi's-Sîre*, 347-348; Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 158; *İslâm'da Devlet İdaresi*, 246; Hz. Peygamberin *Savaşları*, 146-148; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, 229; Sırma, Prof. Dr. İ. Süreyya, *Yahûdi Meselesi*, 66-72; Köksal, M. Asım, *İslâm Tarihi*, 12/343-349; Lings, Martin, 338-346; Watt, 183; Harekât, İbrahim, *es-Siyâse ve'l-Müctema*, 174-178

⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/28; İbn Kayyim, 3/127

⁷¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/386; Hz. Peygamber'in *Savaşları*, 155; İbn Kayyim, 3/128-129

⁷² İbn Hişâm, *Sîre*, 3/344; İbn Sa'd, 2/112; İbn Kesir, *Sîre*, 3/375; İbn Kayyim, 3/144-145

Hız. Peygamber (s) döneminde, bazı yahûdi kabileleriyle savaşıa varan anlaşmazlıklar olmaksızın yine sulh andlaşmalarının yapıldığını görmekteyiz. Örneğin, İslâm ordusunun Hayber'i fethini müteakip, burada olanları haber alan Fedek yahûdileri Hız. Peygamber'e (s) elçi göndererek sulh teklifinde bulunmuşlar, bu teklif Resûlullah tarafından kabul edilerek, kendileriyle andlaşma yapılmıştır.⁷³ Benzer andlaşmalar Vadi'l-Kurâ yahûdileri, Teymâ yahûdileri, Maknâ yahûdileri⁷⁴, Eyle yahûdileri⁷⁵ ile de gerçekleştirilmiştir.

Hristiyan kabilelerle müslümanlar arası sulhâne ilişkilere baktığımızda, Tağlib Oğulları⁷⁶, Dûmetü'l-Cendel hristiyanları⁷⁷ ve Necran hristiyanları⁷⁸ ile musâlahalar imzalandığını görürüz.

Arabuluculuk yolunun kullanılmasıyla ilgili bir kaç örnek verelim;

Nüreysi Gazası'nda, aynı adla anılan kuyunun başında, ensardan bir zatla muhacirlerden biri arasında münakaşı çıkmıştı. Her iki taraf da yardımcıları çağırınca iş alevlenmişti. Neredeyse büyük bir kavga çıkacaktı. Aynı zamanda münafıklar da kavganın daha çok alevlenmesi için var güçleriyle çalışıyorlardı. Hız. Peygamber olayı haber alır almaz derhal olay yerine gitti ve araya girerek onları barıştırdı.⁷⁹

Hız. Peygamber (s), Medine'ye hicret edişinin yedinci ayında, cihad için amcası Hız. Hamza komutasında 30 kişilik bir kuvveti Mekke kervanını vurmak için göndermişti. Vurulmak istenen kervan, Şam'dan dönüp Mekke'ye gitmekte olan, aralarında Ebu Cehil'in de bulunduğu bir ticaret kervanıydı. İki taraf savaşmak üzere saflara ayrıldılar. Ancak bu arada her iki tarafın da müttefiki olan Mecdi b. Amr araya girerek, savaşmalarına engel oldu. Bunun üzerine herhangi bir çatışma çıkmadan Hız. Hamza birliğiyle Medine'ye döndü.⁸⁰

bb. Hız. Peygamberden (s) sonraki devir:

İslâm fukahası tarafından muvâdaa, mühâdene, hüdne, müsâleme, musâlahâ, sulh ve silm gibi terimlerle isimlendirilen sulh andlaşmaları, yani herhangi bir milletlerarası

⁷³ İbn Hişâm, 3/352, 368; İbn Kesir, 3/371

⁷⁴ İbn Hişâm, 3/353; İbn Kesir, Sîre, 3/413; Hamidullah, Vesâik, 119; Hız. Peygamberin Savaşlar, 170

⁷⁵ İbn Sa'd, Tabakât, 1/289; İbn Kesir, 4/29; İbn Hişâm, 4/169; Hamidullah, Vesâik, 117

⁷⁶ İbn Sa'd, 1/316

⁷⁷ İbn Hişâm, 4/170

⁷⁸ İbn Hişâm, 2/233; İbn Kesir, 4/105, 108

⁷⁹ İbn Hişâm, 3/ 303; İbn, Sa'd, 2/65; İbn'ül-Esir, el-Kâmil, 2/192; Doğrul, Ömer Rıza, Asr-ı Saadet, 5/100

⁸⁰ Vakıdî, Megâzî, 1/9; İbn Kesir, Sîre, 2/338; Hamidullah, Makâleler (Trc: Sırma, İ. Süreyya), 16; İlk İslâm Devleti, 16 (İbn Hişâm ve İbn Sa'd'a atfen)

anlaşmazlığın belirli şartlar çerçevesinde son verilmesi yolları ile İslâm devletiyle andlaşma yapmış olan gayr-i müslimlerin yaşadığı topraklara verilen Dâr'ul-Ahd veya Dâr'us-Sulh kavramları⁸¹ yine Hz. Peygamber'in hareket tarzından hareketle bulunmuştur. Bir önceki konuda da verilen Hudeybiye barış andlaşmasından hareketle fukaha süreli ve hatta bazılarına göre süresiz olarak musâlaha yapılabileceğine hükmetmişlerdir.⁸² Şimdi, anlaşmazlıkların mezkûr yollarla neticelendirilmesinin tahlillerini sonraki konulara bırakarak, çeşitli devirlerde gerçekleştirilen sulhâne münâsebetlerden örnekler verelim.

Hz. Peygamber'in vefâtı sırasında İslâm ülkesi zaminin iki süper devletiyle savaş halindeydi: İran ve Bizans. İlk halife Hz. Ebu Bekir (r) büyük bir cesaret örneği göstererek bu iki devletle harbe girmişti. Her zaman olduğu gibi halife ilk etapta barış kapısını aralamaya çalışmış, bunun için Konstantiniyye'ye bir grup elçi göndermiş, ancak bu teşebbüsü boşa çıkmıştı.⁸³

Hz. Ebu Bekir'e (r) nazaran daha sert tabiate sahip olan ikinci halife Hz. Ömer (r) de barış için bulduğu her fırsatı değerlendirmişti. Hamidullah'ın Taberi ve bazı müelliflerin eserlerinden yaptığı bir nakilde halife, Bizansla olan ilişkiler hakkında şu ibretli sözü söylüyordu;

"Keşke, bizi Bizanslılardan ayıran, alevlerden bir duvar olsaydı."⁸⁴

Kudüs'ün 16/637 tarihinde dört aylık bir kuşatmadan sonra fethedilmesiyle Hz. Ömer (r) patrik Sofronius'la bir anlaşma yapmış, bu anlaşmaya göre onların dinlerine, yaşayışlarına dokunulmaması, buna karşılık olarak kendilerinden cizye alınması şartları kabul edilmişti.⁸⁵

Dördüncü halife olan Hz. Ali'nin (r) zamanında meydana gelen Cemel Olayı (h. 36) başlangıcında yine sulh arayışlarını görebilmekteyiz. Şehid edilen Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını ve cezalandırılmasını isteyen çok sayıda müslüman Hz. Aişe'nin (r) etrafında toplanmışlar, bir ordu kurup canileri cezalandırmak amacıyla da Basra'ya hareket etmişlerdi. Halife bu hareketlenmeleri takip ederek, Basra'da toplanan bu müslümanların yeni bir fitneye alet olmalarını önlemek için ordusuyla harekete geçmişti.

İki ordu karşılaştınca, boş yere müslüman kanı akmasını istemeyen kişiler araya girerek, muhtemel bir savaşı önlemeye çalıştılar. Zira her iki tarafın önde gelenleri savaşa taraftar değildi. Ancak barışı istemeyen bazı nifak grupların faaliyetleri de söz konusuydu. Buna rağmen, yapılan barış gayretleri netice vermiş, taraflar savaştan vaz-

81 Ebu Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, 34; Lewis, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili*, 122-125

82 Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâi*, 7/108; İbn Kudâme, *Muğnî*, XI/ 517; Ebu Süleyman, 37

83 Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, 4/360; Hamidullah, *İslâma Giriş*, 264; *İlk İslâm Devleti*, 42

84 Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, 43

85 Ünlü, Nuri, *İslâm Tarihî*, 63 (Anlaşma metni için bkz. Hamidullah, *el-Vesâik*, 345 vd.)

geçmişler, anlaşılmışlardı. Ne var ki, ifsat gruplarının hileli oyununa gelen iki taraf, savaşa tutuştular ve çok büyük kayıplar verdiler.⁸⁶

Hulefa-i Raşidin devrindeki sulh uygulamalarının en çarpıcı örneği ise hiç şüphesiz, Hz. Ali ile Muâviye arasında geçen hakem olayıdır. Ancak, bu olaya kadar gelişen olaylara bakılacak olursa, barış teşebbüslerinin her zaman ön planda yer aldığı görülecektir. Bir yanda halifeliğini ilan eden Hz. Ali (r), diğer yandan bunu kabul etmeyen ve Hz. Osman'ın (r) katillerinin derhal bulunmasını isteyen, aksi takdirde onunla savaşıacaklarını bildiren Şam valisi Muâviye.

Hz. Ali (r) ne kadar kendine biat etmesini istemişse de Muâviye bu tutumundan vazgeçmedi. Bunun üzerine halife ordusunu alarak Şam'a doğru hareket etti. Her iki ordu, Fırat yakınlarında, Siffin denilen yerde karşı karşıya geldiler. Hz. Ali, ordu komutanına şu emri vermişti:

"Savaşıncak kadar yaklaşmayın ve devamlı olarak onları biate davet edin. Onlar başlamadıkça, siz savaşı başlatmayın, biate kadar davet etmeye devam edin!"

İki ordu, bu şekilde iki ay boyunca savaşımadan beklemişler, bu zaman esnasında aralarında devamlı olarak gidip gelen heyetler savaş yapmadan anlaşmaya varılması için büyük gayret göstermişlerdi. Ancak bu teşebbüslerde başarı kaydedilemeyince, Safer ayının (h. 37) ilk günlerinden itibaren taraflar savaşılmaya başladı.⁸⁷

Muâviye'nin yenildiğini gören Amr b. Âs, askerlerin mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takmalarını ve böylece Hz. Ali'yi Kur'an'ın hükmüne boyun eğmeye çağurmalarını söyledi. Onun bu fikri aynen uygulandı. Hz. Ali askerlerine bunun bir hile olduğunu söyleyip, savaşa devam etmelerini istemişse de, askerler savaşmak istemediler ve savaş böylelikle durmuş oldu. Böylece meselenin çözümü taraflarca belirlenecek birer hakeme bırakılıyordu.⁸⁸

Hz. Muâviye'nin halifelik dönemine ait şu hadise, onun Rumlarla bir barış andlaşması yaptığını göstermektedir;

"Rumlarla Muâviye arasında bir andlaşma vardı. Halife, andlaşma müddeti biter bitmez aniden savaşa başlamak maksadıyla Rum sınırlarına yaklaşmaktaydı. O sırada at üzerinde bir adam yaklaşarak:

86 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel*, 171 vd.; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, 1/173; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/242; Welhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc: Işıltan, Prof. Dr. Fikret), 27-43; el-Avvâ, *Fi'n-Nizâmi's-Siyâsi*, 103-104; Ahmed Muhammed, Dr. Ramazan, 151

87 Ebu'l-Fidâ, 1/175 vd., İbn Kesîr, 7/254 vd.

88 Ebu'l-Fidâ, *A.g.e. ve yer*; İbn Kesîr, *A.g.e. ve yer*; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/118 vd.; Tabataba, Muhammed b. Ali, *El-Fahrî el-Adabü's-Sultaniyye*, 63; el-Avvâ, *Fi'n-Nizâmi's-Siyâsi*, 102-103; Aycan, Dr. İrfan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan* (İslâmi Araştırmalar, C:4, Say :2, 1990), 41; Akbulut, Yrd. Doç. Ahmet, *İlk Devir Siyâsi Olaylarının Müslüman Düşüncesine Etkileri*, (İslâmi Araştırmalar, C.5, Say :1, 1991), 43; Çalışlar, Oral, Hz. Ali-Muaviye Çatışması, 118; Ahmed Muhammed, Dr. Ramazan, 152

-Allahü Ekber, Allahü Ekber! Hainlik yok, ahde vefâ gerek, ahde vefâ! demek-teydi. Gelen Amr b. Abese'ydi. Muâviye birini göndererek, ne demek istediği sordu. Amr da:

-Ben Resûlullah şöyle derken işittim; 'Kimin bir kavimle andlaşması varsa, andlaşma müddeti bitinceye veya eşit şartlar altında onlara andlaşmayı bozma teklifi yapıncaya kadar, ona ne bir şey eklesin, ne de ondan bir şey eksiltsin.'

Bunun üzerine Muâviye geri döndü."⁸⁹

Yine Muâviye'nin halifelik döneminde Rumlarla bir sulh andlaşması yapıldığını, kaynaklarda yeralan şu hadiseden anlamaktayız;

"Muâviye b. Ebî Süfyan, Bizansla bir andlaşma yapmıştı. Ancak Rumlar andlaşmayı ihlal edip ellerindeki müslüman esirleri öldürdüler. Bunu duyan Muâviye, 'Ahde vefâ, vefâsızlığa vefâsızlıkla cevap vermekten daha hayırlıdır' diyerek, Rum esirleri öldürtmedi."⁹⁰

Muâviye döneminde Ermenilerle yapılan emân anlaşmaları kaynaklarda yeralır.⁹¹ Bunun yanısıra Muâviye, 36/656 yılında Bizans İmparatoru II.Konstantin ile, 42/662 yılında ise Rumlarla sulh anlaşmaları imzalamıştır.⁹²

Emevi halifesi Ömer b. Abdil Aziz (99-102) barışı en iyi anlayıp uygulayan devlet adamlarından biriydi. Bizzat emir vererek harpleri durdurmuştu. Bu yüzden onun dönemi, gerek iç, gerekse dış problemlerin barış yoluyla çözüldüğü bir dönemdir. Bunun tabii neticesi olarak, yine onun dönemi, gayr-i müslimlerin en fazla İslâma yöneldiği bir dönem olmuştur.⁹³

Abbasîler döneminde, devam eden fetihlerle müslümanlar çeşitli milletler ve kavimlerle yüzyüze gelmişler, onlarla olan ilişkiler sadece savaş üzerine bina edilmemiştir. Barış ortamının sağlanması ve sürekli hale getirmesi için 765 m. yılından itibaren özellikle Bizanslılarla halife Mansur arasında sulh anlaşmaları imzalanmıştır. Bu dönemdeki sulhâne münâsebetler sadece anlaşmalarda kalmamış, aynı zamanda sürekli şekilde siyâsi diplomatların gidip-gelmeleri, iyi niyet gösterisi olarak karşılıklı hediyeleşmeler, esir mübâdeleleri olmuştur.⁹⁴

İslâm tarihinde, müslümanlarla gayr-i müslimler arasında gerçekleştirilen en belirgin örneklerinden biri de Abbasî halifesi Harun Reşid ile Fransa imparatoru Şarlman arasında gerçekleştirilen muâhededir. İki taraf arasında gerçekleştirilen yoğun diplomatik gayretler sonucunda 799 m/ 183 h. yılında bir sulh anlaşması

89 Ebu Davud, *Sünen*, 3/190; Beyhakî, *Sünen*, 3/321

90 Maverdî, *Ahkamü's-Sultaniyye*, 51; Ali Mansur, Ali, *Şeriatü'l-İslamiyye*, 351

91 Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 197

92 Belâzurî, *A.g.e.*, 159 vd.

93 Temel, 25

94 Zuhaylî, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 167

imzalanmıştır.⁹⁵ Aynı tür sulhâne ilişkileri, Kudüs'ün fethinin ardından Salâhaddin Eyyûbî ile Bizans imparatoru II. İzak arasında da görmektediriz. İki taraf arasında h.585 yılında gerçekleştirilen anlaşma Bizans imparatorunun ölümüne (1195 m/593 h) kadar yürürlükte kalmıştır.⁹⁶

Aynı siyâsî ve diplomatik hareketlilik Abbasîler, Endülüslüler,⁹⁷ Fatimîler ve Memlükler zamanında, hem Avrupa ülkeleriyle, hem de Orta ve Doğu Asya ülkeleriyle olan ilişkilerde devam etmiştir.⁹⁸

Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar devrinde, kendi alemlerinden çıkıp batı dünyası ile münâsebetler kurduklarında, onlardan çok daha gelişmiş bir Devletler hukuku bulunmaktaydı ki bu, müslüman Türklerin hem harp, hem de sulh zamanında, hem dost ve hem düşmana tatbiki kabil bir hukuka sahip olduğunu göstermekteydi.⁹⁹ Hal böyle olunca savaş durumu kendini ne kadar çok gösteriyorsa, barış yollarının aranması ve uygulanmasına dair örnekleri de çokça görülmektedir. Özellikle Osmanlıların bir yandan Avrupa'nın Hristiyan güçleriyle, diğer yandan da, en büyük rakipleri, İran'ın şîî şahlarıyla yaptıkları savaşlarda ve bu iki tür düşmana karşı savaşın durdurulduğu andlaşmalarda konumuza dair ipuçları vardır.¹⁰⁰

Arşivlerde yeralan veya neşredilmiş Osmanlı andlaşmaları (muahedeler), Osmanlı hükümeti ile değişik Avrupa güçleri arasında imzalanmış andlaşma ve uzlaşma metinleri zamanımıza kadar itina ile korunmuştur. Örnek verecek olursak;

Fransa kralı I. Fransuva ile 1535 yılında bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır.¹⁰¹

Kanuni Sultan Süleyman'la İran şahı Tahmasb arasında 1555 tarihinde gerçekleştirilen Amasya barış andlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri barış esasına dayandırmakta olup, bu andlaşma metni zamanımıza kadar ulaşmamıştır. Ancak her iki tarafın vakayinamelerinde zikredilmektedir.¹⁰²

İslâm dünyasında hal böyleyken, özellikle ortaçağ Avrupasında durumun hiç de bu merkezde olmadığını görmektediriz. Harp haline hiç bir zaman mûtaad bir hal nazarıyla bakmayan İslâm düşüncesi karşısında, Papalığın müslümanlarla (kendilerine göre 'kafirlerle') sürekli bir sulh andlaşması yapılmasına veya sulhâne münâsebetlerin kurulup geliştirilmesine engel olmaktaydı.¹⁰³ Örneğin, sulhâne münâsebetlerde en önemli araç olarak kullanılan sulh andlaşmalarına Papa IV. Nikola'nın (1288-1292 yılları arası) bakış açısı şöyleydi:

95 el-Müneccid, Dr.Salahaddin, **en-Nüzumü'd-Diblumâsiyye**, 113

96 el-Müneccid, **A.g.e.**, 114

97 Lûğazeyvî, Ali, **Edebü's-Siyâse ve'l-Harb fi'l-Endelüs**, 59-61

98 Zuhayfî, 167

99 Hamidullah, **Etüdler**, 149

100 Lewis, 129

101 Zuhayfî, 168

102 Zuhayfî, **A.g.e.**

103 Turnagil, 53

" Milletlerarası münâsebetlerde verilen sözü bozmak günahtır. Fakat, Türklere verilen sözü yerine getirmek daha büyük günahtır." ¹⁰⁴

Bu durumu perçinleyen bir başka örnek;

1444 Temmuzunun onikinci günü Segedinde Macar kralı Vladislas ile Osmanlı padişahı Sultan Murad arasında bir barış andlaşması imzalandı. Muâhede iki tarafın yeminleriyle teyid edilmiş, Macar kralı İncil üzerine, Osmanlı padişahı ise Kur'an üzerine el basarak yemin etmişti. On yıl müddetle akdolunan andlaşmanın tarihi üzerinden henüz on gün bile geçmeden, Papanın elçisi kardinal Julien Cesarini araya girerek Vladislas'a andlaşmayı bozdurdu. Bunu gerçekleştiren elindeki en büyük koz yine, "kafirlerle verilen sözü tutma mecburiyetinin olmaması"ydı. Neticede Osmanlılar andlaşma gereği olarak Sırp kalelerini Macar kuvvetlerine terkederken, diğer yandan Macaristan ve müttefikleri Osmanlı sınırlarını geçmekteydiler. ¹⁰⁵

Benzer olaylar tarih boyunca defalarca tekrar etmiş, her defasında bozguna uğrayan kendileri olduğu halde özellikle Papalığın tazyikleriyle Avrupa krallıkları müslümanlarla yaptıkları andlaşmaları hiçe sayarak bozmuşlar, savaş yollarını kullanmaya devam etmişlerdir. ¹⁰⁶

Bunların yanısıra, gayr-i müslimler (özellikle Osmanlı devletince kendi topraklarında yaşayan yabancı mukîm cemaatlere Osmanlı yasalarına bağlı olmama ve yabancı tüccarların rahatlıkla ticaret yapabilmelerini öngören kapitülasyonlar aracılığıyla) İslâm ülkelerinde serbestçe ticaret yapabildikleri halde ¹⁰⁷, müslümanlar hristiyan Batı ile ticari ilişkiler kurmada büyük engellerle karşılaşılıyordu. ¹⁰⁸ Bu durum 1856'da imzalanan Paris Barış Andlaşması'na Osmanlı devletinin katılmasına kadar devam etti. ¹⁰⁹

19. yüzyıla gelinceye kadar andlaşmalar, bilhassa siyâsi mahiyette olan dostluk, ittifak, barış andlaşmaları ve ticaret andlaşmalarına inhisar ediyordu. Teknik ilerlemeler ve devletlerarası münhasibetlerin artması, milletlerarası andlaşmaların sayı bakımından artışına ve konuları açısından da gelişmesine sebep olmuştur.

Andlaşmaların milletlerarası ilişkileri düzenlemesi bakımından artışını gösteren bir araştırma dikkat çekicidir. Utrecht Barış Andlaşmasını takip eden beş yıl zarfında 25 iki taraflı, 4 çok taraflı andlaşma, Napolyon savaşlarını takip eden beş yıl içinde, 179 iki taraflı, 17 çok taraflı andlaşma akdedilmiştir. 1. Dünya savaşını takip eden beş yıl içinde ise, bu artış çok daha fazla görülmüştür. 1914'de dünyanın muhtelif devletleri arasında akdedilen ve mûteber olan andlaşmaların sayısı 8000'i bulmaktaydı. 1919-24 yılları arasında, dünya çapında 600 iki taraflı, 125 çok taraflı andlaşma imzalanmıştır. ¹¹⁰

¹⁰⁴ Hamidullah, *Etüdler*, 149

¹⁰⁵ Turnagil, 72 (Hammer'in *Histoire de l'Empire Ottoman* (Osmanlı Devleti Tarihi) isimli eserine atfen, 2/306-307, Paris-1835)

¹⁰⁶ Benzer örnekler için bkz. Turnagil, *A.g.e.*, 73-75

¹⁰⁷ Lewis, 130

¹⁰⁸ Özel, 105

¹⁰⁹ Hamidullah, *Etüdler*, 150; Ebu Süleyman, 143; Özel, 24

¹¹⁰ Eroğlu, 37

2. BÖLÜM

Sulh

Bu bölümde sulh kavramını çeşitli yönleriyle ele almaya çalıştık. Öncelikle terim olarak hangi anlamalara geldiğini açıklamaya çalıştığımız sulh kavramına yakın anlamlar taşıyan diğer kavramları da inceledik ve bunlar arasındaki belirgin farklar üzerinde durduk.

İslâm hukûku kaynaklarında sulh kavramına verilen yeri ayrı bir başlık altında incelemeye çalıştık ve sulhü bir bakıma sağlam temeller üzerine kurmaya gayret ettik. Sonraki başlıklarda yeralan, sulhü hazırlayan sebepler, bir musâlahada bulunması gereken unsurlar, musalaha türleri, musâlahaya yapma yetkisi ve yapılan bir musâlahanın hangi şartlarda sona ereceği bu bölümde ele aldığımız konulardandır.

SULH (BARIŞ) KAVRAMI

Devletlerarası münâsebetlerde sulhü normal ve sürekli bir hal olarak gören, harbin ise bizâtihi kabih ve ancak zarûret gereği başvurulmuş geçici bir durum olduğunu kabul eden İslâm, müslüman bir devletle hasmâne ilişkiler içine giren ülkelerle, anlaşmazlıkların kaldırılması konusunda gerek savaş öncesi ve gerekse savaş esnasında sulh yollarına başvurmakta titizlik gösterir.¹ Bu yüzden barış ve barış ortamını hazırlayan musâlaha her fırsatta teşvik edilmiş, hatta bazı durumlarda -düşman tarafın barışa meyletmesi gibi- emredilmiştir.² Buradan hareketle fukahânın çoğunluğu müslüman bir devletle gayr-i müslimler arasında sulh andlaşmaları yapılabileceğinin cevâzına hükmetmişlerdir.³ Aynı zamanda gerek Kur'an âyetlerinde, gerek Sünnet-i seniyyede ve gerekse sahabe uygulamalarında -ahde vefâ konusunda ele aldığımız gibi- musâlaha ve muâhedelere bağlı kalma şartının her zaman ön planda tutulduğunu görmekteyiz.⁴ Buradan hareketle diyebiliriz ki, harbe başvurmadan veya harb esnasında, sulhün tesisi için musâlaha ve muâhede yolları açıksa ve anlaşmazlık bu yollarla izale edilebilecek boyuttaysa savaş seçeneği kesinlikle denenmemelidir.

Harbî denilen gayr-i müslim düşmanlarla başta olmak üzere, İslâma göre, gerektiğinde savaş esnasında veya savaşa varmayan anlaşmazlıklarda, mütâreke, mürâveze, sulh görüşmeleri ve musâlahalar yapılabilmektedir. Dolayısıyla, sulha yönelik çalışmalar muâhede, musâlaha, müsâleme, müvâdaa ve mühâdene şekillerinden biriyle sonuçlanabilir.⁵

Bu kavramların tamamını "sulh" şemsiyesi altında toplamak mümkündür. Bu sebeple sulh kavramını yakından tanımaya yönelik olarak, öncelikle sulha ait bazı terimleri açıklamakla işe başlayacağız. Sonraki konularda ise kaynak bakımından sulhün hukûki dayanaklarını, musâlahayı hazırlayan şartları, musâlahanın unsurlarını, türlerini ve musâlaha yapma yetkisinin kime ait olduğunu sırasıyla ele alacağız.

¹ Özel, İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı, 213

² Enfâl, 61-62

³ Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 27; Hamid, Dr.Abdüssettar, el-Mebâdiü'l-İnsaniyye fi Muâmeleti'l-Muharibîn fi'l-İslâm, 17, 25

⁴ Câd'ul-Hak, el-İslâm beyn'el-Harb ve's-Selâm, Beyanü'l-Lisân, 2/368; Zeydan, 27; Hamid, Dr. Abdüssettar, 42

⁵ Bilmen, Hukûk-ı İslamiyye, 3/386; Turnagil; İslâmiyet ve Milletler Hukûku, 68; Zuhaylî, el-Alâkâtü'd-Devliyye, 137

A.Sulha ait bazı terimler

a) Sulh-musâlaha

Sulh kelimesi lügatte; "İyi olmak, düzelmek, faydalı ve uygun olmak, iki tarafın birbiriyle anlaşması, aralarının düzelmesi" gibi anlamlara gelmektedir ve fesâdın⁶, nizânın⁷ ve muhâsamatin⁸ (düşmanlığın) zıddı olarak kullanılır.

Musâlaha ise sulh kelimesinden türetilmiş olup, " tarafların karşılıklı olarak birbirlerine karşı sulh ve sükûn içinde yaşamaları, selâmet ve emniyette olmaları, aralarındaki her türlü kötü niyetin, fitne ve fesadın izalesi"⁹ anlamlarını taşır.

Fıkîhî terim olarak sulh ve musâlaha, "davacı ile davalı arasındaki düşmanlığı ve anlaşmazlığı ortadan kaldıran¹⁰, fesâda sebep olan, fitne uyandıran sebepleri izale eden anlaşma¹¹" şeklinde açıklanabilir. Hukûk-ı İslâmiyye müellifi Bilmen, konuyla ilgili şu açıklamayı yapar;

"**Sulh:** Barışmak, iki muharip tarafın harbe nihâyet verip, bir muâhede yapması demektir. Esasen bir fesadın zeval bulması ve şartların düzelmesine "**salâh**" denmiştir. Mukâteleye nihâyet vererek, nizâ ve fesadı bertaraf edeceği cihetle, muhâsemeyi terke 'sulh ve musâlaha' denmiştir."¹² Bu kavramlar ferdî münâsebetlerde olduğu gibi, hükûmî şahsiyete sahip olan devletler veya devlet statüsündeki kuruluşlar arasındaki münâsebetlerde de söz konusudur ve taraflar arasındaki ortaya çıkmış düşmanlıkları ve anlaşmazlıkları kaldıran, anlaşmazlıkların çözümlenmesi ve neticeye bağlanmasında müşterek rızalarının birleşmesine imkan sağlayan bir akid çeşididir.¹³ Örneğin, Osmanlı metinlerinde sulh, genellikle hükümetler arasında yapılan bir tür barışı temsil etmektedir.¹⁴

⁶ el-Mevs lî, el-İhtiyâr li-Ta'lîlî'l-Muhtâr, 3/5; Abdünnûr, Mahmud Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhû, 26; Sönmez, Dr.Abidin, Resûlüllah' n Diplomatik Münasebetleri, 15

⁷ ed-Dürî, Dr. Kahtân Abdurrahman, Akdû't-Tahkîm fi'l-Fikhî'l-İslâmî, 23

⁸ Bilmen, V3/65, V/8

⁹ Bilmen, A.g.e. (Ayrıca bkz. Komisyon tarafından hazırlanan el-Mu'cemü'l-Vasît, 1/522)

¹⁰ İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-Kadîr, 7/23; Kal'acî, Dr. M.Ravvâs, Mevsûatü F kh, SULH Md. 2/159

¹¹ el-Mevs lî, A.g.e.; el-Aynî, Bedrüddin, Umdetü'l-Kârî, 13/265; İbn Nuceym, el-Bahru'r-Râik, 7/278

¹² Bilmen, 3/345 (Salâh kelimesinin benzer tarifi için bkz. İbnü'l-Hümâm, A.g.e.)

¹³ Khadduri, War and Peace, 133-134; Abdünnur, M. Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhû, 25, 33; Sönmez, 16

¹⁴ Lewis, Bernard, İslâm'ın Siyasal Dili, 123

Devletlerarası alanda sulh ve musâlaha yapmanın meşrûiyeti Kitabullah, Sünnet-i Nebeviyye, icmâ-ı ümmet ve kıyas-ı fukahâ ile sabittir.¹⁵

Başta da belirttiğimiz gibi, devletlerarası münâsebetlerde normal halin sulh hali olduğunu ve savaşı bizatihi kabih ve ancak zarûretler gereği başvurulmuş geçici bir durum kabul eden İslâm, hasmâne münâsebetlerde ilişkilerin normale dönmesi için gerek harb öncesi, gerekse harb esnasında sulh yollarının aralanması konusunda çok titizlik gösterir. Harbe başvurmadan önce veya savaş hali başgösterdiğinde, eğer neticeye ulaşılabilecekse muhakkak sulh yolları denenmelidir.¹⁶

b) Ahd-muâhede

Ahd, sözlük anlamı itibariyle, "bir şeyi her durumda koruyup, gereğini yerine getirmek, bir şeyi halden hale hıfzedip, mûraat etmek"¹⁷ demektir ve 'a-hi-de' kökünden gelmektedir. Ahd, bu fiilin masdarı olduğu gibi, isim olarak da, "her türlü durumda, o durumun gerektirdiği biçimde korunulan ve gereği yerine getirilen, verilen söz"¹⁸, karşılıklı maslahatlar doğrultusunda sözleşme, anlaşma¹⁹, emir, talimat, taahhüd, yükümlülük²⁰, bir tür uyuşma hali²¹ " gibi anlamlar taşır. Ahd, yer yer 'akd' kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılır. Bununla birlikte 'akd', genellikle husûsi manadaki taahhüt ve anlaşmalar için, 'ahd' ise siyâsi ve milletlerarası taahhüt ve andlaşmalar için kullanılmaktadır.²² Bazan da 'eman'ın eşanlamlısı olarak kullanılmıştır.²³

Milletlerarası alanda söz konusu olan ahd, küllî (umûmi) olabileceği gibi cüz'î (husûsi) de olabilmektedir. Karşılıklı sulh ve sükûnun cereyan sahası da, dolayısıyla, ahdin küllî veya cüz'î oluşuna göre çerçeve olarak genişler veya daralır.²⁴

Ahd kökünden türetilen "muâhede" kelimesi "ahidleşmek, karşılıklı olarak, belirli şartlar doğrultusunda anlaşmaya varmak"²⁵, iki veya daha fazla devlet²⁶ veya uluslararası

¹⁵ İbn Ferhûn, *Tebsîretü'l-Hukkâm*, 1/76; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/264; Abdünnur, 43-55; Bilmen, Ö. Nasûhi, 8/8 (Kitap, sünnet, icma ve kıyastan deliller için bkz. "Sulhün Hukûki Dayanaklar " başlıklı konu)

¹⁶ Özel, *İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı*, 213-214; Bilmen, 3/388; Câd'ul-Hak, 2/64

¹⁷ Yaz r, M.Hamdî, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/1547

¹⁸ Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, 109

¹⁹ Karaman, *Anahatlarıyla-I*, 299; Zuhaylî, *el-Alâkâtü'd-Devliyye*, 136

²⁰ DîA, AHİD maddesi, 1/532-533

²¹ Lewis, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili*, 125

²² DîA, 1/535

²³ Lewis, 125

²⁴ Sönmez, 17

²⁵ *el-Mu'cemü'l-Vasît* (Komisyon), 2/639; Zuhaylî, *el-Alâkâtü'd-Devliyye*, 136

²⁶ el-Hasen, M.Ali, *el-Alâkâtü'd-Devliyye*, 323; Şeltût, Mahmud, *el-İslâm ve'l-Alakâtü'd-Devliyye*, 58; el-Kâsımî, Zâfir, *el-Cihâd ve'l-Hukûku'd-Devliyyetü'l-Âmme fi'l-İslâm*, 484; Zuhaylî, *Âsârü'l-Harb*, 345 vd.; Tâime, Sâbir, *el-İslâm ve'l-Müşkilâtü's-Siyâsiyye*, 304

kanûni (hükûmî)²⁷ şahıslar arasındaki ilişkileri barış esası üzerinde düzenlemeleri ve bunun için gerekli şartlar çerçevesinde fikir birliği yapmaları" anlamlarına gelir.

Nazarî hukûka bir göz atacak olursak:

Milletlerarası andlaşma anlamını taşıyan bir çok kelime bulunmaktadır. Bunlar; andlaşma (traite), sözleşme (convention), senet (act), protokol (protocol), anlaşma (agreement), beyanname (declaration), konkordato (concordato), şart (charte), nizâm-nâme (reglement) ve benzerleridir. Andlaşma (muâhede, traite) daha ziyade barış, dostluk, ittifâk gibi siyasal mahiyetteki anlaşmalar için kullanılır. Andlaşma "iki veya daha fazla devletin kendi aralarında bir devletler hukûku ilişkisi kurdukları veya kurmaya teşebbüs ettikleri resmi anlaşma metnidir" şeklinde tanımlanır.²⁸

Devletler umûmî hukûkunun en önemli kaynağını teşkil eden milletlerarası anlaşmaların, günümüz dünyasında genel olarak kabul edilmiş ve itiraz edilmeyen bir tarifi mevcut değildir.²⁹ Geniş anlamda şekli ve mevzuu ne olursa olsun, Devletler Hukûku sükûti arasında, hak ve mükellefiyetler doğuran veya bunları değiştiren ya da sona erdiren irade beyanlarının uyuşması olarak tarif edilen andlaşma kavramının ele alınabilmesi için, andlaşmanın şu unsurlarına dikkat edilmesi gerekecektir;

a) Anlaşmalar, âkid tarafların irâde beyanlarının uyuşmasıdır. Bu unsur, anlaşmaların rıza beyanları sonucu akdedildiğini, yani anlaşmaların mukâvelevî niteliğini ortaya koyar. Bu rıza beyanları birbirine paralel olabileceği gibi, zıt da olabilir.

b) Anlaşmalar devletler ve devletlerarası teşekküller tarafından yapılan tasarruflardır. Devletlerden teşekkül etmeyen milletlerarası müesseseler, milletlerarası andlaşma yapmaya ehil değildirler. mesela, Milletlerarası Kızılhaç Teşkilatı'nın böyle bir yetkisi yoktur.

c) Andlaşma, taraflar arasında hak ve yükümlülükler doğuran, değiştiren veya sona erdiren irade beyanlarıdır. Bu hak ve yükümlülükler bazı hallerde üçüncü devletlere de sirâyet eder.

d) Andlaşmanın taşıdığı ismin ve aldığı şeklin, andlaşmanın muteber oluşuna etkisi yoktur.

e) anlaşmaların yazılı şekilde olması prensip itibarıyla kabul edilirken, örneğin milletlerarası Adâlet Divanı şifâî şekilde yapılan anlaşmalara da değer atfetmiştir.³⁰

Taraflarca üzerinde anlaşmaya varılan şartların daha çok kesinlik kazanması ve belirlenen süre zarfında geçerliliğini sürdürebilmesi için muâhede-nâmenin (andlaşma metni) olması gereklidir. Pozitif hukukta muayyen ve belirli konularda, özellikle politik konularda tarafların uyuştulmasını gösteren hukûki belgeye "itilâf-nâme" denilir.³¹ Sulh şartlarının belgelenmesi ve düşman taraflarca kabul edilerek imzâ edilen

²⁷ Abdüsselâm, Dr. Cafer, Kânûnu'l-Alâkâtü'd-Devliyye, 88

²⁸ Altuğ, Prof. Dr. Yılmaz, Devletler Umumi Hukuku, 29; S Tâime, Sâbir, el-İslâm ve'l-Müşkilâtü's-Siyâsiyye, 304

²⁹ Eroğlu, Prof. Dr. Hamza, Devletler Umûmî Hukûku, 29

³⁰ Eroğlu, 30-32

³¹ Eroğlu, 33

bu vesikaya aynı zamanda 'musâlahâ-nâme'³², 'kitabü'l-muâhede', 'ahdnâme'³³ veya sadece 'ahid'³⁴ ismi verilmektedir.

Bir muâhedenâmede yer alan şartların devletler hukûku sahasında kabul edilen temel hükümlerine uygun olması gerekir. Aksi takdirde gerek bu metne imzâ koyanlarca, gerekse üçüncü taraf olan devletlerce bağlayıcı kabul edilmeyebilir.³⁵

Muâhede ve musâlahâ yine yer yer birbirinin yerine kullanılan terimlerdenidir. Ancak dikkat edilirse ikisi arasında çeşitli farkların bulunduğu görülecektir. Öncelikle musâlahâ, muâhedenin bir neticesi olarak ortaya çıkar. Yapılan muâhede ile musâlahanın hangi boyutlarda gerçekleşeceği belirlenir. Yani, ahdin şumûlü neleri ihtiva ediyorsa, musâlahâ da o hususlarda cereyan eder.³⁶ Örneğin, savaşmakta olan iki tarafın harbi durdurup, barış ortamını hazırlayacak bir andlaşma çerçevesinde anlaşmaları ve gereklerini yerine getireceklerine dair taahhütte bulunmaları bir muâhededir.³⁷ Yapılan andlaşmanın yürürlüğe girmesiyle de musâlahâ gerçekleşmiş olur.

Bazan bir barış muâhedesini, üzerinde mutabık kalınan şartlar doğrultusunda ileriye dönük dostluğu, hatta ittifâk ve işbirliğini hazırlar.³⁸ Genellikle de, sadece düşmanlığın bırakılıp, iyi komşuluk ilişkilerini düzenlemeyi sağlar ve muahedeler kesinlikle kuvvetli tarafın zayıf üzerinde tahakküm kurması gayesiyle yapılmaz.³⁹ Aynı zamanda, yapılan muâhede müslüman halkın yararı ön planda tutulur, devlet başkanı kendi menfeatini asla buna karıştırmamalıdır.⁴⁰

Muasır İslâm hukukçusu Hamidullah muharipler arasında akdedilen bir barış muâhedesinin etkilerini maddeler halinde şöyle sıralar;

- 1) Muhâsamatın başlamasına sebep olan mevzu hall ve tesviye edilmiş olur.
- 2) Muhârip hukûku, yani öldürme, esir etme, ganimet alma, işgal vb. eylemler sona erer.
- 3) Muâhede başka türlü şart koşulmamışsa, muâhedenin akdinden evvelki eski durum muhafaza edilir.
- 4) Harp esirleri mübâdele edilir, yahut serbest bırakılır. Diğer ganimetler özellikle şart koşulmamışsa mübâdele edilmezler.
- 5) Sulh akdedilir akdedilmez, harbin devamınca askıda kalan ve yenilemek ihtiyacı olmayan muâhedeler, kendiliğinden tekrar yürürlüğe girer.⁴¹

³² Taberî, Tarih, 1/1089

³³ Bilmen, 3/345

³⁴ Yazır, Hak Dini, 3/1547

³⁵ Amiral Stocktan, Hukûk-u Umûmiye-i Düvel, 216

³⁶ Sönmez, 17

³⁷ Bilmen, 3/345

³⁸ Draz, Mebâdiü'l-Kanûnî, 160; İslâm Hakkında Baz Görüşler-Nazarat fi'l-İslâm, Trc.Ali Özek, 141

³⁹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 406; Ebu Zehre, el-Alâkât, 75

⁴⁰ Ebu Zehre, el-Alâkât, 82; Abdünnur, Mahmud Mahcûb, 212; Câd'ul-Hak, el-İslâm beyn'el-Harb ve's-Selâm (Beyanü'l-Lisan,II), 368

⁴¹ Hamidullah, A.g.e., 409

İslâm hukûkunca, yapılan muâhedelerin yüklediği mecburiyetler bağlayıcıdır ve muteber tutulur. Hatta bazı özel durumlarda muâhedeler, ilgili taraflar arasında kanun vâzı mahiyetinde de olabilirler.⁴² İlk bölümdeki "**Ahde vefâ**" konusunda da genişçe yer verdiğimiz gibi, İslâm dini, yapılan muâhedelere titizlikle uyulmasını emreder, hatta bunu taraflara bir vecibe olarak yükler.⁴³

Hukukçulara göre ahd, ya karşılıklı olarak andlaşmanın bozulmasıyla, ya da tek taraflı feshiyle bozulabilir.⁴⁴ Müslüman tarafın, karşı taraftan andlaşmaya aykırı bir davranışı vukû bulmadıkça, tek taraflı olarak var olan andlaşmayı feshetmesi mümkün değildir. Bu ahde vefânın bir gereğidir. Böyle bir durum olması halinde ise, andlaşmanın feshedildiği kararı karşı tarafa bildirilir.⁴⁵ Andlaşmanın müslümanlarca feshedildiğinin ilanı eylemine **Nebz** denilmektedir.⁴⁶ Eğer karşı taraf andlaşmayı bilerek veya bilmeyerek çiğnerse, müslümanlara saldırmadıkları müddetçe, müslümanlar onları andlaşmanın sona erdiği konusunda haberdar etmek zorundadır.⁴⁷

Diğer yandan, fukahâ dünya ülkelerini Dâr'ul-Harb ve Dâr'ul-İslâm olarak iki bölüme ayırırken, bir üçüncü guruptan daha bahsetmektedirler: **Dâr'ul-Ahd** veya **Dâru's-Sulh**.

Bu kavramlar, kendilerine İslâm tebliğ edilmekle birlikte, dinlerinde kalmayı tercih eden, ancak kendileriyle yapılan andlaşmayla müslümanların hakimiyetini kabul eden devlet anlamına gelmektedir.⁴⁸ Ancak hemen belirtelim ki, gerek cizye karşılığı yapılan müebbed vasıflı, gerekse geçici olan ve süresi şartlara göre değişen anlaşmaların yapıldığı ülkelere, kendileriyle sulh yapılmış olunması anlamında "**Dâru's-Sulh**" olarak adlandırılır.⁴⁹ Yani bu kavram, gelecek konularda açıklayacağımız, "**Dâru'l-Muvâdaa, Daru'l-Hüdne**" gibi kavramları içine alacak şekilde geniştir ve geneldir.

Burada hemen dikkatlerimizi '**Emân**' müessesesi çekmektedir. Gayr-i müslimlere tanınan emân ile, İslâm hakimiyetini kabul etmekle beraber kendi dinlerini serbestçe yaşama, buna ilaveten İslâm ülkesi içinde her türlü ticaret, seyahat gibi faaliyetleri rahatça yerine getirme hakkına sahip olmaktadır.⁵⁰ Bunun paralelinde, klasik fıkıh sisteminde yer alıp, müslüman siyâsi otorite ile gayr-i müslim vatandaşlar arasında gerçekleştirilen bir mukaveleden daha bahsetmekte yarar var; **El-Zimme**. Gayr-i müslim vatandaşlara müslümanların himayesini ve onlarla sulhâne ilişkiler

⁴² Hamidullah, A.g.e., 76

⁴³ Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 27-28; Derveze, M. İzzet, ed-Düstûru'l-Kur'anî, 109; Ebu Zehre, el-Alâkât, 74, 75, 80; el-Hasen, Muhammed Ali, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-Kur'anî'l-Kerim ve's-Sünne, 23; Turnagil, 77-78; en-Neccar, Dr.Hüseyin Fevzî, el-İslâm ve's-Siyase, 262; Şeltût, Mahmud, el-İslâm ve'l-Alâkâtü'd-Devliyye, 58; Kelziyye, Abdülvehhab, eş-Şer'u'd-Devlî fi ahdî'r-Resûl, 85

⁴⁴ Ebu Süleyman, İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı, 38

⁴⁵ Ebu Zehre, el-Alâkât, 111; el-Hasen, M.Ali, 370 vd.; Daks, el-Alâkât, 80-81

⁴⁶ Yazır, Hak Dini, 4/2423

⁴⁷ Ebu Süleyman, 39

⁴⁸ İmam Şafîî, el-Ümm, 4/103-104; İbnü'l-Kayyim, Ahkâmü Ehli'z-Zimme, 2/475 vd.; Maverdî, el-Ahkâmü's-Sultaniyye, 175; Ebu Ya'lâ el-Ferrâ, el-Ahkâmü's-Sultaniyye, 148; Lewis, 125

⁴⁹ Özel, 225; en-Neccar, 247

⁵⁰ Bilmen, 3/379; Ebu Süleyman, 40; Ebu Zehre, el-Alâkât, 113; Turnagil, 54, 69, 163

kurulmasını sağlayan bir tür sürekli andlaşma olarak tanımlanmaktadır.⁵¹ Tabîî bunun karşılığında da onlardan cizye ödenmesi istenmektedir.⁵² Emân müessesesi ile gayr-i müslimlerin dinî inanç, ibadet ve kanunlarını garanti altına alan İslâm, zimmîlik ile de onların hayatlarının ve mallarının himayesini güvence altına almıştır.⁵³ Hz. Ali'nin (r) ehl-i zimme hakkındaki şu ifadesi konuyu çok açık dile getirmektedir;

" Cizye verenlerin malları malımız, kanları kanımız gibidir (güvence altındadır)." ⁵⁴

Muâhedelerin önemi, devletlerarası hukûkun temel kaynaklarından birisi olması yönüyle de kendini göstermektedir. İki veya daha fazla devlet arasındaki dostâne ilişkileri sağlama, ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümünde ortak teşebbüste bulunma, şartları kabullenen diğer devletlerin de aynı muâhedeye iştirak edebilme gibi kurallar, yapılan andlaşmalarda devamlı tekrar edilen noktalardır ve böylelikle uluslararası camiada adeta birer örfî kural haline gelerek devletler hukûkunda yer almıştır.⁵⁵

c) Akd-mîsak

Akd, 'A -kî-de" fiil kökünden gelir ve sözlükte "bir şeyi bir başka şeye sağlam bir şekilde bağlamak, sağlam bağ ve düğüm" anlamına gelir.⁵⁶ Buradan hareketle, özellikle ferdî münâsebetlerde, "bir kimsenin bir işi deruhte etmesi veya başkalarına deruhte ettirmesi suretiyle kendini veya diğerini bağlamasına, yahut karşılıklı olarak bağlanmalarına" akd denilmiştir. Çoğulu 'ukûd'dur.

Akid ile ilgili yaygın bir tarif ise şöyledir; "Taraflardan birinin yaptığı icabın, akdin mevzûunda sonucu meydana gelecek şekilde karşı tarafın kabulü ile bağlanmasıdır. İcab ilk irade beyanı, kabul ise ona cevap teşkil eden ikinci irade beyanıdır."⁵⁷

⁵¹ Ebu Zehre, el-Alâkât, 81-82; en-Neccâr, Dr.Hüseyin Fevzî, el-İslâm ve's-Siyâse, 256-57

⁵² Emân, Zimme ve Cizye konularıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Şafiî, el-Ümm, 4/103-112; İbn Kudâme, el-Muğnî, 270-289; el-Ferrâ, el-Ahkâm, 153-209; İbn Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid, 1/326, 343-347; İbn Ferhûn, Tebsiratü'l-Edille, 1/76; İbn Kayyim, Ahkâmü Ehli'z-Zimme, 2/475; Zâdû'l-Meâd, 3/124-125, 5/87-92; Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 63 vd.; Bilmen, Hukûk-ı İslâmiyye Kâmusu, 3/378-384, 422-440; Khadduri, Macid, War and Peace, 176-177; El-Hasen, M.Ali, el-Alâkât, 28-47; en-Neccar, 256; Fettânî, İbrahim, el-İslâm ve's-Selâm, 245,247

⁵³ Ebu Süleyman, 41-42

⁵⁴ İbn Kudâme, el-Muğnî, IX/271

⁵⁵ el-Hasen, M.Ali, 303; Ali Mansur, Ali, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 83

⁵⁶ Yazır, M. Hamdi, Hak Dinî Kur'an Dillî, 3/1546; Abdünnûr, es-Sulh ve Eseruhû, 31; Ünal, Ali, 111

⁵⁷ Karaman, İslâm Hukûku-3, 36

Devletler arasındaki yapılan sulh muâhedeleri aynı zamanda bir akid şekli olup, bağlayıcı niteliği haizdir.⁵⁸ Muâhedenin taraflarından birinin talebi karşı tarafa ulaşması halinde **icap**, diğerinin bunu onaylamasıyla da **kabul** gerçekleşir.⁵⁹

Önceki konuda da belirtildiği gibi, 'akd' ile 'ahd' müradif olarak kullanılsa da, bağlayıcılık yönünden akdin daha kesin ve güçlü olduğu söylenebilir.⁶⁰ Bu kelimelerin asr-ı saadet ve daha sonraki devirlerde devletlerarası sözleşmeler anlamında kullanıldığını görmekteyiz.⁶¹ Bunun en açık örneği ise Hudeybiye Sulhü'nün şu ilk cümlesidir;

"Bu kitap (vesika) Muhammed b. Abdullah ile Süheyl b. Amr'ın akdettiği bir muâhedenâmedir."⁶²

Bir andlaşma akteden taraflara 'âkid' denilmektedir. Âkid, hakiki şahıs olabileceği gibi, hükmî şahıs da olabilir. Bu özelliği taşıyan iki veya daha fazla taraf, aralarında çıkan anlaşmazlıkları kendi aralarında akdettikleri andlaşmalarla sulhü sağlayabilirler.⁶³

Mîsak da akd gibi, "kendisiyle bağlanılan söz, yapılan ve mutlaka yerine getirilmesi gereken anlaşma" demektir.⁶⁴

d) Selâm-Silm-müsâleme:

Arapçada 'barış' anlamında kullanılan en yaygın kelime 'Selâm' dır. Bu anlamıyla selâm, bir çok yerde geçer ve bütün müslüman dillerinde, günlük hayatın bir çok alanında kullanılır. Ancak, siyâsi anlamıyla pek fazla kullanılmaz.⁶⁵ Siyasî açıdan selâm, savaşın ve şiddetin zıddı olarak kullanılırken⁶⁶, uluslararası camiada "güvenlik" ve "emniyet" anlamlarını taşır.⁶⁷ İslâm kelimesinin 'selâm'la aynı kökten geldiğini düşünürsek, İslâmiyetin barışla olan içiçeliği anlaşılır.

Günümüz Arapçasında barış ifadesi için 'selâm'ın hakimiyetinden bahsedebiliriz. Klasik eserlerde savaşın karşıtı olarak 'barış' anlamında sadece 'sulh' kullanılırken, modern Arapçada bu kelime, giderek 'savaştan barışa geçiş' olarak sınırlandırılmıştır. Önceleri siyâsi anlam taşımayan 'selâm' kelimesi ise 'sulh'ün yerini alarak, başta da belirttiğimiz gibi, 'savaş halinin zıddı olan barış hali' anlamında kullanılmaya

58 Sönmez, 24

59 Khaddûrî, War and Peace, 204

60 Yazır, 3/1547; Ünal, Ali, 112

61 Şamil İslâm Ans. AHD Md., 1/55

62 İbn Hişâm, 3/332; Hamidullah, el-Vesâik, 58-59

63 Sönmez, 18

64 Yazır, Hak Dinî, 3/1547; Ünal, Ali, Kur'an'da Temel Kavramlar, 113

65 Lewis, 123; Mahmasânî, Dr. Subhi, el-Kânûn ve'l-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, 51

66 en-Neccar, Dr. Hüseyin Fevzi, el-İslâm ve's-Siyâse, 97

67 Lewis, 124

başlanmıştır.⁶⁸ Yine modern Arapçada devletlerarasındaki barışı ifade için kullanılan ve selâmla aynı kökten gelen "Silm" kelimesini burada zikredebiliriz. İslâmın ilk anayasası olan Medine Anayasası'nın 17. maddesinde bu kelime, sulh ve barış manasında yer almaktadır. Bu madde şöyledir;

"Silm (sulh), mü'minler arasında bir ve tektir. Hiç bir mü'min Allah yolunda girilen bir harpte, diğer mü'minleri hariç tutarak, bir sulh andlaşması akte demez; bu sulh onlar (mü'minler) arasında umûmiyet ve adâlet esasları üzere yapılacaktır."⁶⁹

Bu bilgiler doğrultusunda müsâleme, "savaşmakta olan tarafların, belli bir müddet savaşı terk gayesi ve talebiyle⁷⁰ çeşitli şartlar ileri sürerek veya şartsız olarak yapılan anlaşma⁷¹, müslümanın harbî ile müsâleme üzerine, yani İslâm devletinin hakimiyeti altında bulunmaksızın kendileriyle bir müddet mütâreke üzerine yaptığı akiddir⁷²" şekillerinde açıklanabilir. İslâm hukûkuna göre savaşı sona erdirme yolları arasında yeralan müsâleme, öncelikle düşman tarafın buna meyilli olma sııyla gerçekleşir. Böyle bir meylin gün yüzüne çıkmasıyla, niyetleri ne olursa olsun, müslüman tarafın barışa taraftar olması gerekmektedir.⁷³ Bu durumu açıkça Kur'an'ın şu âyetinde görmekteyiz;

"Eğer onlar (düşman) barışa meylederlerse, sen de hemen buna yanaş ve Allah'a tevekkül et."⁷⁴

Müsâlemenin ana özelliği, düşman tarafın müslümanların hakimiyetini doğrudan kabul etme mesı, dolayısıyla sahip oldukları toprakların İslâm devleti sınırları içinde yeralmamasıdır. Dolayısıyla hiç bir şekilde İslâm ahkâmı uygulanmaz. Kendileriyle böyle bir anlaşma yapılanlar, anlaşma ister belirli şartlar kapsasın ister kapsamasın, kendi ülkelerinde bulunurlar.⁷⁵ Böyle bir ülke, İslâm hukûkunun uygulama sahasına girmedığı için daru'l-harb hükmündedir. Ayrıca İslâm devletince, başkalarına karşı onları koruma tekeffül edilmemiştir.⁷⁶ Bu şartlar doğrultusunda müslümanlarla anlaşma yapan gayr-i müslim beldelere "Dâr'ul-Müsâleme" denilmektedir.⁷⁷

e) Hüdne-mühâdene:

⁶⁸ Lewis, A.g.e. ve yer

⁶⁹ Anayasa metni için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/147 vd.; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 3/224 vd.; Hamidullah, *el-Vesâik*, 41-47; İslâm Peygamberi, 1/131-134; İslâmın Hukuk İlmine Yardımları, 22-28; Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, 31-40

⁷⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/79

⁷¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/517; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâî*, V2/108; Zuhaylî, *el-Alâkât*, 138, 157

⁷² Haraşî, *Şerh-i Muhtasar-ı Halil*, 3/150

⁷³ Yazır, *Hak Dini*, 4/2425

⁷⁴ Enfâl, 61

⁷⁵ Özel, 215

⁷⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-Kebîr*, 5/1857; Özel, 226

⁷⁷ Kâsânî, 7/109

Hüdne kelimesi, sükûnet, yatışma⁷⁸ gibi anlamlara gelen "**He-de-ne**" fiilinden türemiştir. Fıkhî literatürde ise hüdne ile muhâdene birbirleriyle eşanlamlı olarak kullanılır ve ıstılahî olarak ;

"Savaşan iki veya daha fazla tarafın belirli bir müddet içinde savaşmayı bırakma konusunda ittifâk etmeleridir "⁷⁹

"Anlaşmazlık halinde bulunan tarafların belirli bir metin çerçevesinde akidleşmeleridir."⁸⁰

"Savaşan kuvvetler arasında çatışmanın süreli olma kaydıyla yapılıp, siyâsi öneme sahip olan bütün ittifâklardır."⁸¹

"Savaşı terk üzere yapılan muâhededir."⁸²

"Müslümanın harbî ile müsâleme etmek üzere, yani İslâmın hakimiyetini kabul etmeksizin bir müddet zarfında mütâreke üzerine yaptığı akiddir."⁸³

"Düşman ile belli bir müddet savaşı terk hususunda, bir şey karşılığında veya karşılıksız yapılan anlaşmadır."⁸⁴

"Müslümanlar açısından bir zarûret veya maslahat olması hallerinde düşmanla muvakkaten savaşı terketme üzerine varılan anlaşmadır."⁸⁵ şekillerinde tarif edilir.

Görüleceği gibi tariflerin birleştiği nokta anlaşmaların süreli olmasıdır. Bu yüzden hüdne ve muhâdene kavramları daha ziyade belirli bir süre için yapılan anlaşma manasında kullanılır.⁸⁶ Çoğu zaman kaynaklarda, önceki konuda zikrettiğimiz "**Muvâdaa**" kelimesiyle eşanlamlı olarak da zikredilir.⁸⁷ Muvâdaa, esasen bırakmak, terketmek anlamındaki "**Ved**" kelimesinden türetilmiştir ve "mütâreke yapmak, musâlaha ve müsâlemet hali⁸⁸, savaş durumunun karşılıklı rızayla izalesi⁸⁹" gibi anlamlara gelir ve diğer kavramları açıklarken söylediğimiz gibi, bu anlaşma şekliyle yine taraflar birbirlerinin can ve mallarını güvence altına almayı kabullenmektedirler. Böyle bir anlaşma üç şeyi gerekli kılar; Zahirde anlaşmaya bağlı kalmak, bâtında hıyaneti terketmek, söz ve davranışlarda en güzel yolu takip etmek.⁹⁰ Bir önceki konuda da yer verdiğimiz gibi, ehl-i harbden olan bir ülke halkı, kendilerine İslâm ahkâmı uygulanmamak şartıyla müslümanlarla bir anlaşma yapsa, o ülkeye "**Dâr'ul-muvâdaa**" ismi verilir.⁹¹

⁷⁸ Mu'cemü'l-Vecîz, 646

⁷⁹ Kal'acî, Dr. M. Ravvâs, Mevsûatü Fıkh, "Hüdne" Md. 2/441

⁸⁰ el-Müneccid, Dr.Salahaddin, en-Nüzumü'd-Diplomâsiyye fi'l-İslâm, 175

⁸¹ Zuhaylî, el-Alâkât, 137

⁸² Kâsânî, Bedâiü's-Sanâi, 7/108

⁸³ Haraşî, 3/150

⁸⁴ İbn Kudâme, el-Muğnî, 10/517; el-Muknî, 1/520

⁸⁵ Mahmasânî, 144

⁸⁶ Karaman, Ana Hatları, 1/298; Kelziyye, Dr.Abdülvehhab, 70; Ebu Zehre, el-Alâkât, 77

⁸⁷ el-Hasen, M.Alî, 339

⁸⁸ Bilmen, 3/345

⁸⁹ Daks, el-Alâkât, 64; Mahmasânî, 144

⁹⁰ Zuhaylî, Âsârü'l-Harb, 688

⁹¹ Serahsî, Şerhu's-Siyer, 7/2157; Kâsânî, Bedâiü's-Sanâi, 7/109

Hüdne ve mûhâdene kelimeleriyle beraber zikredilen bir diğer kelime ise "mürâveze"dir. Bu kelime, düşman tarafla sulha yönelik diyalog kurmak, müzâkere ve mükâlemeler yapmak demektir.⁹²

İslâm, düşman tarafın barışa meyletmesi ve barış teklifinde bulunması durumunda, belirli bir süre ile andlaşma yapmayı gerekli görür.⁹³ Andlaşmalardaki süre tayini, taraflar arasında yakınlaşmanın tesisi, serbest dolaşımın sağlanması ve nihâi değerlendirmelerin yapılabilmesine yönelik müzâkerelerin gerçekleştirilmesi, bunun için sağlıklı ve güvenilir bir zeminin meydana getirilmesi için çok önemlidir.⁹⁴ İlk başta süreli olan andlaşma, böylelikle daha uzun ve sağlam bir hüviyet kazanabilir.

Malikî, Şafiî ve Hanbelî hukukçulara göre, bu tür anlaşmaları ancak devlet başkanı veya onun yetki verdiği kimse yapabilmektedir.⁹⁵ Hanefîler bunun bir adım daha ötesine giderek, müslüman bir topluluğun da gerektiğinde düşmanla böyle bir anlaşma yapabileceklerini söylemişlerdir.⁹⁶ Bu konudaki ortak kanaat, büyük devletlerle gerçekleştirilen ve tüm İslâm ümmetini ilgilendiren anlaşmalarda halife, sultan veya bunlarca vekil tayin edilen kişilerin söz sahibi olacağı, sınırlardaki komşu ülkelerle yapılacak mahallî anlaşmaların ise valiler tarafından imzalanabileceği şeklindedir.⁹⁷

Bu tür anlaşmalar temel özellik bakımından müsâlemelerle aynıdır. Düşmanın İslâm hakimiyetini kabul etmemesi ve ülkelerinin İslâm devletinin kontrolü altına geçmemesi söz konusudur. Kendileriyle bu türden bir sulh anlaşması yapılanlar, anlaşma ister belirli bir mal karşılığında olsun, ister bir başka şart ileri sürülsün kendi ülke sınırları dahilinde bulunurlar. Onlara İslâm ahkâmı uygulanmaz, ancak müslümanlarla savaşmaktan el çekmeleri gerekmektedir.

Kendileriyle böyle bir anlaşma yapılanlara ehl-i sulh denildiği gibi ehl-i hüdne de denilmektedir⁹⁸ ve anlaşma yapıldıktan sonra can ve mallarına dokunmak helal olmaz. Çünkü bu yolla kendilerine, İslâma girmekle sağlanan dokunulmazlık uygulanır.⁹⁹

Fukahâ, süreli barış andlaşması yapmanın meşrûiyeti üzerinde icmâ halindedir.¹⁰⁰ Bu konuda gösterilen en can alıcı delil Tevbe sûresinin 2. âyetidir. Burada "Dört ay (haram aylar) boyunca yeryüzünde dilediğiniz gibi gezin.." ifadesi yer alır. Bu âyet ulemâ tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Muâsır müellif Selâme ed-Daks konuyla ilgili şu bilgileri veriyor;

"Bu âyetle Allah, müşriklere güven içinde serbest dolaşım mühleti tanımaktadır. En fanatik düşmanlarına Allah'ın verdiği bu hak, İlâhî rahmetin garip bir tecellisidir. Muhammed b. İshâk ve bazı ulemâ bu konuda, 'Bunlar müşriklerden iki sınıftır.

⁹² Bilmen, A.g.e.ve yer; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 406

⁹³ Ebu Zehre, *el-Alâkât*, 109; Şeltût, 28; Câd'ul-Hak, 2/371

⁹⁴ Daks, *el-Alâkât*, 60; Ebu Zehre, *el-Alâkât*, 79; en-Neccar, 247

⁹⁵ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/293; İbn Kudâme, A.g.e.; Haraşî, A.g.e.; Mahmasânî, 144-45

⁹⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 7/108; Bilmen, 3/386

⁹⁷ el-Müneccid, 175

⁹⁸ İbn Kayyim, *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, 2/476

⁹⁹ Kâsânî, 7/109

¹⁰⁰ Özel, 225; Kal'acî, 2/160

Birincisi, kendileriyle vakti tayin edilen bir anlaşma bulunanlardır ki, verilen bu mühletle gerekli hazırlıklarını yapabilmeleri için, kendilerine süre tanınmaktadır. Sürenin bitiminde onlarla savaş durumu başlayacak, müslüman olana veya emân dileyene kadar nerede bulunurlarsa kendileriyle harbedilecektir. İkinci grup ise, kendileriyle hiç bir anlaşma yapılmayanlardır ki, barış konusunda sağlıklı düşünebilmeleri, düşmanlıklarından vazgeçmeleri için böylelerine dört ay süre tanınmaktadır.' der.

Kelbî ise, 'Resûlullahla (s) aralarında dört aydan daha az süreyle anlaşma bulunanlar için bu sınır dört aya kadar uzatılmıştır. Daha fazla müddeti olanlar için ise, sonraki âyetlerde 'Onlarla olan anlaşmalarınızı, müddetlerinin sonuna kadar tamamlayın'¹⁰¹ buyrulmaktadır. Buradan hareketle, sürenin daha fazla olması durumunda, anlaşmanın bitmesi beklenir.' demektedir."¹⁰²

Bir kısım ulemâ ise Hudeybiye Andlaşmasını da göz önüne alarak bu sınırı on seneye, hatta maslahatlar söz konusu olduğunda daha da ileriye götürür.

Hüdne, yani süreli barış anlaşması için İslâm fukâhasının genelde birleştikleri şartları maddeler halinde şöylece özetleyebiliriz;

a) Hüdne, müslümanların maslahatı göz önüne alınarak yapılır. Müslümanların güçsüz durumda bulunmaları veya güçlü oldukları halde hüdneyle daha fazla menfaat sağlanması gibi. Eğer herhangi bir maslahat durumu yoksa barış yapılmaz.

b) Hüdne şartları arasında İslâma ters düşen herhangi bir maddenin bulunmaması gerekir.

c) Müslümanların kuvvetli ve güvende bulunmaları halinde anlaşma süresinin en fazla dört ayla sınırlandırılması gerekir. Zayıflık ve zarûret hallerinde bu süre on seneye kadar uzayabilir.¹⁰³

Her halükârda süreli sulh andlaşmaları meşrû görülmüş olmaktadır. Zira sulh ortamı hem İslamî tebliğin, hem de müslümanlarla diğerlerinin arasındaki bağları kuvvetlendirilmesi ve kaynaşmayı sağlayabilmesinin en tabii yolu olarak görülmektedir.¹⁰⁴ Ancak bazı müelliflerce Tevbe Sûresi, beşinci âyette yeralan "Bulduğunuz yerde müşrikleri öldürün." emrinden hareketle, hüdneye kesinlikle cevaz verilmemektedir. Aynı zamanda hüdne ile, İslâmın kesin emirlerinden emirlerinden olan cihada da ara verilmiş olunmaktadır. Böyle düşünenlere göre, Kur'an'da yeralan barış âyetleri daha önceden nazil oldukları için, kılıç âyetiyle neshedilmiştir. Örneğin muasır İslâm bilginlerinden olan Prof. Mustafa Ebu Zeyd'e göre kılıç âyetiyle neshedilen âyetlerin sayısı yüz kırkı geçmektedir.¹⁰⁵

Özellikle günümüz hukûkçuları başta olmak üzere fukahânın çoğunluğu gerek Hz. Peygamber'in (s) uygulaması ve gerekse sonraki devirlerde gözlemlenen uygulamayı dikkate alarak uluslararası ilişkilerde mûtaad halin barış olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Kaldı ki, şimdiye kadarki uygulamalarda durum bunun tam tersi dahi

101 Tevbe, 4

102 Daks, 55-56

103 Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, 14/9-11; el-Müneccid, 176

104 Daks, 62; el-Barâvî, Dr. Raşid, *el-Alâkâtü's-Siyasiyyetü'd-Devlî*, 12; Şeltût, 28 vd.

105 Ebu Zeyd, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 2/508

olsaydı, günümüz şartlarında böyle bir düşünceyle harekete geçmek pek akıl kârı olmazdı.¹⁰⁶

Pozitif hukukta hüdneye yakın kavramlar olarak, mütâreke ve karteli görmekteyiz. Bu kavramları kısaca şöyle açıklayabiliriz;

Mütâreke, muharebeye son veren silâhlı müchadelenin kesilmesini bildiren vesikadır. Mütâreke ile harb sona ermez.

Kartel, muvakkat mütâreke'dir. Savaşan ordular arasında, ölüleri gömme, yaralıları kaldırma, muhârebeyi bir müddet için durdurmak üzere akdedilen vesikadır. Aynı zamanda bir kalenin veya müstahkem bir mevkiin teslimi için de kullanılır.¹⁰⁷

106 Turnagil, 78

107 Eroğlu, 34

B.Sulhün hukûki dayanakları (kaynakları)

a) Kitap:

Sulh, diğer anlamıyla aralarında anlaşmazlık bulunan taraflar arasında, belirli şartlar çerçevesinde musâlaha yapılması, İslâm fıkhnın ilk ve en temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'e göre câizdir. Hatta bazı durumlarda vücûbiyet kazanır.

Kur'an nassları anlaşmazlıklar ve bunların sulh ile çözülmesi konusunu ele alırken genellikle savaşa varan hasmâne münâsebetleri kastetmekte, bu ilişkilerdeki taraflar ise, bir yanda müslümanlar, diğer yanda gayr-i müslimler olarak belirlenmektedir. Ancak ferdi münâsebetlerde olduğu gibi, millet ve devlet seviyesindeki ilişkilere de işaret edecek şekilde, müslümanlararası anlaşmazlıkların çözümlenmesine yönelik çeşitli yollar gösterilmiştir. Öte yandan sulh halini îma eden veya açıkça gösteren ahde vefâ konusuyla ilgili bir çok örnek bulunmaktadır. Ancak burada sadece doğrudan sulhla ilgili örnekler vereceğimizden ve belirtilen konunun delillerini "Ahde Vefâ" başlığı altında ele aldığımızdan dolayı, bu konuya müracaat edilmesini diliyoruz. Delilleri gruplar halinde şöylece sıralayabiliriz.

a) Bütün insanlarla olan münâsebetlerde barışı ve sulhü teşvik eden âyetler;

"Ey iman edenler, hepiniz topyekün sulh-ü selâma girin, şeytanın adımları ardına düşmeyin. Çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır." ¹

"Eğer (düşmanlar) barışa meylederlerse sen de ona yanaş ve Allah'a güvenip dayan." ²

"Eğer müşriklerden birisi senden emân dilerse ona emân ver; tâ ki Allah'ın kelâmını işitsin.." ³

"İnsanların birbirleri arasında gizlice konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi, bir iyilik yapmayı veya insanların arasını düzeltmeyi teşvik eden kimselerin bu maksatla yaptıkları gizlice konuşmalar bundan müstesnadır. Kim

¹ Bakara, 208

² Enfâl, 61

³ Tevbe, 6

bunu Allah'ın rızasını arayarak yaparsa, elbette biz ona pek büyük bir mükafat vereceğiz." ⁴

"(..Eğer İslâmdan ve Allah yolunda hicretten yüz çevirirlerse, onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir dost, ne de bir yardımcı edinmeyin.) Ancak, aranızda bir andlaşma bulunan bir kavme sığınanlar veya ne size, ne de kendi kavimlerine karşı savaşmayı gönüllerine sığdıramayıp tarafsız olarak size gelenler bundan müstesnadır. Eğer Allah dileseydi onları size musallat ederdi de sizinle savaşırlandı. O halde onlar, sizden çekinip sizinle savaşmazlar ve size boyun eğip andlaşma teklif ederlerse, Allah onlara tecavüz için size bir izin vermemiştir." ⁵

"Size bir selâm ile selâm verildiği zaman ona ya daha güzel bir selâm ile selâm verin veya aynıyla karşılık verin. Muhakkak ki Allah herşeyi hakkıyla hesap eder ve karşılığını verir." ⁶

"Rahmân olan Allah'ın kulları, yeryüzünde mütevazî yürürler. Cahiller kendilerine sataştıkları zaman 'selâm' derler." ⁷

"İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla olan mücâdeleni en güzel şekilde yap..." ⁸

"İçlerinden zulmedenler hariç olmak üzere, Ehl-i kitap ile en güzel şekilden başka bir surette mücâdele etmeyin.." ⁹

"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve âdil davranmanızı yasaklamaz." ¹⁰

"..Sizi Mescid-i Haram'dan menettiler diye bir kavme karşı beslediğiniz kin, sakın sizi tecavüze sevketmesin. İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzere yardımlaşmayın. Allah'dan korkun.." ¹¹

"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan insanlar, adaletle şahidlik eden kimseler olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adaletten uzaklaşmaya sevketmesin.." ¹²

"İyilik ve fenalık bir değildir. Sen fenalığı en güzel şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle aranda düşmanlık bulunan kimse çok sıcak bir dost haline gelivermiş." ¹³

"..Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, verdikleriyle sizi imtihan etmek için farklı ümmetlere ayırdı. Siz de hayırlı işlerde yarışın.." ¹⁴

⁴ Nisâ, 114

⁵ Nisâ, 90

⁶ Nisâ, 86 (Not: Bu ayet ilk bakışta anlaşılacağı gibi müslümanlararası selâmlaşmayı teşvik eden bir ayaftır. Ancak siyâk ve sibâkına bakıldığında cihadla ilgili ayetlerin geçtiği görülecektir. Selâmın aynı zamanda "barış" anlamı taşıdığını da düşünürsek, bize önemli mesajlar vereceği kanaatindeyim.)

⁷ Furkân, 63

⁸ Nahl, 125

⁹ Ankebût, 46

¹⁰ Mümtehdine, 8

¹¹ Mâide, 2

¹² Mâide, 8

¹³ Fussilet, 34

¹⁴ Mâide, 48

b) Müslümanlar arası münâsebetlerde sulhü teşvik eden âyetler;

"Mü'minlerden iki topluluk birbirleriyle çarpışacak olursa aralarını düzeltin. Onlardan biri diğerine karşı tecavüzünde ısrar ederse, saldıran tarafla, onlar Allah'ın hükmüne dönünceye kadar savaşın. Şüphesiz ki Allah adaleti ve doğruluğu muhafaza edenleri sever. Mü'minler kardeşler; siz de kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki rahmete erişesiniz." ¹⁵

"..Bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resûlüne havâle ediniz.." ¹⁶

"..Allah'dan korkun ve aranızı düzeltin.." ¹⁷

"Allah'a ve Resûlüne itaat edin ve ihtilâfa düşmeyin; sonra cesaretiniz kırılır, kuvvetiniz elden gider.." ¹⁸

"Allah'ın dinine ve Kur'an'a hep birlikte sımsıkı sarılın; ayrılığa düşüp dağılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın ki, siz birbirinize düşman iken, O sizin kalplerinizi kaynaştırdı da, O'nun nimeti sayesinde kardeş oluverdiniz.." ¹⁹

"..Birbirinizle iyilik ve takvâda yardımlaşın; gûnahta ve düşmanlıkta yardımlaşmayın.." ²⁰

c) Süreli sulh andlaşmalarını teşvik eden âyetler;

"Dört ay müddetle serbestçe yeryüzünde dolaşın. Ve bilin ki, Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz ve Allah kafirleri rezil edecektir." ²¹

"..Müşriklerle olan andlaşmalarınıza müddeti tamamlanıncaya kadar bağlı kalın.." ²²

b) Sünnet:

Hiz. Peygamber muhâlifleriyle yani İslâm düşmanlarıyla devlet çapındaki münâsebetlerini Medine döneminde gerçekleştirmiştir. Gayr-i müslim kabile ve devlet yönetimleriyle sulh andlaşmaları aktederken dayandığı temel kaynak şüphesiz Kur'an

¹⁵ Hucurât, 9-10

¹⁶ Nisâ, 59

¹⁷ Enfâl, 1

¹⁸ Enfâl, 46

¹⁹ Âl-i İmrân, 103

²⁰ Mâide, 2

²¹ Tevbe, 2

²² Tevbe, 4

idi. Bütün uygulamalarında olduğu gibi, bu alanda da yine kitabı esas almıştır. Ancak bu kaynakta bu lunmayan veya genel hükümler halinde bildirilip ayrıntılar hakkında bilgi verilmeyen durumlar da kendi re'yine başvurmuş, böylelikle uluslararası musâlahalarla ilgili sünnet mesnedini oluşturmuştur.²³

Hiz. Peygamber'in (s) Medine'ye geldiğinde yahûdilerle sulh ederek anlaşmaya vardığı sabittir. Ancak yahûdiler O'na ihanet edip defalarca anlaşmalarını bozmuşlar, savaş açmışlardır.²⁴ Sünnet-i Seniyyede sulha dair bir diğer önemli örnek, Mekke müşrikleriyle yapılan on senelik Hudeybiye barış andlaşmasıdır. Bunun dışında henüz müslüman olmamış diğer komşu kabilelerle ve hatta o dönemin en büyük devletleriyle dahi ilişkileri geliştirme gayreti içinde olmuştur. Tabii bu faaliyetlerdeki temel hedef İslâm dininin tebliği idi. Sonuçta gayretler boşa çıkmamış, Hiz. Peygamber henüz hayattayken İslâm devletinin sınırları akıl almaz bir sür'atle, alabildiğine genişlemiştir.

Sulhâne ilişkilerle ilgili -başta Hudeybiye barışı olmak üzere- örneklerin çoğunu ayrıntılı olarak ilk konularımızda zikretmiştik. Yine Kur'an'daki delilleri sıralamaya geçmeden önce belirttiğimiz gibi, sulha doğrudan değil de dolaylı olarak işaret eden - Ahde vefâ gibi- konularda söylenen sözler veya yapılan uygulamaları²⁵ burada tekrarlamak istemiyorum. Bunun yerine yine doğrudan sulha teşvik eden delilleri sıralamakla yetineceğim.

a) Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki ilişkiler:

"Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin; Allah'tan afiyet dileyin. Fakat onlarla karşılaştığınızda da sabredin ve bilin ki Cennet, kılıçların gölgesi altındadır."²⁶

"İnsanlar arasında Allah'ın en çok sevmediği kimse, barışa yanaşmayan inatçı hasımdır."²⁷

"İnsanların arasını düzeltmek için, aslı olmasa bile hayır konuşan, güzel söz söyleyen ve bu sözleri birinden diğerine taşıyan kimse yalan söylemiş olmaz."²⁸

Hicrî 5. yılda Medine'yi muhâsara altına alan Mekke'li müşriklerin önderliğindeki müttefik kuvvetler, Medine'li yahûdileri kendi yanlarına çekip, müslümanları arkadan vurmak istemişlerdi. Resûlullah (s) böyle bir ittifakı önleyebilmek için yahûdilerle, Medine hürmalarının yarısını vermeye mukâbil bir anlaşma teklifinde bulunmuştur.²⁹

²³ Sönmez, Dr. Abidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münâsebetleri*, 19

²⁴ İbn Hişâm, *Sîre*, 2/147-150; İbn Kayyim, *Zâd'ül-Meâd*, 5/93; el-Harputlî, Dr. Ali Hüsnî, *el-Alâkâtü's-Siyâsiyye ve'l-Hadâriyye beyne'l-Arab ve'l-Yehûd*, 81; Tâime, Sâbir, *el-İslâm ve'l-Müşkilâtü's-Siyâsiyye*, 312

²⁵ Resûlullah'ın (s) diğer milletlerle gerçekleştirdiği diplomatik münâsebetler ve yaptığı sulh andlaşmalarıyla ilgili örnekler için bkz. "Hz. Peygamber'den Sonraki Devir" başlıklı konu.

²⁶ Müslim, *Cihad*, 20; Buhari, *Cihad*, 112; Tirmizi, *Deavât*, 84; İbn Mâce, *Dua*, 5; Ebu Davud, *Cihad*, 89; İbn Hanbel, I/4

²⁷ Buhârî, *Ahkâm*, 34; Müslim, *İlim*, 5

²⁸ Ebu Davud, *Edeb*, 58

²⁹ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/70

Hicri 6. yılın Zilkâde ayında Hz. Peygamber (s) sadece umre yapmak için yola çıkmış, bunu haber alan Mekke'li müşriklerin Halid b. Velid ve İkrime b. Ebî Cehil komutasında büyük bir ordu hazırlaması üzerine şunları söylemişti:

"Yazık Kureyşe ki, savaş kendilerini yeyip bitirdi. Benimle diğer Araplar arasına girmeseler ne olur sanki? Şâyet onlar bana üstün gelirlerse, zaten istedikleri bu. Şâyet Allah beni onlara üstün getirirse, hep birlikte İslâma girerler. Güçlü olsalar bile daha nereye kadar böyle savaşıp duracaklar?." ³⁰

Mekke müşrikleriyle gerçekleştirilen Hudeybiye sulhünde yer alan şu madde musâlahaların uygulamadaki yerini gösterir;

"Her kim Muhammed'in (s) birliğine ve ittifâkına girmek isterse oraya girebilir ve her kim Kureyş'in birliğine ve ittifâkına girmek isterse oraya girebilir." ³¹

Bu maddeden hareketle Bekiroğulları kabilesi Kureyşle, Huzâa kabilesi ise Hz. Peygamber'le (s) anlaşma akdetmişti. Diğer yandan Huzâa kabilesiyle Resûlullah'ın (s) dedesi Abdülmuttalib ile akdedilmiş bir anlaşması vardı. Bu anlaşmada özetle; "Abdülmuttalib ile oğulları ve Huzâalılar birbirlerine yardım üzerine anlaşmışlardır. Şarkta ve garpta, kolaylık ve zorlukta Abdülmuttalib'in Huzâalılara yardım etmesi gerektiği gibi, Huzâalıların da Abdülmuttalib ve oğullarına yardım etmesi gerekir." ³²

Yukarıda belirtildiği gibi, Resûlullah bu muâhedeyi kabul etmiştir, ancak buna bir sınırlandırma getirmiştir. O da, Huzâalıların zulmetmesi ve haksızlıkta bulunması halinde onlara yardım edilmemesi şeklindedir. ³³

Hicretin 7. senesinde Hz. Peygamber (s) sulh esasına dayalı tebliğ diplomasisini başlatmıştır. Zamanın büyük devletlerine gönderdiği mesajlarda hem dünyevi, hem de uhrevi kurtuluşun İslâma girmekle gerçekleşeceğine dair ifadeler kullanmıştır. Bunları sonraki dönemlerde, gayr-i müslimlere savaş öncesi sunulan İslâm-cizye-savaş seçeneklerini hatırlatır mahiyettedir. Hemen tüm mektuplarda zikredilen, "selâm hidâyete tabi olanlara olsun", "müslüman ol ki, kurtuluşa eresin", "eğer davetimden yüz çevirirsen, halkının günahı boynuna olsun", "davetimi kabul edersen, hükümdar olarak yine mülkünde kalacaksın", "..ben de, hükümün altındaki memleketin idaresini sana bırakayım" gibi ifadeler bu duruma örnek olarak verilebilir. ³⁴

b) Müslümanlar arası ilişkiler:

³⁰ İbn Kesîr, el-Bidâye, 4/165

³¹ İbn Hanbel, Müsned, 4/325; İbn Hişâm, Sîre, 3/332; İbn Sa'd, Tabakât, 2/97; Taberî, Tarih, 3/79

³² Kutup, es-Selâmü'l-Âlemî, 21

³³ Kutup, A.g.e., 22

³⁴ Yabancı devlet başkanlarına gönderilen mektuplar hakkında bkz. Buharî, Sahih, 4/3-4; Müslim, Sahih, 3/1395; İbn Hanbel, 1/263; İbn Kesir, Sîre, 3/508; Taberî, Tarih, 3/87, 89; İbn Sa'd, Tabakât, 1/260-61; İbn Kayyim, Zâdû'l-Meâd, 3/71-72

"Müslümanlar arasında haramı helal, helali haram yapanlar hariç sulh câizdir."³⁵

"Müslüman, diğer müslümanların onun dilinden ve elinden güvenlikte olduğu kişidir."³⁶

"İki müslüman çarpıştığında öldüren de, ölen de Cehennemdedir."³⁷

"Müslümanlardan kılıçlarıyla karşı karşıya gelen iki kişi (grup) yoktur ki, öldüren de ölen de Cehennemde olmasın."³⁸

"İki müslüman arasını düzeltmek için yalan söyleyen kişi yalancı değildir."³⁹

c) İcmâ:

Müslümanlararası anlaşmazlıklarda sulh yolunun tercihi konusunda hiç bir ihtilâf yoktur. Zira Kitap ve Sünnette bu durum vücûbî emirlerle ifade edilmiştir.⁴⁰ Esas ihtilâf müslümanlarla gayr-i müslimler arasında sulh akdetme konusunda olmuştur. Ne var ki böyle bir sulhün cevâzında fukahânın çoğunluğu icmâ halindedir.⁴¹ Zira gerek Kur'an'da ve gerekse Sünnette dikkat çekici ifadeler mevcuttur. Uygulamada da bunun aksini düşünmek bir hayli güçtür. Örneğin Malikî fakîh İbn Rüşd (595/1199); "Sulh câizdir, meşrûdur"⁴² derken Hanbelî fakîhlerden İbn Kudâme (622/1223) bu konuyu ele alırken sulhün çeşitlerini; Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki sulh, ehl-i adl ile ehl-i bağy arasındaki sulh ve ayrılık endişesiyle karı-koca arasındaki sulh şeklinde sıralamış, sonuçta "ümme bütün bunların cevâzı konusunda icmâ etti" demiştir.⁴³ Yine Malikî fukahâsından olan İbn Ferhûn (799/1397) devlet başkanının görevleri arasında musâlahâ akdetmeyi de zikrederken şunları söylemektedir; "Müslümanlarla kafirler arasında sulh anlaşması yapmanın cevâzı konusunda icma vukû bulmuştur."⁴⁴ Ancak bu konudaki esas tartışma sulhün yapılıp yapılmaması şeklinde değil, yapılacak musâlahânın hangi esaslar çerçevesinde gerçekleştirileceği noktasındadır. En çok tartışılan madde ise andlaşmaların süresi olmuştur. Süre konusunda birbirinden farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen fukahâ, süreli sulh andlaşması yapılmasının cevâzı

³⁵ Ebu Davud, Kitabü'l-Kadâ, 332

³⁶ Buhârî, İman, 4-5; Rikâk, 26; Müslim, İman, 64-65; Ebu Davut, Cihad, 2; Hanbel, 2/160, 163, 187, 191; 3/154, 372

³⁷ Hanbel, 5/48

³⁸ Hanbel, 6/454

³⁹ Mâce, Fiten, 29

⁴⁰ Hâmid, Dr. Abdüssettâr, el-Mebâdiü'l-İnsâniyye, 21-25

⁴¹ İbn Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid, 2/377; Daks, el-Alâkât, 62; Ebu Zehre, el-Alâkât, 78; Abdünnûr, M. Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhû, 54

⁴² İbn Rüşd, 2/264

⁴³ İbn Kudâme, el-Muğnî, 4/476

⁴⁴ İbn Ferhûn, Tebsiratü'l-Edille, 1/76

konusunda yine müttefikler⁴⁵, yani bu hususta da icmâdan söz edilebilir. Fikir ayrılıkları ise daha ziyade daimi yani müebbed sulh anlaşmaları konusunda çıkmıştır.

Özellikle, İslâm hukûkunun ana kaynağı olan Kur'an'da hem savaşı, hem de barışı ön plana çıkaran âyetlerin bulunması, bunun yanısıra Hz. Peygamber'in (s) de bazı sözleri ve uygulamalarıyla bir yandan savaşçı yönünü aksettirirken, diğer yandan barış ve hoşgörüye taraftar olması fukaha arasında tabii olarak, farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Medine döneminden başlamak üzere, Hulefa-i Raşidîn ve sonraki dönemlerde İslâmi tebliğe paralel olarak coğrafi genişlemenin askeri faaliyetlerle sağlanması, her iki yolu - sözlü tebliğ ve cihâd- büyük bir iştiaak ve cehdle gerçekleştiren müslümanların çoğunlukla galip gelmeleri ilk dönem fakihlerini savaş ağırlıklı cihâd fikrine yöneltmiştir. Bu doğrultuda fikir beyan eden ulemânın hükümlerini kılıç âyeti⁴⁶ üzerine bina ettiklerini söyleyebiliriz. Bu âyetle barışı teşvik eden Kitap ve Sünnetteki bütün delillerin neshedildiği, zarûret olmadıkça barışa asla yanaşılması gerektiği⁴⁷ söylenmiştir. Hatta bazı fıkıh kitaplarında, düşmandan herhangi bir tecavüz veya hakâret gelmese dahi, yılda en az bir defa cihâda çıkılmasının zarûriliğinden söz edilmektedir.⁴⁸

Bunların yanısıra, 19. asır ortalarından itibaren dengelerin batı dünyası lehinde değişmesi ve bir çok alanda ileri gitmeleri, öte yandan İslâm ülkelerinin geri kalmalarının verdiği eziklikten dolayı, son dönem müelliflerinin çoğunluğu pasif bir barış politikasını öngörmüşlerdir.

Her iki tarafı bir nevi uzlaştıran görüşlere sahip fukahayı asla gözardı edemeyiz. Üstelik, İslâmın evrensel bir din olduğu ve bütün zamanlara hitap ettiği gözönüne alınırsa, bilhassa günümüz dünyasını istenilen şekilde değerlendirmek mümkün olacaktır. Özellikle uluslararası bir çok ihtilâfın büyük ölçüde diplomatik yollarla çözüldüğü zamanımızda, İslâm hukûkunu bundan soyutlamak yanlış olur. Hedefi milletlerarası anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözüme bağlanması ve ilişkilerin karşılıklı anlayış ve dostâne duygularla gerçekleştirilmesi⁴⁹ olan diplomasi, günümüz insanının büyük gayretleriyle belirli bir merhaleye gelmekle birlikte, İslâmın öngördüğü cihan sulhü için önemli bir basamak teşkil edebilecektir.

Milletlerarası ilişkileri gerek barış, gerekse savaş temeline oturtanların kısa süreli de olsa barışı asla inkar edemediklerini görmekteyiz. Örneğin ilişkilerde savaşı ısrarla ön plana süren Şafîî fukahası, zaruret halinde ve Tevbe sûresindeki müşriklere verilen mühlete kıyasla gayr-i müslimlerle dört ayı aşmayacak şekilde musâlaha

⁴⁵ Daks, 63; Câd'ul-Hak, el-İslâm Beyne'l-Harb ve's-Selâm, Beyanü'l-Lisan, 2/370-371; Ebu Zehre, el-Alâkât, 77 vd.

⁴⁶ Tevbe, 5

⁴⁷ Ebu Zehre, el-Alâkât, 51

⁴⁸ Şafîî, el-Ümm, 4/188; Serahsî, Mebsût, 10/3-4; İbn Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an, 2/498; İbn Kudâme, el-Muğnî, 10/368

⁴⁹ Karaman, Anahatlarıyla İslâm Hukûku, 1/270

yapılabileceğine hükmetmişlerdir. Buna göre ebedî veya süresi meçhul bir barış andlaşması müslümanlarca imzalanamaz.⁵⁰ Bir diğer duruma göre, eğer müslümanlara büyük maslahatlar sağlayacak bir andlaşma olacaksa - Hudeybiye örneğinden hareketle - en fazla on yıllık bir musâlaha yapılabilir. Hatta gerekiyorsa süresinin bitiminde aynı sınır korunmak şartıyla yenilenebilir.⁵¹ Şafîî fukahânın yanısıra Malikî ve Hanbelîlerce bu tür süreli anlaşmalar ilzâm edici olup, süre bitimine kadar bütün anlaşma şartlarına bağlı kalmak gereklidir.⁵²

Zarûrete ve maslahata binaen yapılan bir sulh andlaşması cihâd sayılmıştır. Çünkü cihâdın hedefi olan şerri defetmek onunla sağlanmıştır.⁵³

Hanefî ve Malikî fukahâsı musâlahalarda süreyle ilgili bir sınırlama getirmek yerine, sürenin belirlenmesi işini adil olan devlet adamının görüşüne ve şartların gereklerine bırakmışlardır.⁵⁴ Bunlara göre İslâm hükümeti, zamanla sınırlı olmayan sulh andlaşmaları imzalayabilir.⁵⁵ Bu konuda İbn Rüşd'ün (595/1199) şu görüşlerine müracaat edelim:

"Ulemâ, 'düşmanla barış anlaşması câiz midir, değil midir?' konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları; 'Eğer imam, böyle bir anlaşma yapmakta müslümanlar için yarar görürse- hiç bir sebep olmasa ve düşman tarafından teklif gelmese dahi- câizdir' demiştir. Bazıları da; 'Ancak düşmanın istilâ tehlikesi gibi barış anlaşmasını zarûri kılan bir durum hasıl olduğu takdirde yapılabilir. Böyle bir durumda -düşmandan ister bir şey alınsın, ister alınmasın- barış anlaşması câizdir.' demiştir. Evzaî (157/774), 'Bir zaruret hasıl olduğu takdirde, müslümanlar tarafından düşmana bir şey verilmek şartıyla dahi, barış anlaşması yapmak câizdir.' demiştir. İmam Şafîî (204/819) ise, 'Eğer kâfirler sayı ve savaş gücü bakımından müslümanlardan çok olmaz, dolayısıyla onların zulmüne uğramak tehlikesi bulunmazsa, müslümanların kâfirlere fidye vermesi câiz değildir' demiştir.

Özetle, ulemânın çoğu eğer imam anlaşmada müslümanlar için bir maslahat görürse, anlaşmanın câiz olacağını söylemektedirler. Bunun için bir zarûret durumunun da olması gerekmemektedir. Zira Hz. Peygamber'in (s) yapmış olduğu Hudeybiye musâlahası bir zarûretten dolayı gerçekleşmemiştir. Bunun yanısıra bir zarûret durumunda, müslümanların kâfirlere fidye vermek suretiyle onlarla barış anlaşması yapmanın cevazını benimseyenler, Hz. Peygamber'in (s) Hendek savaşı esnasında müslümanlar aleyhinde birleşen Arap kabilelerinin birliğini bozmak gayesiyle

⁵⁰ İbn Hümâm, *Feth'ul-Kadîr*, 4/293

⁵¹ Şafîî, *el-Ümm*, 4/189; Mâverî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 106; Daks, *el-Alâkât*, 64

⁵² Haraşî, 3/151

⁵³ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 5/204; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, 5/85

⁵⁴ İbn Hümâm, *A.g.e.*; Abdünnur, M.Mahcûb, *es-Sulh ve Eseruhû*, 211

⁵⁵ Karaman, 299; Turnagil, 53

bazılarına Medine hurmalarından bir miktar hurma verme teklifini delil olarak gösterirler."⁵⁶

Aynî (855/1451) Umdetü'l-Kârî isimli eserinde konuyla ilgili olarak şöyle der;

"Ehl-i ilme göre süreli andlaşmalarda zaman sınırlandırması getirilmez. Bu ihtiyaca, imamın ve görüş sahiplerinin ictihadlarına göre belirlenir."⁵⁷

Bunların yanısıra müslümanlarla gayr-i müslimler arasında bir tür anlaşma vardır ki, daimîdir. Savaş öncesi veya savaş başladıktan sonra, İslâm devletiyle savaşmayacağına dair teminat ve İslâm hakimiyetine boyun eğdiğine bir işaret olarak vereceği cizye karşılığında gayr-i müslim ülkeyle yapılan muâhedeler bu kısmı oluşturur. Bu anlaşmalar genellikle hasmâne münâsebetlerin savaşa dönüşmesini önler veya savaş vukû bulması halinde mağlup olan düşmanın emân dilemesiyle olur. Böyle bir gelişme halinde karşı tarafa iki şart koşulur:

a) Cizye ödemeleri.

b) Kendilerine İslâm hükümlerinin uygulanması.⁵⁸

Bu şartlar çerçevesinde yapılan musâlaha iptal edilemez ve İslâm hükümlerinin kendilerine uygulanması üzerine gerçekleştirildiği için müebbeddir. Kendileriyle böyle bir sulh anlaşması yapılanlara **ehl-i zimme** denir.⁵⁹

Musâlahaların süreli veyahut süresiz olmalarıyla ilgili görüşleri ve değerlendirmeleri "*Musâlahanın Unsurları*" konusunda yeralan '*Musâlahada sürenin belirlenmesi*' başlığı altında inceleyeceğimizden, şimdilik bu bilgilerle yetiniyoruz.

d) Örf:

Bütün toplumlarda hüküm kaynağı olarak örfün yeri tartışılmazdır. Bir toplumu teşkil eden bireyler arası ilişkilerde, örf ve adet kurallarının her zaman söz sahibi olduğu görülmüştür. Bu kurallar yazılı değildir, ancak yazılı kanunlarda her zaman yer bulmuştur. Günümüzde de hemen bütün alanlarda olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde de örfün etkisinin hala yürürlükte olduğunu görmekteyiz. Mesela, muâhedelerin yapılma ve anlaşma şartlarının belirlenme şekilleri, çoğunlukla öteden beri süregelen

⁵⁶ İbn Rüşd, *Bîdâyetü'l-Müctehid*, 1/330

⁵⁷ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 4/105

⁵⁸ Özel, 217

⁵⁹ İbn Kayyim, *Ahkâm-u Ehlî'z-Zimme*, 2/475; Zeydan, *el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm*, 75; *Âsâru'l-Harb*, 728

tecrübe birikiminin, yani örfün öngördüğü doğrultuda gerçekleşir.⁶⁰ Belirli bir zaman öncesi, bir devlet tarafından tecrübe edilen herhangi bir uygulanmanın benimsenip diğer devletlerce de uygulanması ve bunun zamanla uyulması zorunlu bir kural halini alır. Milletlerarası örf kuralları bu şekilde oluşmuştur.

Milletlerarası örf kurallarının maddî ve manevî olmak üzere iki yönü vardır. Bir çok devlet tarafından uygulanması ve bunun uzun yıllar boyunca hep tekrar edilegelmiş olması maddî yönünü, bu uygulamaların zamanla kanun gücüne erişmesi, devletler tarafından uygulama zorunluluğunun kabullenilmesi ise manevî yönünü teşkil eder.⁶¹

Bilindiği gibi örf, İslâmın hüküm kaynakları arasında yer alır. İslâma ters düşmeyen, onun ruhuna aykırı olmayan bütün örf ve adet kuralları gerek Hz. Peygamber devrinde gerekse sonraki devirlerde dini ahkâm için mesned olarak kabul edilmiştir. Bunun en açık örneği, Kur'an-ı kerim tarafından kabul edilen haram aylarda savaş yapma yasağıdır. Bilindiği gibi bu uygulama cahiliye devrinde de yaygın olan bir uygulamadır.⁶² Başta da yer verdiğimiz süreli anlaşmalara mesned teşkil eden Kur'an hükmü, İslâmın ruhuna uygun olmasından dolayı cahiliye dönemine ait bir örf ve adet kuralı üzerine bina edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s) şu ifadesi örfün sünnetteki yerini gösterir:

"İslâmda cahiliye devrinin faziletleriyle amel olunur."⁶³

Resûlullah'dan (s) sonraki devirlerde müslüman devlet yöneticilerinin muâhede ve musâlahalar aktederken dikkate aldıkları ve müracaat ettikleri kaynakların sayısı artmıştır. İlk halifelerin sulhâne ilişkilerde yaptıkları uygulamalardan başlamak üzere, günümüze kadar geçen zaman içerisinde İslâm hukukuna uygun olarak gerçekleştirilen hakem kararları, devlet adamlarınca komutanlara, idarecilere ve devletin diğer resmî şahsiyetlerine verilen resmî talimatlar, yabancı münâsebetlere taalluk eden işlerin yürütülmesine dair iç hukuk sistemi, müslüman hükümdarların İslâm hukukçuları tarafından reddedilmemiş olan icraatları genellikle milletlerarası alanda yer eden örf ve adet kuralları doğrultusunda gerçekleşmiştir.⁶⁴ Hiç şüphesiz insanlığın savaştan kaçınma ve ilişkileri daha ziyade barışçıl yollarla gerçekleştirmeye yönelik bulduğu çareler, örf ve adet halini almış kurallar, başta da belirttiğimiz gibi, İslâmın ruhuna aykırı olmamak kaydıyla müslümanlar tarafından da uygulanabilir⁶⁵, hatta uygulanmalıdır da.

⁶⁰ Abdüsselâm, Dr. Cafer, Kânûnu'l-Alâkâtî'd-Devliyye, 104

⁶¹ Abdüsselâm, A.g.e., 105

⁶² Draz, Mebâdiü'l-Kanûnî, 158

⁶³ İbn Hanbel, Müsned, 3/425

⁶⁴ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 37; Khadduri, War and Peace, 203; el-Hasen, Dr. M. Ali, el-Alâkâtü'd-Devliyye, 269; Sönmez, 19

⁶⁵ el-Hasen, Dr. M. Ali, 267

C.Musâlahayı hazırlayan sebepler

a) Bir tarafın teslim olması veya boyun eğmesi:

Aralarında anlaşmazlık bulunan taraflardan birinin kuvvetçe diğerinden üstün olması halinde savaşmayı veya savaşı sürdürmeyi göze alamayan zayıf taraf şartlı olarak veya kayıtsız-şartsız boyun eğe¹. Her iki durumda da taraflar arasında bir barış anlaşmasının imzalanması gerekecektir.

İslâm devletinin her alanda olduğu gibi, kuvvet kullanılması gereken durumlarda da tebliğ esasını ön planda tuttuğunu görmekteyiz. Mal-mülk ve zenginliklere tamâ ile ülkeler fethetmek yerine, hedefte İslâmın tanıtılması, anlatılması ve yayılması vardır. İslâmın ilk devirlerinden itibaren görülen ve kural haline gelen bir uygulama bu konuya ışık tuta caktır. İslâm devleti cihâd için harekete geçtiğinde karşısına çıkan toplumlara, "Rabbinin yoluna hikmetle, güzel nasihatle (insanları) davet et ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et"² âyetinden hareketle üç seçenek sunar;

a) İslâma girmeleri.

b) Kendi dinlerinde kalmayı tercih ederlerse cizye vermeleri.

c) Her iki şıkkı kabul etmemeleri halinde ise kendileriyle savaşılacağı.³

Gayr-i müslim düşmana savaş öncesi bu tarz seçenek sunmanın sünnetten delili;

Resûlüllah (s) gazâyâ çıkacak ordunun başındaki kumandanlara takvâdan ayrılmamalarını söyleyerek, onlara şu talimatı veriyordu:

"Müşriklerden bir düşmana rastladığında onları üç şeye davet et. Hangisini kabul ederlerse ona göre muamele et. İslâma davet et, eğer müslüman olurlarsa bunu kabul et ve onları bırak. Sonra onları topraklarını hicret yeri haline getirmeye çağır. Eğer bundan yüz çevirirlerse, onlara kendilerine Allah'ın hükümleri câri olan müslüman Araplar ve mü'minler gibi olduklarını, müslümanlarla birlikte cihada katılmadıkça kendilerine ganimet ve feyden hisse ayrılmayacağını haber ver. Eğer bunu kabul etmezlerse onlardan cizye iste. Eğer olumlu cevap verirlerse bunu kabul et ve onları bırak. Eğer bunu da kabul etmezlerse Allah'a sığın ve onlarla savaş."⁴

Müslüman olmayan bir toplumla İslâm ordusunun karşılaşması halinde, hangi dille

1 Abdüsselâm, Dr. Cafer, Kânûnu'l-Alâkâtî'd-Devliyye, 631

2 Nahl, 125

3 Ebu Zehre, el-Alâkâtü'd-Devliyye, 51; el-Hasen, Dr. M.Ali, el-Alâkâtü'd-Devliyye, 263; Kelziyye, Dr.Abdülvehhâb, eş-Şer'ud-Devlî fi-Ahdi'r-Resûl, 70; Fettânî, İbrahim, el-İslâm ve's-Selâm, Nedvetü'l-Muhâdarât, 245

4 Buhârî, Cihâd, 102; Megâzî, 38; Müslim, Cihâd, 2, 3; Ebu Davud, Cihâd, 82; İbn Mâce, Cihâd, 38

olursa olsun, İslâmın kabulü ilan olunduğunda harp hali sona erer.⁵ Böylelikle bu insanların can, mal ve ırzları dokunulmazlık kazanır. Toprakları Dâr'l-İslâm olur ve müslümanların sahip olduğu her türlü imkandan onlar da faydalanırlar.⁶

İslâmı kabul eden bir ülkenin İslâm devleti sınırları dahiline katılması şart değildir. Kendi ülkelerinin sınırlarını aynen koruyabilirler. Hz. Peygamber'in (s) Gassan, Bahreyn ve Umman reislerine gönderdiği mektuplarda, sadece İslâmı kabul etmeleri halinde iktidarda kalabileceklerini bildirmesi bu durumu göstermektedir.⁷

Hz. Ömer'in (r), Irak'ın fethiyle görevlendirdiği Sa'd b. Ebî vakkas'a gönderdiği şu mektup, konumuza ışık tutuyor;

"Sana insanları İslâma davet etmeni emretmiştim. Kim savaştan önce bu davete uyarırsa, müslümanlardan bir fert sayılır ve müslümanların faydalandığı haklardan o da faydalanır. Kim, savaştan ve mağlûbiyetten sonra müslüman olursa, o da müslümanlardan biri sayılır, ancak ganimete ortak olmaz."⁸

Hiç bir hukuk sisteminde, herhangi bir dini kabul etmek savaşın sona erdirilmesinde bir etken olmazken, İslâm, savaş sona erdiren sebeplerden ilkinin "ihtidâ" olarak belirlemiştir. Çünkü cihâdın gayesi toprak ve ganimetler elde etmek değil, İslâm akîdesinin benimsenmesini kolaylaştırmak ve yeryüzünü ıslâhtır. Bir başka ifadeyle, ilk konularımızda da belirttiğimiz gibi, cihan sulhünü sağlamaktır.⁹

İslâm tarihi boyunca hemen her seçeneğin tercih edildiği olaylara rastlanmıştır. Bu başlık altında inceleyeceğimiz asıl şık ikincisidir. Çünkü ilk şık tercih edildiğinde herhangi bir problem zaten yoktur. Üçüncüsünde kaçınılmaz bir savaş durumu söz konusudur. İkinci seçenekte ise karşı tarafın İslâm devletinin gücü karşısında onun hakimiyetini kabullenme zorunluluğu vardır. Kabul etmeleri halinde savaş şıkkı gündemden çıkar. Düşman taraf, İslâm devletiyle savaşmayacağına dair teminat verir ve İslâm hakimiyetine boyun eğdiğine bir işaret olarak cizye vermeyi kabul eder.¹⁰

İslâm devletinin himayesini kabul eden yabancılar zimmî sayılırlar ve böylelikle canlarının, mallarının, ırz ve namuslarının korunması karşılığında İslâm devletine cizye vermeleri ve kendilerine İslâm ahkâmının tatbik edilmesini kabullenmeleri gerekir.¹¹ Bu durumda o ülke, idare ve içişlerinde serbest olmakla birlikte, İslâm devletinin kontrol ve hakimiyeti altında olup, hukuk nizâmının uygulama sahasına girer.¹²

Bu şartlar doğrultusunda yapılan sulh iptal edilemez, müslümanlar tarafından

⁵ Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, 404; Bilmen, *Hukûk-u İslâmiyye*, 3/375; Abdünnûr, M.Mahcûb, *es-Sulh ve Eseruhû*, 213; Turnagil, A.Reşid, *İslâmiyet ve Milletler Hukûku*, 163

⁶ Mahmasânî, Dr. Subhi, *el-Kânûn ve'l-Alâkâtü'd-Devliyye*, 222-23; Daks, *el-Alâkât*, 101; el-Hasen, 190; Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukûku*, 163; Fettânî, *el-İslâm ve's-Selâm*, 247; Faysal Mevlevî, *el-Üsûsü'l-Şer'iyye*, 57; Sönmez, Dr. Abidin, *Resûlüllah'ın Diplomatik Münâsebetleri*, 23

⁷ Hamidullah, A.g.e. Karaman, Prof. Dr. Hayreddin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukûku*, 1/297

⁸ Hamidullah, *el-Vesâik*, 422

⁹ Zuhaylî, *el-Alâkât*, 653; Daks, *el-Alâkât*, 103

¹⁰ Karaman, 1/298; Özel, Ahmed, *İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı*, 217; Kelziyye, 72; Faysal Hüseyin, 58; Turnagil, 163; en-Neccâr, Dr. Hüseyin Fevzî, *el-İslâm ve's-Siyâse*, 256

¹¹ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/69

¹² Özel, 217; el-Hasen, 350

bozulması câiz değildir. Çünkü bu bir zimmet akdidir. İslâm hükümlerinin kendilerine tatbiki üzerine anlaşma yapıldığı için bu akid müebbedir.¹³

Düşman ülkeye mezkûr üç seçeneğin sunulmasıyla ilgili bir örnek vermek gerekirse;

"Halife Ömer b. Abdülazîz döneminde, Kuteybe b. Müslim el-Bâhili (96/715) komutasındaki İslâm ordusu, Semerkand şehrine gece vakti ansızın baskın yaparak burayı işgal eder. Bunun üzerine halktan bir grup halifeye gelerek, Kuteybe'nin normal şartlarda uygulanmakta olan üç seçeneği (İslâm, cizye ve savaş) sunmaksızın, haksızlıkla şehirlerine girip müslümanları iskân ettirdiğini söylerler. Halife bir mektup yazarak, durumun açıklığa kavuşması için bir kadı tayin edilmesini, bir haksızlığın söz konusu olduğuna dair hükmedilirse müslümanların şehirden çıkarılmasını emreder. Görevlendirilen kadı gelen şikâyetin haklılığını görür, aralarında yeniden bir sulh yapmak veya hak ve adâlet ölçüleri dahilinde harp yoluna başvurabilmek için müslümanların şehirden çıkarılmaları hükmünü verir. Bu gelişme karşısında Semerkand ahalisi isteklerinden vazgeçer ve kendi aralarında yaşamalarını isterler."¹⁴

Bazı durumlarda mağlûp tarafın toprakları, yapılan kısa süreli bir musâlaha ile İslâm devletince iltihak edilmeyebilir. Düşmanla İslâm hakimiyeti altına alınmaksızın¹⁵, belirli bir müddet savaşı bırakma hususunda, karşılıklı veya karşılıksız olarak müsâleme yapılabilir. ¹⁶ Bu durumda düşman İslâm devletine karşı savaşı bırakıp boyun eğmektedir, buna mukâbil kendi ülkesinde yine bağımsızlığını sürdürür. Kendilerine İslâm ahkâmı uygulanmaz. Başta da belirtildiği gibi bu tarz anlaşmalı olan gayr-i müslimlere Ehl-i Sulh veya Ehl-i Hüdne denilmektedir.¹⁷ Kendileriyle bu şekilde geçici muâhede ve müsâleme yapılanların can ve malları dokunulmazlık kazanır. Zira anlaşmayla sağlanan can ve mal emniyeti, İslâma girmekle elde edilenle aynı görülmüştür. ¹⁸

Diğer yandan düşman, savaşın verdiği zarardan kurtulabilmek için sulh yapmayı ve bu yolla İslâm devletine belirli bir meblâğı vermeyi teklif edebilir.¹⁹ Bu durumda devlet başkanı veya kendine vekil tayin ettiği kumandan barış görüşmeleri için, şu esasları gözönüne alarak masaya oturabilir;

a) Karşı tarafın sürekli bir vergi (haraç) vermesi yerine, bir defaya mahsus muayyen miktardaki meblâğı vermeyi kabul etmesi. Bu meblâğ ganimet olarak alınır ve böylece karşı tarafa emân verilmiş olur. Ancak bu emânda süreklilik yoktur, yani hal-i hazırdaki savaş terkedilmiş olur, gelecekte vukû bulabilecek düşmanlıklara şâmil olmaz.

b) Düşmanın her yıl muayyen bir meblâğı vermeyi (haraç) taahhüt etmesi. Böyle bir şartın kabulü halinde mukabilinde kendilerine verilecek emân daimî mahiyette olur.²⁰

¹³ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi*, 7/109; Faysal Hüseyinî, 58

¹⁴ Halife, Dr. Abdurrahman, *Fi ilmi's-Siyâseti'l-İslâmî*, 75; Zuhaylî, *Âsâru'l-Harb*, 145; Kürd Ali, Muhammed, *el-İslâm ve'l-Hadâratu'l-Arabiyye*, 2/189

¹⁵ Haraşî, Şerhu Muhtasar Hafîl, 3/150

¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/517; *el-Muknî*, 1/520; Kâsânî, 7/108

¹⁷ İbn Kudâme, *A.g.eserler*; Haraşî, 3/150

¹⁸ Kâsânî, 7/109

¹⁹ Mahmasânî, 147; Turnagil, 164

²⁰ el-Hasen, 32 vd., Turnagil, 164

Bu tür anlaşmalar, vergi veren devletin müslümanlar tarafından üçüncü bir devlete karşı himayesini gerektirmez. Fakat müslüman devlet tarafından gelecek taarruza karşı, anlaşmalı olan taraf emniyette olur. Vergi mecburiyetinin dışında gayr-i müslim taraf tamamen müstakil kalır.²¹

Bütün bunlar dışında İslâm devletine boyun eğen düşman, devlet başkanı veya komutanın kendileri hakkında vereceği kararı aynen kabul edeceklerini söyleyerek teslim olabilirler. Bunun sonucunda, eğer müslümanlar aleyhinde büyük suçlar işlemişler, hatta hıyanette bulunmuşlarsa kendilerine gerekli ceza verilir.

Asr-ı saâdette bu tür olaylar daha çok yahûdilerle olan ilişkilerde meydana gelmiştir. Örnek verecek olursak; Hicrî 2. yılda, Müslümanlarla yaptıkları ahdi tanımadıklarını söyleyip, düşmanca tavırlar sergileyen Kaynuka oğullarının yaşadıkları kale, müslüman ordu tarafından kuşatılır. Kuşatma on beş gün sürer. Dışarıdan bekledikleri yardımı göremeyen yahûdiler, Resûlullah'ın (s) vereceği hükme kayıtsız-şartsız uyacaklarını söyleyerek teslim olurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) savaşçıların katledilmesi, karlılarının ve çocuklarının esir edilmesine dair karar verir. Ancak araya Abdullah b. Ubey'in girmesiyle ceza hafifletilir ve Medine'den sürülmelerine karar verilir.²² Aynı olaylar müslümanlarla Nadir oğulları arasında da gerçekleşmiş, sonuçta onların da Medine'den sürülmelerine karar verilmiştir.²³ Kureyza oğulları ise Hendek savaşında Resûlullah'la (s) olan ahidlerini bozarak, müslümanların aleyhine, düşmanla ittifak etmeye karar verirler.²⁴ Muhasaranın kalkmasının hemen ardından harekete geçen İslâm ordusunca, Kureyza oğullarının sığındıkları kale kuşatılır. Kurtulamayacaklarını anlayan yahûdiler sonunda öncekiler gibi Resûlullah'ın (s) hükmüne kayıtsız-şartsız kabul edeceklerini söyleyerek teslim olurlar.²⁵ Benzer gelişmeler Hayber²⁶, Fedek²⁷ ve Vad'il-Kurâ²⁸ yahûdileriyle de gerçekleşmiştir.

Anlaşmazlık durumu müslümanlar arasında da olabilir. Böyle bir durumda zikrettiğimiz seçenekler söz konusu olmayacaktır. Eğer anlaşmazlık savaş çıkaracak boyutlara ulaşmışsa, kuvvetsiz tarafın arabulucular veya hakemler vasıtasıyla sulh yollarını denemesi gerekecektir. Barış için taraflardan birinin gayret sarfetmesinin yanı sıra, diğer müslüman taraflara da ıslâh, yani sulhâne tedbirlerin uygulanması görevi düşmektedir.²⁹ Bu görev Kur'an nassıyla da sabittir.³⁰ Yapılacak anlaşma çerçevesinde - kuvvetler dengesi eşit olmamak kaydıyla- ya bir takım şartları kabullenerek boyun eğecek, ya da tamamıyla kuvvetli tarafa teslim olacaktır. Bu duruma çarpıcı bir misal verelim;

²¹ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 172

²² İbn Hişâm, *Sîre*, 3/52; Taberî, *Tarih*, 2/173; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 154

²³ İbn Hişâm, 3/201; Taberî, 2/213; Hamidullah, *A.g.e.*, 155

²⁴ İbn Hişâm, 3/226; İbn Kesir, *Sîre*, 3/224; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 4/103

²⁵ İbn Kesir, *Sîre*, 3/232; *el-Bidâye*, 4/127

²⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/106 vd.; İbn Kesir, 3/375 vd.; İbn Hişâm, 3/346 vd.; Serahsî, *Mebûsût*, 10/86 vd.; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 160

²⁷ İbn Hişâm, 3/352; İbn Kesir 3/371 vd.; Hamidullah, *Savaşlar*, 161

²⁸ İbn Hişâm, 3/353; İbn Kesir, 3/413 vd.; Hamidullah, *Savaşlar*, 170

²⁹ Ebu Ceyb, Sa'dî, *Dirâse fî Menâhicî'l-İslâm es-Siyâsî*, 757

³⁰ Hucurât, 7

"Osmanlı devleti ile İran arasında yapılan ilk sulh andlaşması olarak bilinen Amasya Andlaşması (11 Receb 962/ 1 Haziran 1555) şöyle gerçekleşti: Kanûnî İran seferine çıkmak için harekete geçer. Erzurum'a vardığında Safevî elçisi Kaçar Şahkulu gelerek Şah Tahmasb'ın mütâreke isteğini iletir. Bu talep Kanûnî tarafından kabul edilir. (26 Eylül 1554) Bu arada her iki taraf arasında mektuplaşmalar devam eder. Bir süre sonra Şah Tahmasb'ın elçisi tekrar gelerek çeşitli hediyelerle birlikte barış isteyen mektubunu getirir. 1 Haziran tarihinde de Kanûnî'nin onayladığı andlaşma metni elçiye verilir. Kaynaklara göre bu andlaşma 25 yıl yürürlükte kalmıştır."³¹

b) Mağlup tarafın galip ülke sınırları dahilinde yaşamayı kabullenmesi:

Savaşan iki taraftan birisi -savaşın neticesiz, ortada sona ermemesi şartıyla- galip, diğeri mağlûp duruma düşecektir. Savaşın seyri kendi aleyhlerinde gelişen taraf daha fazla zarara uğramamak, tamamıyla yok olmamak için ister istemez karşı tarafın hakimiyetini kabul edecek, dolayısıyla sahibi bulunduğu topraklar galip tarafın sınırlarına katılacaktır. Böyle olunca, belirlenen şartlar doğrultusunda galip gelenin ülkesinde geçerli olan hükümler burada da yürürlüğe girecektir.

Biz böyle bir gelişmeyi elbette İslâm hukûku ve müslümanlar açısından düşünme ve inceleme durumundayız.

İslâm, gayr-i müslimlerle olan bir savaş esnasında karşı tarafın barışa meyilli olması, böyle bir taleple gelmesi halinde musâlaha yapılmasını gerekli görür.³² Ulemâyâ göre barışa meyilli olmak, karşı tarafın düşmanlığından vazgeçerek barış talebinde bulunması³³, eğer ellerinde müslümanlara ait toprak parçası, mal-mülk veya esir varsa geri iade etmeleri şeklinde yorumlanır. Buna rağmen anlaşma akdi takdîrî bir mesele olarak görülmüş, şartların belirlenmesi sorumluluğu devlet başkanına bırakılmıştır.³⁴

Düşman barış istemeye fırsat bulamadan, sahip oldukları ülke müslümanlar tarafından fethedilmiş olabilir. Bu durumda ister istemez savaş hali sona erecektir. Fethedilen bu ülke İslâm devleti sınırlarına dahil edilir. Burada yaşayan halk isterlerse haraç denilen vergiyi ödemek şartıyla topraklarında yaşamaya devam ederler. Kendileriyle zimmet akdi yapıldığından dolayı müslümanlara tanınan bütün hak ve özgürlüklerden faydalanırlar.³⁵

³¹ DİA, Amasya Andlaşması Md. 3/4

³² Mahmasânî, 75; Hâmid, Dr.Abdüssettâr, *el-Mebâdiü'l-İnsâniyye*, 41; Kelziyye, 70; Abdülmüteâl es-Saidî, *Birru'l-Muhâlifeyn fi'l-İslâm*, 299-300; er-Ruveyfî, Dr. Muhammed, *el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-Usûru'l-Vustâ*, Muhâdarat fi-Târîhi'l-Alâkâti'd-Devliyye, 31

Düşmanların barışa meyiletmeleri halinde müslümanlar/ barışa yönlendiren ayetler şunlardır: "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a tevekkül et.." (Enfâl, 61); "Eğer müşriklerden biri emân dileyecek olursa, sen de ona emân ver; tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin.." (Tevbe, 6)

³³ el-Cessâs, 3/69

³⁴ el-Avvâ, M.Selim, *Fi'n-Nizâmis's-Siyasî*, 204; Mehmed vehbi, *Ahkâm-ı Kur'aniye*, 313; el-Hasen, 191

³⁵ Zuhaylî, *el-Alâkâtü'd-Devliyye*, 76; *Âsâru'l-Harb*, 738

İslâm ordusuyla savaşan gayr-i müslim düşmanlar, mağlûbiyet halinde silahlarını bırakarak -eğer isterlerse kendi dinlerini ve inançlarını koruma şartıyla- müslüman kumandana itaatlerini ve bağlılıklarını arzederler. Yani müslümanlardan emân isterler.³⁶ Böyle bir talep karşısında kendilerine emân verilmesi gereklidir. Kan akıtma arzusu veya onların mallarına duyulan tama' ile bu istekleri geri çevrilemez.³⁷ Buna benzer bir durum Kur'an'da şöyle yer alır;

"Ey iman edenler! Allah yolunda cihâda çıktığınız zaman iyice araştırın ve mü'mini kafirden ayırdedin. Size İslâm selâmı veren kimseye, dünya hayatının gelip geçici nimet ve ganimetini arzu ederek 'sen mü'min değilsin' demeyin.."38

Kendilerine emân verilen ve İslâm devleti sınırlarına katılan ülke halkı, bir önceki maddede yer verdiğimiz cizyeyi İslâm devletine ödemesi gerekecektir.³⁹ Bu vesileyle onlara din ve vicdan hürriyetinin yanısıra, dış saldırılara karşı savunma garantisi de sağlanacaktır.⁴⁰ Kur'an-ı Kerim'de bu durumla ilgili şu ifadeler vardır;

"Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldıklarını haram saymayan ve hak dini kendilerine din edinmeyen kimselerle, size kendi elleriyle cizye verip, karşınızda küçük duruma düşünceye kadar savaşın."⁴¹

Müslümanların kuvvetli olmaları halinde, düşman tarafa kesinlikle barış teklifinde bulunulmaz. Böyle bir talep, İslâmın ve müslümanların izzetine ters düşecektir. Yukarıda da belirtildiği gibi, barış isteği zayıf düşmandan gelmeli, aksi halde galip gelinceye ve düşman cizye şartını kabul edinceye kadar savaşılmalıdır.⁴² Bu konuda mesned olarak şu âyet gösterilir;

"Sakin gevsemeyin ve üstün iken barışa çağırmayın.."43

Bunlar doğrultusunda emân vermeyle ilgili gerçekleştirilen uygulamalara örnekler verelim:

Hiz. Ömer'in Kudüs halkına verdiği emânın ilk cümlesi; "Bu, Emîru'l-mü'minin Abdullah Ömer ibnu'l-Hattâb tarafından İlyâ halkına verdiği emândır."⁴⁴ şeklindedir.

Hâlid b. Velid tarafından Şam halkına verilen emân; "Emân verdim ki..."⁴⁵ ifadesiyle başlar.

Mısır'ı fetheden Amr ibnü'l-Âs'ın ülke halkına verdiği emânda; "Bu Amr ibnü'l-Âs tarafından canlarının, mallarının, kiliselerinin...güvenliği üzerine Mısır ehline

36 el-Müneccid, Dr. Salahaddin, en-Nüzumü'd-Diblumâsiyye fi'l-İslâm, 174

37 Draz, Mebâdiü'l-Kanûnî, 160; Mahmasânî, 224; el-Hasen, 189, 388 vd.; es-Saîdî, Abdülmüteâl, Birru'l-Muhâlifin fi'l-İslâm, 299

38 Nisâ, 94

39 el- Cessâs, 3/69; el-Hasen, 191

40 Zuhaylî, el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, 75; Âsâru'l-Harb, 648; el-Hasen, 29 vd.; Turnagil, 163

41 Tevbe, 29

42 İbn Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an, 3/70

43 Muhammed, 35

44 Hamidullah, el-Vesâik, 379

45 Hamidullah, el-Vesâik, 375

verdiği emândır.." ⁴⁶ ifadesi yeralır.

c) Zorlama olmaksızın diğer devletin himâyesinin kabulü:

Bir devletin başka devletlere hakimiyetini kabul ettirebilmesi, öncelikle o devletin kuvvetçe diğerlerinden daha üstün olması gerekmektedir. Bu özelliğe sahip olan devlet, tıpkı günümüzde olduğu gibi bulunduğu bölgede, hatta bütün dünya çapında denge unsuru olacaktır. Kuvvetçe daha zayıf olanlar kendilerini daha emin hissedebilmek, düşmanlarına karşı himaye altında olabilmek için kendi istekleri ve iradeleriyle bu kuvvetli devleti tanıyacaklar, bir takım anlaşmalarla onun himayesi altına gireceklerdir.

İslâm devletinin kuvvetli olması halinde bu tür himayeleri üstlenebileceği tarihçe sabittir. Kaldı ki bu durum, kuvvetli olmanın doğurduğu normal neticedir. ⁴⁷ Şu halde barışın İslâm devletince tesisi, aynı zamanda, onun güçler dengesi açısından büyük ağırlığının olmasına, bu da mütecâviz düşmanlarda caydırıcı rol oynayacak boyutlarda kuvvet hazırlığı yapmasına bağlıdır. ⁴⁸ İslâmın temel kaynağı olan Kur'an muhtelif ifadelerle, mezkûr caydırıcı rolü üstlenecek şekilde, her zaman için savaşa hazır olunmasını emretmektedir. Böyle bir hazırlığın gayesi, topraklar fethetmek, ganimetler elde etmek kadar dar kapsamlı değildir; temel hedef şüphesiz cihan sulhüdür. ⁴⁹ Buna bir örnek verelim;

"Onlara karşı gücünüzün yettiği her türlü kuvveti ve cihâd için ayrılıp eğitilmiş atları hazır tutun ki, onunla Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve bunlardan başka sizin bilemediğiniz, fakat Allah'ın bildiği düşmanlarınızı korkutasınız.." ⁵⁰

Bunun en can alıcı örneğini yine Hz. Peygamber'in (s) Mekke'yi kan dökülmeksizin fethetmesinde görmekteyiz. Fetih olayı ana hatlarıyla şu şekilde gelişti;

Resûlullah fetih için hazırlıkların başlamasından evvel Medine'ye giriş-çıkışları yasakladı. Bunun ardından, niyetinin ne taraf olduğunu açıklamaksızın büyük bir askeri seferin hazırlıklarının yapılması için emirler verdi. Komşu kabilelere haberler göndererek, İslâm ordusuna katılmak üzere kuvvet hazırlamalarını istedi. Yaklaşık iki-üç bin kişilik bir kuvvetle Medine'den hareket etti. Hangi yöne gidildiği fikrini vermemek, askeri kuvveti daha da artırmak maksadıyla zikzaklar çizilerek harekete devam edildi.

Yolda katılan muhtelif kabilelere ait kuvvetlerle birlikte İslâm ordusunun sayısı on bine ulaştı. En sonunda Mekke yakınlarında ordugah kuruldu. Hz. Peygamber (s) o gece her askerin bir ateş yakmasını da emretmişti. Bu uygulama, zaten kuvvetli olan İslâm

⁴⁶ Kalkaşandî, Subhu'l-A'sâ, 13/324 vd.

⁴⁷ Fettânî, 248

⁴⁸ Ramazan, Dr. Said, ed-Devletü'l-İslâmiyye, 47

⁴⁹ Draz, Mebâdiü'l-Kânûn ed-Devliyyi'l-Âmm, 157; Fettânî, İbrahim, el-İslâm ve's-Selâm, 248

⁵⁰ Enfâl, 60

ordusunu daha da kuvvetli göstermek, böylece düşmanda caydırıcı etki bırakmak hedefine yönelikti. Beklenen de olmuş, Mekke'nin tepelik yerlerinde oturanlar gelen ordunun en az elli bin kişilik olduğunu düşünmüşlerdi.

Hız. Peygamber (s) düşmana korku salabilmek, savaşmadan teslim zorlamak için akla gelebilecek her türlü mâkul tedbiri uygulamaya koymaktaydı. Ordunun bir tek yerden değil de, muhtelif yerlerden şehre girmesi de buna yönelikti. Müslüman ordu münâdîlerinin Mekke sokaklarında dolaşip: 'Kim kendi evinde kapalı kalırsa emniyettedir, yine kim Kâbenin avlusuna sığınır, yahut silahlarını terkeder, yahut da Ebu Süfyan'ın evine sığınırsa canı emniyettedir.' diyerek seslenmeleri aynı zamanda bir kuvvet gösterisidir. Hazırlıksız yakalanan ve bu kuvvetli ordu karşısında ne yapacağını şaşırarak Mekke ahalisinin teslim olmaktan başka çaresi yoktu.⁵¹

Yine Hız. Peygamber (s) zamanında Necran⁵², Teyma, Eyle ve diğer kabilelerin bağılıklarını bildirmeleri bu türdendir.⁵³ Hicri 9. yılda düzenlenen 30 bin kişilik Tebuk seferi esnasında yol üzerinde bulunan bu kabileler kendi aralarından seçtikleri temsilciler vasıtasıyla Hız. Peygamber'e (s) sulh yapma talebini iletmışler, sonuçta kendileriyle belirli şartlar çerçevesinde musâlahalar yapılmıştır.⁵⁴

d) Müslümanlar açısından bir zarûretin veya maslahatın bulunması:

İslâm devletince bir sulh anlaşmasının imzalanması çok dikkat isteyen bir gelişmedir. Eğer bir zarûret durumu veya müslüman halk açısından bir maslahat söz konusu olacaksa şartların çok iyi belirlenip takdir edilmesi, böylelikle sulh anlaşması yapılması gereklidir.⁵⁵ Müslümanlara yarar yerine zarar verecek bir musâlahanın yapılması câiz değildir.⁵⁶ Bu gibi şartların belirlenmesi sorumluluğu ise birinci dereceden imâma yani devlet başkanına veya vekiline aittir. Bu konuda mezhepler arası ittifak mevcuttur.⁵⁷ Müslümanlardan bir kişi musâlahaya akdetme yetkisine sahip bulunan imâm veya nâibinden izinsiz olarak böyle bir anlaşma yaparsa hükümsüz sayılır. Ancak önceki konularda da zikrettiğimiz gibi, Hanefî fakihlere göre maslahat halinde halk tarafından belirlenen bir kişi düşmanla anlaşma imzalayabilir. Böyle

⁵¹ İbn Hişâm, Sîre, 4/39-50; İbn Sa'd, Tabakât, 2/133-137; Vakıdî, Megâzî, 2/799 vd.; Hamidullah, Resûlullah Muhammed, 129-30

⁵² Necran, müslüman olamazdan önce, Hız. Peygamber'e kendi istekleriyle cizye vermeyi kabul eden ilk kabiledir. (Geniş bilgi için bkz. İbn Kudâme, el-Muğnî, 594; Belâzuri, Fütûhu'l-Büldân, 70 vd.)

⁵³ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 405

⁵⁴ İbn Hişâm, 4/169; İbn Kesir, Sîre, 3/413, 4/29; İbn Sa'd, Tabakât, 1/289-91; Hamidullah, el-Vesâik, 73-94; Hız. Peygamber'in Savaşları, 170; Khaddûri, War and Peace, 160

⁵⁵ Draz, 154; Abdünnûr, M.Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhû, 212; Ebu Zehre, el-Alâkâtü'd-Devliyye, 82; Mahmasânî, el-Kânûn ve'l-Alâkâtü'd-Devliyye, 146; el-Avvâ, Dr. M.Selim, Fi'n-Nizâmî's-Siyâsî li'd-Devleti'l-İslâmiyye, 202; Câd'ul-Hak, el-İslâm Beyne'l-Harb ve's-Selâm, Beyânü'l-Lisan Mec. 2/371

⁵⁶ İbn Hümâm, Fethu'l-Kadîr, 4/293

⁵⁷ İbn Hümâm, Fethu'l-Kadîr, 4/293; İbn Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid, 1/330; İbn Kayyim, Zâdû'l-Meâd, 5/93; İbn Ferhûn, Tebsîratü'l-Hukkâm, 1/76

düşünenlere göre bu durumun emân vermeden bir farkı yoktur. Bilindiği gibi bir kişinin verdiği emân topluluğun verdiği emân gibi sayılmaktadır.⁵⁸ Yine Hanefîlere göre bir maslahat veya zarûret gözetilerek yapılan anlaşma, bu şartların değişmesi ve müslümanlar açısından hiç bir maslahat ve zarûret halinin kalmaması durumunda, önceden ilân edilmek kaydıyla feshedilebilir. Buna günümüz hukûkunda da yer verilmekte, "Olağanüstü şartların gerektirdiği fesih" başlığı altında incelenmektedir.⁵⁹

Zarûret veya maslahatın ölçüleri genelde ana hatlarıyla şöyle belirlenmiştir:

a) Düşmanın kuvvetli olmasına karşılık, müslümanların zayıf durumda bulunmaları.⁶⁰ Ulemâ, böyle bir durumda kuvvetli düşmana müslümanlarca barış teklifi götürülebileceği, sağlanacak barış atmosferinde tekrar toparlanıp, hazırlanabilmek için gerekirse tavizler verilebileceğinde hemfikirdirler.⁶¹ Bu konudaki temel dayanak şu âyettir;

"Sakin gevşemeyin, üstün iken barışa davet etmeyin.." ⁶²

b) Karşı tarafın barış halinde İslâmı kabullenme ihtimalinin bulunması.⁶³ Örneğin, Hz. Peygamber (s) tarafından zarûreten değil de maslahaten imzalanan Hudeybiye sulhü, müslümanlarla Mekke'li müşrikler arasında iyi münâsebetlerin çoğalmasına sebep olmuş, İslâma girenlerin sayısı alabildiğine artmıştı. Hâlid b. Velid ve Amr b. el-Âs bu anlaşmadan sonra müslüman olanlardandı.⁶⁴

c) Barış yapılmasıyla daha kuvvetli bir düşmana karşı müttefik kazanılacak olması.⁶⁵

d) Müslümanların kuvvetli ve üstün olmalarına rağmen, savaş yerine barışın hem maddî hem de manevî açıdan kazançlı olması.⁶⁶ Müslümanların yeniden taze güç hazırlamaları, ihtiyaçlarının tekml edilmesi, savaşta yaralananların nakledilmesi veya tedavisinin sağlanması, şehid olanların toplanması gibi maddî kazançlar musâlaha ile elde edilebilir. Bu belirtilenler kısa süreli yapılan barışlar için söz konusudur. Bunların yanı sıra gerek savaş öncesi, gerekse savaş esnasında barışa meyleden ve İslâm devletine cizye vermeyi kabullenen düşmanla da barış yapılır. Alınacak cizyenin İslâm devleti açısından maddî kazanç olarak değerlendirilmesi mümkündür. Cizyenin haricinde savaş tazminatının ödenmesi, haraç verilmesi gibi şartlarla da savaş sona erdirilebilir. Bu yollarla sağlanacak barış atmosferinde, ticaretin gelişmesi ve iktisâdi hareketlilik sayesinde İslâm devletine yine kazanç sağlayacaktır.⁶⁷

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâî*, 7/108; *Fetâva'l-Hindiyye*, 2/166

⁵⁹ Ebu Zehre, *el-Alâkât*, 80

⁶⁰ Kâsânî, *A.g.e.*, *El-Cessâs*, 69; Zuhaylî, *el-Alâkât*, 76, 181; Münecid, Salahaddin, *en-Nüzumü'd-Diblumâsiyye*, 176 (Bu durumun en çarpıcı örneği Hendek Savaşı esnasında yaşanmıştır. Müttefik düşman ordusuna destek sağlamaya çalışan yahudilerin bu gayretini önlemek için Resûlullah, onlarla anlaşmaya çalışmış, hatta Medine hurmalarının yatsın teklif etmiştir. Bkz. *el-Cessâs*, 70)

⁶¹ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4/864; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2/222-23; Bilmen, 3/387

⁶² Muhammed, 35

⁶³ Kâsânî, 7/108; Zuhaylî, *el-Alâkât*, 144, 181; *Âsaru'l-Harb*, 669

⁶⁴ Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 126

⁶⁵ Abdünnûr, 213

⁶⁶ Turnagil, 164

⁶⁷ Zuhaylî, *A.g.eserler*; Abdünnûr, 214

Manevî kazançlara gelince; Kısa süreli sulh anlaşmalarıyla, diplomatik yolların denenmesine fırsat vermesi, düşmanı psikolojik yöntemlerle zayıflatma, savaşan askerlere moral takviyesi gibi faydalar elde edilmiş olur.⁶⁸ Uzun süreli anlaşmalar sayesinde ise, güvenli ve emin bir ortam sağlanacağından, İslâmın daha kolay ve daha geniş toplumlara ulaşmasına imkan hazırlanmış olur.

Bu şartlar altında savaşın terkedilerek barışın tercihi, düşmanla musâlahâ yapılması müslümanlara ve İslâm devletine maslahat sağlayacaktır. Maslahatın "**celb-i menfeat, def-i mazarrât**" yani "faydalı olanı elde etmek, zararlı olanı gidermek"⁶⁹ şeklindeki tarifinden hareketle, mezkûr durumlarda elde edilecek menfeat ve defedilecek zarar dikkate alınrsa, gayr-i müslimlerle sulh akdi imzalanabileceğine hükmetmek zor olmayacaktır.⁷⁰ Örneğin Hanbelî fakîh İbn Kayyim (751/1350) Hudeybiye barışını değerlendirirken, bu hadiseden şu fikhî hükümleri çıkarmıştır;

"Devlet başkanının barış yapılmasını müslümanların yararına görmesi halinde, düşmana barış teklifinde bulunması câizdir. Barış, anlaşma teklifinin karşı taraftan gelmesine bağlı değildir."⁷¹

"Müslümanların aleyhine bir takım olumsuz neticeler doğuran hükümler ihtivâ etse de, fayda tarafı ağır basması ve daha şerli bir gelişmeyi savuşturması sebebiyle müşriklerle anlaşma yapmak caizdir. Bunda iki zararlıının en zararlısını, daha az zararlıının tercihiyle savuşturma yararı vardır."⁷²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, "Zarûretler yasak olan şeyleri mubah kılar"⁷³ kuralından hareketle, zarûret halinde İslâm şeriatine aykırı şartlar ihtivâ eden bir muâhede müslümanlarca kabul edilebilir. Zarûret devam ettikçe de o anlaşma muteberdir.⁷⁴

Baştan bu yana çeşitli vesilelerle belirttiğimiz gibi, Resûlullah (s) hicretten sonra Medine site devletini kurunca yahûdilerle bir konfederasyon kurmayı kabul etmişti.⁷⁵ Bundan sanra da gerek putperestler ve gerekse ehl-i kitap kafirlerle çeşitli barış ve karşılıklı iyi ilişkiler kurma anlaşmaları yaptı.⁷⁶ Belli bir süre veya süresiz olarak yapılan bu anlaşmalarda yeralan; Taraflardan birinin diğer tarafa saldırmaması, diğer tarafın düşmanı ile ittifak yapmaması, diğerine tecâvüz edene yardım etmemesi⁷⁷ vb.

⁶⁸ er-Ruveyfî, 31

⁶⁹ Atar, Prof. Dr. Fahrettin, **F k h Usûlü**, 79

⁷⁰ el-Avvâ, 202, 203; el-Hasen, 144

⁷¹ İbn Kayyim, **Zâd'ül-Meâd**, 3/304

⁷² İbn Kayyim, **A.g.e.**, 3/306

⁷³ Serahsî, **Şerhu Biyeri'l-Kebîr**, 4/479

⁷⁴ Hamidullah, **İslâmda Devlet İdaresi**, 76

⁷⁵ Bu esnada Medîne ve çevresinde üç yahudî kabilesi yaşamaktaydı: Nadiroğulları, Kaynukaoğulları ve Kureyzaoğulları. Ancak bütün bu kabileler kendileriyle yapılan anlaşma şartlarına tamamiyle uymamışlar, ahidlerini bozmuşlar ve Hz. Peygamber'e (s) ihanet etmişlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim, **Zâd'ül-Meâd**, 3/126 vd.; Kelziyye, 87 vd.; Tâime, Sâbir, **el-İslâm ve'l-Müşkilâtü's-Siyâsiyye**, 312; el-Harputlî, Dr. Ali Hasen, **el-Alâkâtü's-Siyâsiyye ve'l-Hadâriyye beyne'l-Arab ve'l-Yehûd**, 68

⁷⁶ el-Cessâs, 69; Hamidullah, **İslâma Giriş**, 163; Etüdler, 34-35; Resûlullah Muhammed, 114

⁷⁷ Draz, **Mebâdi'ül-Kanûnî**, 160; **İslâm Hakkında Baz Görüşler**, 141

şartları dikkate alacak olursak, anlaşmaların, İslâm devletinin yüksek menfaatlerinin zarûri kıldığı anlaşmalar olduğu görülecektir.⁷⁸

Resûlullah (s) sadece mevcut dostluklarla yetinip, bunu muhafazaya çalışmamış, aynı zamanda düşmanın dostlarını da kazanmayı hedeflemiştir. Böylelikle düşmanı yalnız kalacak, gelebilecek tehlikeler bertaraf edilmiş olacaktır. Tabî böyle bir siyasetin meyvelerini alabilmek uzun zaman istemektedir. Şimdi bu siyasete bir kaç önemli örnek verelim;

Medine Şehir Devleti Anayasası gereğince bu şehrin yahûdi ve gayr-i müslim Arapları ne Mekke'lilere, ne de Mekke'lilerin müttefiklerine yardımcı olabilmekte, onlara emân verebilmekteydiler.

Hudeybiye anlaşmasından evvel Hayber'de oturan yahûdiler, Mekke'lilerin dostu ve müttefiki idiler. Tabî bu ittifak hali müslümanlar açısından büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Hz. Muhammed (s) Hudeybiye anlaşmasıyla Mekke'lileri kendi yanına almasını ve onları Hayberlilerden koparmasını bilmiştir.⁷⁹ Hayber yahûdileri, Mekke'li müttefiklerinden ayrı düşmüşler, neticede kolayca dize gelmişlerdir. Arkasından Teymâ, Vâd'il-Kurâ, Fedek vb. İslâm ülkesine katılmışlardır.⁸⁰

Hicrî 5-6. yıllarda ortaya çıkan kıtlık sırasında zor durumda kalan Mekke'liler, o esnada müslüman olan Yemâme'den Mekke'ye hububat ithali yasağının kaldırılmasını istediler. Resûlullah (s) bu isteği derhal kabul edip, izin vermekle kalmadı, aynı zamanda Mekke'li fakir kimselere dağıtılmak üzere 500 sikke altın gönderdi. Bu davranış karşısında Ebu Süfyan'ın tepkisi bir hayli ilgi çekicidir;

"Muhammed bu hareketiyle bizim gençlerimizi yoldan çıkarmak istiyor." ⁸¹

Hz. Peygamber'in (s) bu jesti ile, Mekke'li müşriklerle sürekli var olan ve yer yer sıcak çatışmalara yol açan soğuk savaş yumuşamıştı.

Mekke civarında yaşayan Huzâa kabilesi ile Resûlullah arasında atalardan kalma bir ittifak ve dostluk bulunmaktaydı. Mekke'lilerle işbirliğine girmelerini önlemek amacıyla bu kabileyle olan dostâne ilişkiler geliştirildi.

Aynı siyaset Tâif için de uygulanmıştır. Hicrî 8. yılda, Tâif'in komşusu olan Ezd kabilesiyle bir ittifak anlaşması akdedildi. Böylece Tâif'in kuşatılması tamamlanmış, bir-kaç ay. zarfında kendileriyle herhangi bir savaş yapılmaksızın şehir halkı kendi kalelerini teslim etmişlerdir.⁸²

e) Diplomasi:

Diplomatik münâsebetlerin ve faaliyetlerin hedefi, milletlerarası anlaşmazlıkların

⁷⁸ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukûku-1*, 299

⁷⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/11020

⁸⁰ Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 128

⁸¹ Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, 1/69; Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 124

⁸² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1103

sulh yoluyla çözüme bağlanması, ilişkilerin karşılıklı anlayış ve işbirliği içinde sürmesinin sağlanması⁸³ şeklinde ifade edilebilir. Bu konudaki uygulamalarla ilgili ilk müracaat edebileceğimiz kaynak şüphesiz Hz. Peygamber'in (s) uygulamasıdır. O'nun düşman devlet başkanlarına elçiler göndermesi, yazılı veya sözlü olarak barış yollarını araması, onlardan gelen elçilere, siyasi temsilcilere karşı olan tutumu bu konuda önemli fikirler vermektedir.

Hicrî 1. yıldan itibaren Medine site devletinin başkanı olarak Resûlullah'ın (s) Medine ve civarında yaşayan topluluklarla diplomatik görüşmelere başladığına ilk konularımızda yer vermiştik. Diğer toplumlarla olan münâsebetlerin barış çerçevesinde gerçekleştirilmesi maksadıyla Hz. Peygamber'in (s) uygulamaları arasında yeralan elçiler gönderme, sefâret heyetlerini kabul etme, çeşitli müzâkerelerde bulunma vb. yollar bu konuda verilebilecek önemli örneklerdir. Hemen belirtmeliyim ki, bu örneklerle dikkat edildiğinde mevcut sulh halinin korunmasına yönelik tedbirler olduğu görülecektir. Bizim ele almak istediğimiz konu bunun biraz daha ötesi yani savaşa varan hasmâne münâsebetlerde sulhü, barışı sağlayacak diplomatik gayretlerdir. Bu gayretleri 'Anlaşmazlıkların Diplomatik Yollarla Çözümü' başlığı altında; a) Görüşmeler-müzâkereler, b) Dostça girişim, c) Arabuluculuk-Uzlaştırma şeklinde maddelendirdik. Diploması konusundaki açıklamaları sonraya bırakıp, bir-kaç can alıcı örnek vermekle yetineceğiz;

Hicretin hemen akabinde gerçekleştirilen Medine Anayasası, aynı zamanda büyük bir diplomatik başarının ürünüdür. Uzun yıllar boyunca birbirleriyle durmadan savaşan, uzlaşamayan Evs ve Hazreç kabileleri İslâm şemsiyesi altında kardeş olmuşlardır. Bu durum böyle bir anayasayla tevsîk edilmiştir.⁸⁴ Medine'de yaşayan yahûdi ve hristiyan araplar bu anayasayla İslâm devletinin hakimiyetine girmişler, aynı zamanda dış toplumlarla olan ilişkilerde yine bu anayasa esas tutulmuştur.⁸⁵

Hicrî 5. asırda büyük bir müttefik düşman topluluğu, Medine'yi kuşatmak için geldiklerinde Resûlullah, düşmanlar arasında ihtilaf çıkarıp, bir kısmının karşı cepheden ayrılmaları için teşebbüslerde bulunmuştur. Aynı Hendek muharebesinde, şehri kuşatan düşman ile anlaşmaya çalışan Medine'li yahûdileri bu fikirlerinden caydırmaya çalışmış, bu gayretlerinde muvaffak olmuştur.⁸⁶

f) Her iki tarafın anlaşma yapmaksızın ve barış süresini belirlemeksizin savaşı bırakmaları:

Böyle bir gelişme savaşan iki taraf arasında, her iki tarafın gerek yorgunluk, gerekse zayıat bakımından çok kayıpları olması⁸⁷, tabiat şartlarının olumsuz oluşu⁸⁸ gibi sebep-

⁸³ Karaman, 270

⁸⁴ es-Saîdî, Abdülmüteâl, *Min Esrârî's-Siyâseti'n-Nebeviyye fi-Muâhedeteyn*, Risâletü'l-İslâm, 13-16. say lar, 196

⁸⁵ el-Harputlî, 60, 68; Kelziyye, 89

⁸⁶ el-Cessâs, 3/70; İbn Hişâm, Sîre, 676; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/416; Hamidullah, 2/1104

⁸⁷ Mahmasânî, 226

lerden dolayı meydana gelir. Savaş esnasında taraflar ya yenişemezler, ya da galip gelen taraf savaşı sürdürmeye cesaret edemeyip, ileriye dönük -mağlup tarafı tam anlamıyla hakimiyeti altına alabilmek gibi- bir planı olması halinde bu yola başvurur. İkinci durum daha ziyade zayıf tarafın büyük bir cesaret ve kahramanlık örneği göstererek galip gelmesiyle ortaya çıkar. Böyle bir sulh herhangi bir esasa bağlanmadığı için her an başlayabileceği gibi, çok uzun süreli de olabilir. Örnek olarak, savaşan tarafların savaş sonrası münâsebetlerini ve uyulacak kuralları belirlemeden ayrıldıkları Bedir, Uhud ve Hendek muhârebelerini verebiliriz.⁸⁹

g) Tek yanlı kararlarla:

Anlaşmazlıkların tek yanlı kararlarla sona erdirilmesi, barış yolları arasında gösterilir. Ancak tek yanlı kararlar, pasif bir çözüm şeklidir. Devletler, anlaşma ortamı bulamadıkları ve mahzurlu gelişmelerden endişe ettikleri olaylarda, tek yanlı kararlarla gerginlik ve tedirginlik sebeplerini ortadan kaldıracaklardır. Tek yanlı kararlar, iddiadan vazgeçme ve gerileme niteliğindedir.

İslâm Devletler Hukûkunda bu durum "ivaz" kavramıyla ifade edilir. Anlaşmazlığın taraflarından birinin bütün haklarından ve ileri sürdüğü maddî-manevî bütün iddialarından tek yanlı olarak vazgeçmesi anlamı taşıyan ivaz yoluna, milletlerarası anlaşmazlıklarda dönüşü olmayan noktanın aşılma istenmemesinden dolayı başvurulmaktadır.⁹⁰ Bunlara günümüz milletlerarası hukuk literatüründe "Hot Line", yani kriz tehlike sınırına yaklaşırken müracaat edilen tedbir denilir.⁹¹

İslâm bu uygulamayı belirli durumlarda -özellikle müslümanlar arası anlaşmazlıklarda- teşvik etmektedir. Baştan beri sık sık vurguladığımız İslâmın barış dini oluşu ve milletlerarası ilişkilerde barışın temel prensip olarak kabul edildiğini göz önüne alırsak, bunun sebebini anlayabiliriz.

Bir savaşta müslümanlar kuvvetli durumdayken ve zafere yakınlarken savaşı bırakıp, barış talebinde bulunmaları bizzat Kur'an nassıyla yasaklanmıştır.⁹² Ancak müslümanların zayıf durumda olmaları, savaşa devam etmeleri halinde daha büyük zararlara uğrayacak olmaları halinde barış veya tek yanlı olarak savaşın terki en lüzumlu yol olmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber (s) uzun süren Tâif kuşatmasından netice alınamaması sebebiyle geri çekilmişti.⁹³

Devletler tek yanlı kararlar alırlarken, anlaşmazlık halinde oldukları devletlerden benzer bir jest bekleyebilirler. Diğer bir deyişle, zımnî bir işbirliğini öngörebilirler.⁹⁴

⁸⁸ Zuhaylî, el-Alâkât, 76

⁸⁹ Hamidullah, İslâm'da Devlet İdaresi, 403; Karaman, 297

⁹⁰ Abdünnur, M. Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhû, 37

⁹¹ Ergin, Prof. Dr. Feridun, Uluslararası Politika Stratejileri, 84

⁹² Enfâl, 15-16, 61

⁹³ İbn Kayyim, Zâdû'l-Meâd, 3/504

⁹⁴ Ergin, A.g.e. ve yer

D. Musâlahanın unsurları

İslâm tarihi boyunca, müslümanlar arası veya müslümanlarla gayr-i müslimler arasında görülen hasmâne münâsebetlerin sulh yoluyla çözüme ulaştırılması yollarından olan emân, mühâdene, musâlaha, muâhede vb. kavramları daha ziyade ikili ilişkilerde gerçekleşmiştir.¹ Cihanşümûl barış gayretlerinin bir çok teknik imkanlarla donanmış günümüz dünyasında, özellikle son asırda ortaya çıktığını düşünürsek, İslâmın ilk ortaya çıktığı dönemlerde böyle bir düşüncenin olmayacağı, olmasının da büyük ölçüde gerekmediğini söyleyebiliriz.

Bu başlık altında, ilk konulardan itibaren tanıtmaya çalıştığımız kavramların müşahhas uygulaması olan ve ikili taraflar arasında gerçekleştirilen musâlaha ve muâhedelerde olması gereken unsurları ele alacağız.

a) Tarafların rızâsı:

Devletler arasında gerçekleştirilen sulh andlaşmaları bir akid şeklidir ve bağlayıcı nitelik taşır.² Ferdî münâsebetlerdeki akidleşmede olduğu gibi, muayyen bir fiil üzerinde tarafların karşılıklı rızâlarının bulunması gereklidir.³

Önceki konularda da yer verildiği gibi, andlaşmalar, âkid tarafların irade beyânlarının uyuşmasıdır. Bu unsur, andlaşmaların rızâ beyânı sonucu akdedildiğini, yani andlaşmaların mukâlevî yönünü ortaya çıkarır. Tek taraflı bir irade beyânının andlaşma haline gelebilmesi için, diğer tarafın bunu kabul ettiğini açıklaması gereklidir.⁴

Bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, karşılıklı rızânın ortaya çıkabilmesi için, tarafların irade beyânlarına ihtiyaç vardır. İçteki rızâ ve iradeyi ifâde etmek amacıyla kullanılan vasıtaların en başında söz bulunur.⁵ Musâlahaya ilk adım olarak da nitelendirilebilecek sözlü irade beyânları, daha ziyade elçiler aracılığıyla

¹ Münecid, Dr.Salahaddin, en-Nüzumü'd-Diblumasiyye fi'l-İslâm, 174

² Mahmasânî, Dr. Subhi, el-Kânûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye, 150

³ Serahsî, Şerhu Siyer'il-Kebir, 4/60; Zuhaylî, el-Alâkatü'd-Devliyye, 136, 140; Abdünnûr, M.Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhû, 35; Henry Bonfils-Paul Fauchille, Hukûk-u Umûmiye-i Düvel, 424

⁴ Eroğlu, Prof. Dr. Hamza, Devletler Umûmi Hukûku, 30

⁵ Karaman, Anahatlarıyla İslâm Hukûku, 3/48; Bonfils-Fauchille, 424

gerçekleştirilir.⁶ Bunun dışında aynı iradeyi ızhâr etmeye yönelik -savaşı bırakmayı gösteren bayraklar gibi- işaretlerin kullanıldığı da olur.

Diğer akidlerde olduğu gibi, sulh andlaşmasında da bir tarafın barış talebinde bulunması, yani '**icab**', diğer tarafın da bu isteğe olumlu cevap vermesi, yani '**kabul**' gereklidir.⁷ Milletlerarası hasmâne münasebetlerde, özellikle mağlup tarafın galip taraftan barışı sağlamaya yönelik bir talepte bulunması ve bunu çeşitli yollarla bildirmesiyle '**icab**', karşı tarafın bu talebi değerlendirip kabul etmesiyle de '**kabul**' şartı gerçekleşir.⁸

Görüldüğü gibi İslâm hukûkunda musâlaha aynı zamanda bir akiddir. Bu akid rızâ ve muvâfakattan meydana gelir. Andlaşmanın hazırlanması serbest rızâ beyânı üzerine bina edilir ve her iki tarafı bağlar.⁹ Ancak burada hemen bir noktayı belirtmekte yarar var; Musâlaha akidindeki rızâ beyânı, iç hukuktaki muâmeleler esnasında aranan rızâ beyânından farklıdır. Bilindiği gibi bu alanda ikrâh ve tehdit yollarıyla bir kimsenin yapmak zorunda kaldığı muâmele ve akidler hukûken câiz değildir ve geçersizdir. Ancak devletler hukûkunda kılıç kuvvetiyle ve zor kullanarak karşı güçlere boyun eğdirmek ve belirli şartlar çerçevesinde barışa 'evet' dedirtmek câizdir. Hangi suretle olursa olsun önemli olan rızânın varlığıdır.¹⁰ Nitekim, bunun uygulamasını bizzat Hz. Peygamber'in yaşamında da görmekteyiz. Hudeybiye sulhü öncesi, Mekke'ye girişlerine izin verilmeyen müslümanlar şehir dışında beklerlerken, Hz. Peygamber (s) müzâkerelerle Kureyşlileri ikna edebilmek için Hz. Osman'ı (r) göndermişti. Elçi olarak giden Hz. Osman'ın (r) bir müddet sonra öldürüldüğüne dair söylentilerin çıkması üzerine, Hz. Peygamber'in (s) sert bir tepki gösterdiğine şahid olmaktadır. Bu tepkinin en belirgin görüntüsü, Bey'at-ı Rıdvan olarak tarih kitaplarına geçecek olan bir nevi gövde gösterisi olmuştur. Müslümanların isteklerini mutlaka yerine getirmede kararlı olduklarını ifâde eden bu tavır sonrası telaşa düşen Mekke müşrikleri derhal harekete geçerek, barışı kabullenmişlerdir.¹¹

Baskı konusunda bazı müellifler sınırlama getirmektedirler. Bunlara göre sulh andlaşması için baskı ve zor kullanma devlete karşı olmalıdır, eğer doğrudan sorumlu kişiye -devlet başkanına veya tayin edilen yetkili şahsa- baskı yapılırsa, bu durum muâhedenin sıhhatini etkileyecektir.¹² Aynı durumu günümüz devletler hukûkunda da görmekteyiz.

Musâlahada serbest iradenin ve rızânın oluşabilmesi için andlaşma metninin son derece anlaşılır bir dille yazılması, andlaşmadaki hedeflerin, taraflara yüklediği yükümlülüklerin tevile ve yoruma müsaid olmayan ifâdelerle belirtilmesi gerekir.¹³ Bunların yanısıra, yapılan andlaşma, insanlık haysiyetine ve milletlerarası ahlâka ters

⁶ el-Hasen, M. Ali, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 328

⁷ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 2/341

⁸ Khadduri, *War and Peace*, 204

⁹ Zuhaylî, 140; el-Hasen, 331

¹⁰ Serahsî, 4/61; Bonfils-Fauchille, 425

¹¹ Köksal, M. Âs m, 13/181

¹² Zuhaylî, 140

¹³ Zuhaylî, 141

düşmemeli, daha üstün bir hukuk kuralına aykırı olmamalı, andlaşmanın konusu gerçek ve mümkün olmalıdır. Bu ve benzeri şartlar karşılıklı rızâyı etkileyeceği gibi, hukûki yönden geçerli olup olmamasına da tesir eder.¹⁴

İslâm hukûku, müslümanların galibiyeti halinde, kazanılan bu üstünlüğün kullanılarak keyfî yorumlara açık, hileli, haksızlıklara yol açacak ve âdil olmayacak bir musâlahayı düşmana zorla kabul ettirmeyi kesinlikle reddeder.¹⁵ Bu durum Kur'an nassıyla şöyle ifâde edilir;

"Yeminlerinizi aranızda hile vasıtası yapmayın; yoksa sağlam duran ayağınız sürçer.." ¹⁶

Yapılan sulh akdinin sağlıklı bir şekilde hayatiyetini sürdürebilmesi, şartlarının aynı ölçüde sağlıklı olarak belirlenmesine bağlıdır. Sağlıklı olarak belirlenebilmesi için de, görüşme masasındaki taraflardan birini haksız, diğerini mağdur duruma düşürmeyecek, hileden, aldatmadan uzak bir atmosfer oluşmalı, tarafların zihninde menfaat hesaplarından ziyade, savaşın verdiği zararları en kısa ve en güvenli şekilde bertaraf etme gayesi olmalıdır. Özetle taraflarda meydana gelen andlaşmazlığın, nizânın ve ihtilafın izalesine yönelik bir gayret olmalıdır.¹⁷ İşte bu şekilde tarafların rızası ve serbest iradesi gerçekleşmiş olur.

b) İmzâ, tasdik, tescil;

İmzâ, âkid tarafların hazırlanan metin üzerinde anlaştığını gösterir. Günümüz andlaşmalarında imzâ tarihi, andlaşmanın tarihi olarak kabul edilmektedir.¹⁸

Milletlerarası alandaki bir sulh andlaşması, her şeyden önce devlet hakimiyetinin bir niteliği ve aynı zamanda onun uygulanmasının bir belirtisi olmakla birlikte, andlaşmaların akdiyle o devlet için bir yükümlülük getireceğinden, bu anlamıyla her andlaşma devlet hakimiyetini sınırlandırmaktadır. Bu sebeple andlaşmaların akdi çeşitli evreler arzeder. Andlaşmayı devlet adına imzâlamak yetmez, aynı zamanda yetkili organ tarafından da imzâlanması gereklidir.¹⁹ Günümüz devletler hukûkuna göre imzâ ve tasdik konusu, özetle bu şekilde değerlendirilir.

Tasdik (onaylama) ise, müzâkere ve imzâ edilmiş veya milletlerarası teşekküllerce hazırlanmış bir andlaşmanın, iç kamu hukûkuna göre yetkili organ tarafından uygun görülmesidir. İmzâ ile andlaşma tekemmül etmeyeceğinden, imzâ eden devlet tarafından andlaşmayı tasdik edip etmeme konusunda zorunlu değildir. O halde bir andlaşmanın gerçek anlamda müteber olabilmesi, onun gerekli organ tarafından tasdik edilmesi gerekir. Bu yüzden andlaşmalarda tasdik şartı hükmü yeralmaktadır. Tasdike selâhiyetli

¹⁴ Eroğlu, 66-67

¹⁵ Zuhaylî, 142

¹⁶ Nahl, 94

¹⁷ Abdünnûr, 33

¹⁸ Eroğlu, 44

¹⁹ Eroğlu, 43

organ ise, iç hukuk tarafından tayin olunur.²⁰ Örneğin, 1924 tarihli Türk Anayasası m. 26'ya göre, andlaşmaları tasdike selâhiyetli organ TBMM'dir.²¹

İslâm hukukûna göre hemen hemen aynı şartlar geçerlidir ve andlaşmaları imzâlama yetkisi kime aitse onun tarafından imzâlanması, yapılan andlaşmanın geçerlilik kazanması açısından önemli bir şarttır.²² Tasdik yetkisine sahip kişilerce imzâlanmadıkça andlaşma bir hüküm ifâde etmez. Başka bir şart belirlenmediği takdirde, bir muâhede, imzâ tarihinden itibaren müteberdir.²³

Tescil, diğer bir ifâdeyle kütüğe geçirme, andlaşmaların akdinde takip edilen usulle ilgili muâmelelerin son safhasını teşkil eder. Kelime anlamı sicile geçirme, kütüğe geçirme olan tescil, milletlerarası andlaşmaların açıklık kazanması için resmi kayıtlara geçirilmesi, herkese duyurulması demektir.²⁴

İslâm tarihinde imzâ ve tasdik işlemi ilk defa Hz. Peygamber (s) tarafından uygulanmış ve gerek komşu kabilelerle yapılan sulh andlaşmalarında, gerekse elçilerle gönderdiği davet mektuplarında bu işlemi asla ihmal etmemiştir. Bunu henüz kendine ait özel bir mühür yaptırmadan önce imzâ ile, mühür yaptırdıktan sonra da musâlahanameleri ve mektupları mühürleyerek gerçekleştirmiştir.²⁵

Buradan hareketle ulemâ imzâ yetkisinin halifeye yani devlet başkanına veya onun tayin edeceği bir vekile ait olduğunda müttefiktirler.²⁶ Ancak, bütün müslümanları değil de sadece belirli bir bölge halkını ilgilendirmesi halinde, mahallî idarelerde görevli vali veya ordu komutanlarının gayr-i müslimlerle musâlaha akdedebileceğine dair cevâz verilmiştir.²⁷ Fukahânın çoğunluğuna göre, yetkisi olmaksızın hiç kimse gayr-i müslimlerle süreli sulh andlaşması akdedemez. Böyle bir şeyin olması halinde yapılan andlaşma geçersiz sayılır. Ancak hanefîleri bu görüşten istisna etmek gerekir. Eğer müslümanlar lehine büyük maslahatlar sağlayacaksa bir kişi müslümanlar namına düşmana eman vererek onlarla musâlaha yapabilir.²⁸ Bunun yanı sıra süresiz sulh andlaşması olarak bilinen ve gayr-i müslimlerle cizye ödemeleri şartıyla gerçekleştirilen zimmet akdi, umûmi maslahat gereği sadece devlet başkanınca imzâlanabilir.²⁹

Bir devlet başkanı imzâlamış olduğu muâhedenin süresi tamamlanmadan ölmüş ise, yerine gelen idareci, bozmayı gerektiren önemli bir sebep olmadıkça aynı andlaşmayı imzâlaması gerekmektedir.³⁰

²⁰ Eroğlu, 48-49

²¹ Eroğlu, 50

²² Serahsî, 4/63

²³ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 33, 410; Amiral Stocktawn, *Hukûk-u Umûmiye-i Düvel*, 218

²⁴ Eroğlu, 53

²⁵ Sönmez, Dr. Abidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münâsebetleri*, 27; Temel A.R za, *Harp mi, Sulh mü?*, 269

²⁶ Mahmasânî, 149; Zuhaylî, 137

²⁷ Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ*, 14/7 vd.

²⁸ İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/293; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/461; Müneccid, 175

²⁹ İbn Hümâm, 4/368; Müneccid, 175

³⁰ Şirâzi, Ebu İshak İbrahim b. Ali, *el-Mühezzebe*, 2/276 vd.

c) Musâlahanın yazılı olması;

Başlangıçta musâlahanın aynı zamanda bir akid olduğunu belirtmiş, bir akidde olması gerekli bütün şartları haiz olduğunu söylemiştik. Burada ferdi münasebetlerden olan borç akdiyle ilgili bir hükmü ihtivâ eden şu ayetin, konumuz için de örnek teşkil edeceğine inanıyorum;

"Ey iman edenler! Birbirinize karşı belli bir vade ile borçlandığınız zaman onu kaydedin. Bunu aranızda bir kâtip adâletle ve hiç bir tarafa meyletmeyip bir şeyi eksik bırakmadan yazsın. Ve o kâtip Allah'ın ona öğrettiği gibi adâletle yazmaktan kaçınmaksızın yazsın.." ³¹

Bu ayet ve Hz. Peygamber'in (s) uygulamalarına bakılarak andlaşmanın yazılı olması gerektiğine dair bir hüküm çıkarabiliriz. ³² Gerek Asr-ı Saâdetde, gerekse sonraki devirlerde yapılan sulh andlaşmalarının çoğunlukla yazılı olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'in (s) komşu kabileler ve topluluklarla yapmış olduğu musâlahaların, andlaşmanın te'yidi ve şartların sağlıklı olarak ifasının sağlanması için, yazıya geçirilmesi üzerinde hassasiyetle durmuştur. Elçilerle gönderilen mektuplar ve yapılan andlaşmalar, o zamanın diplomatik yazı usûlü ile yazılmaktaydı. Bu yazı şekli ve üslûbu, gayet basit ve sade bir görünüme sahip olup, fakat son derece anlamlı ifâdelerden oluşmaktaydı ve şekil itibarıyla birbirlerinden pek farkı bulunmuyordu. ³³ Örneğin, Hudeybiye sulhü için Hz. Peygamber'le (s) Kureyş elçisi Süheyl b. Amr arasında uzun süren barış görüşmelerinden sonra, Süheyl'in; "Haydi, kalem-kâğıt getir, aramızda bir yazı yaz!" ³⁴ dediği, kalem, kâğıt ve divit getirildikten sonra yazım görevini Hz. Ali'ye (r) verdiği ³⁵ kaynaklarda zikredilir.

Anlatılan özellikler, hicretin hemen ardından Medine halkıyla yaptığı ittifak andlaşmasında ve müşriklerle gerçekleştirilen Hudeybiye Musâlahasında açıkça görülmektedir. ³⁶ Günümüze kadar ulaşan musâlahâ metinlerine göz atacak olursak hemen hepsinin yazılışında şu ana özellikleri görebiliriz;

Muâhede metinleri besmeyleyle başlar ve hemen ardından andlaşmaya imzâ atan tarafların isimleri zikredilir. Bunu taraflarca uyulması kararlaştırılan şartlar maddeler halinde sıralınır. Sonunda ise şahidlerin isimleri, imzâları ve andlaşmanın imzâlandığı tarih yer alır. ³⁷

Bunu örnekler vererek gösterelim;

³¹ Bakara, 282

³² Serahsi, Şerhu Siyeri'l-Kebir, 4/60

³³ Sönmez, 36

³⁴ Buhârî, Sahih, 3/181; İbn Kayyim, Zâdû'l-Meâd, 3/294

³⁵ İbn Hişâm, es-Sîre, 3/331

³⁶ Zuhaylî, 141; el-Hasen, 332

³⁷ Mahmasânî, 149

İslâm tarihinde süreli sulh andlaşmasının ilk örneği olan Hudeybiye musâlahasında da aynı özelliklere rastlamaktayız. "Bismikallahümme" ile başlayan metne şöyle devam edilmiştir;

"Bu kitap (vesika), Muhammed b. Abdillâh ile Süheyl b. Amr'ın akdettiği bir musâlahanâmedir."

Bu başlangıcı andlaşma şartları takip etmiş, en sonda müslüman ve müşrik şahidlerin isimleri sıralanmıştır.³⁸

Hz. Ömer'in (r) Kudüs'ün fethinden sonra şehir halkına verdiği emân şu ifâdelerle başlamaktadır:

"Bismillahirrahmânirrahîm,

Bu Emîru'l-mü'minin Ömer ibnu'l-Hattâb tarafından İlyâ halkına verilen emândır."

Bu cümleyi takip eden satırlarda emânın şartları sıralanıp ve şöyle tamamlanmaktadır:

"Buna Hâlid ibn'ul-Velid, Amr ibn'ul-Âs, Abdurrahmân b. Avf ve Muâviye b. Ebî Süfyân şahid oldular."³⁹

Hâlid b. Velîd'in (r) Şam halkına verdiği emân aynı şekildedir. Emân şöyle başlar;

"Bu Hâlid ibn'ul-Velid'in Şam ehline verdiği bir kitaptır (emândır)..."

Sonunda şahidlerin isimlerinin yanısıra tarih de zikredilir;

"Buna Ebu Ubeyde b. el-Cerrâh, Şurâhbîl b. Hasene ve Kadâî b. Âmir şahid oldular ve 13 senesinde yazıldı."⁴⁰

Bu örnek metinler ışığında hareket eden müellifler, sonraki gelişmeleri de dikkate alarak muâhedenâmelerin yazılış tekniği, kaç nüsha yazılacağı, andlaşmanın hangi hallerde ve hangi ifâdelerle bozulacağı hakkında çeşitli usûller kaleme almışlardır.⁴¹

Muâhedenâmelerin yazılış tekniği hakkında uyulması gerekli kuralları şöylece sıralayabiliriz;

- 1) Ahidleşen iki tarafın isimleri, lakapları ve ülkelerinin sınırları yazılır.
- 2) Devlet başkanları namına diplomatik görüşmeler yapıp, musâlahanın hazırlanmasına vesile olan elçilerin isimleri yazılır.
- 3) Muâhedenin süresi, yürürlüğe giriş tarihi (farklı takvimler kullanılıyorsa, hicrî tarihle birlikte diğer devletin takvimine karşılık gelen tarihi) yazılır.
- 4) Muâhedenin geçerli olacağı ülke sınırları belirtilir.
- 5) Taraflarca kabul edilen şartlar açık ve net ifâdelerle, maddeler halinde sıralanır.

³⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, 3/332; Serahsî, *Şerhu Sîyeri'l-Kebir*, 4/60-63; Hamidullah, *Devlet İdaresi*, 409-410 (Ayn konuyla ilgili ilk konulara ve gösterilen kaynaklara bak n z)

³⁹ Hamidullah, *el-Vesâik*, 379

⁴⁰ Hamidullah, 375

⁴¹ Mahmasânî, 149; Müneccid, 175

6) Andlaşmaya imzâ atan devlet başkanlarının ölmesi veya değişmesi hallerinde muâhedenin âkibeti hakkında açıklayıcı bir madde bulunur..

7) İttifak edilen her maddenin ardına, bu şartın taraflarca kabul edildiğine dair ifâdeler bulunur.

8) Andlaşma tarihi ve şahidlerin isimleri yazılır.

9) Muâhedenâme imzâlandıktan sonra her iki taraf, kutsal kabul edilen şeyler üzerine, andlaşmaya bağlı kalacaklarına dair yemin ederler.

10) Andlaşma metni iki nüsha halinde çoğaltılır. Eğer karşı tarafın dili farklıysa, tercüme edilmiş bir nüsha daha eklenir. İmzâlanan nüshalar karşılıklı olarak verilir. Yani müslüman devlet başkanının imzâladığı nüsha yabancıya, yabancıнын imzâladığı ise müslüman devlet başkanına verilir.⁴²

Muâhedelerin yazılı olması konusu gündeme geldiğinde, beraberinde bir soruyu daha getirir: Yazılı olarak ortaya konan ve tarafların imzâ ve tasdik ettikleri bir andlaşma, şartların değişmesiyle tefsir ve ta'dil edilebilir mi? Yoksa böyle bir yol denenmeksizin, hemen hükümsüz hale mi getirilir?

Bu ve benzeri sorular yüzyıllar boyunca da sorulmuş, zaman içerisinde birinci şıkkı kabul edenlerin ağırlıkta olması sebebiyle, muahedelerin tefsir ve ta'dili üzerinde çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir.

Andlaşma metinlerinin son derece kısa ve öz olarak yazılması gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Dolayısıyla muâhedenâmelerde ayrıntıya yer verilmez. Ancak aradan zaman geçmesiyle, taraflar arasında yeni anlaşmazlıkların çıkması muhtemeldir. Musâlahanın tarafları, onun bazı maddelerini kendi menfaatlerine uygun düşecek şekilde tefsir etme ve yorumlama cihetine gidebilirler. İşte bu gibi durumlarda, başka isbat yolu kalmayınca musâlahanâme maddelerinin tefsiri yoluna gidilebilir. Bu, ya akdin taraflarınca kurulacak bir komisyona havâle edilmek suretiyle, ya da muâhedeye taraf olmayan tarafsız bir devletin yetkili ve selâhiyetli elemanlarının tayin edilmesi suretiyle gerçekleştirilir.⁴³

Hakem veya anlaşmazlığı çözmekle görevlendirilen heyet, öncelikle yazılı metnin kelimelerini, kelimelerin tabî ve mûtaad anlamlarını inceler. Bu işlemde iki önemli husus dikkate alınır;

a) Yorumda, kelimelerin asıl kullanıldıkları normal manada kullanılması,

b) Anlaşmazlığa sebep olan kelimelerin, andlaşmanın yapıldığı tarihteki manasının göz önüne alınması.

Hazırlık çalışmalarına mürâcaat edilmesi de tefsir işlemlerinde kullanılan yollardandır. ancak bu yol, belirttiğimiz ilk yoldan bir sonuç alınamaması halinde gerçekleşir. Hazırlık çalışmalarında özellikle; Sözleşmenin mahiyeti, gayesi, hükümleri, hazırlanış ve kabul ediliş usûlü dikkate alınır.⁴⁴

⁴² Kalkaşandî, 14/11-15; 7/323; el-Hasen, 332-33 (Modern hukuka göre andlaşmanın yazılmasıyla ilgili kurallar için bkz. Eroğlu, Prof. Dr. Hamza, *Devletler Umûmî Hukûku*, 45-46)

⁴³ Sönmez, 36

⁴⁴ Sönmez, 37-38

Bu yorum şekline, klasik Hudeybiye sulhünün imzâlanması esnasında yaşanan bir olayı örnek olarak gösterebiliriz. Mekke'den kaçan Ebu Cendel'in Hz. Peygamber'e sığınması üzerine, Kureyş temsilcisi Süheyl'in derhal hazırlık çalışmalarına dikkat çekerek, Ebu Cendel'in geri iâdesini istemesi üzerine, Resûlullah (s) derhal bu şartı yerine getirmiştir.

Andlaşmaların tefsirinde kullanılan bir başka esas "**faydalı tesir prensibi**"dir. Buna benzer bir hüküm Roma hukûkunda "**ut res magis valeat quam pereat**" yani "bir şey hükümsüz olmaksızın, hüküm ifâde etsin" şeklinde vardır. İslâm hukukçularının ortaya koyduğu, "**lafzın i'mali, ihmalinden evlâdır**"⁴⁵ prensibi, aynı esasları ihtivâ etmektedir. Böyle bir prensibin yorum esnasında dikkate alınmasının sebebi, bir andlaşmanın yapılışı esnasında tarafların kullanılan kelimelerde bir anlam bulunduğunu ve konulan kaidelerin bir tesir icrâ edeceğini düşünmüş olmalarından kaynaklanır. Nitekim en basit bir muâmelede dahi akli başında bir kişinin "hiçbir şey yapmamak" niyetini taşıması düşünülemez. Bu durumda bir vesikayı bâtil ve tesirsiz hale sokan yorum tarzını kabul etmek en son çare olmalıdır.⁴⁶

Andlaşmaların ta'diline gelince; zamanın değişmesi ile muâhedenin bazı şartları uygulama açısından imkansız hale gelebilir. Bu durumda andlaşma tamamen ortadan kaldırılması yerine, değişen şartlar doğrultusunda, andlaşma tekrar gözden geçirilebilir.⁴⁷ Bunun için âkid taraflar biraraya gelerek veya çeşitli komisyonlar hazırlayarak gerekli değişiklikleri yaparlar ve muâhedenin daha uzun süreli olmasını sağlarlar. Dolayısıyla taraflardan birinin veya tamamının haksızlığa uğramaları, zulme mâruz kalmaları gibi bir ihtimal ortadan kalkar.

Andlaşmaların ta'diliyle ilgili hükümler aynı andlaşmanın ilk imzâlandığı sırada, metne dahil edilebileceği gibi, hal ve şartların icabına göre sonradan gelecek taleplere göre de ele alınabilir. Böyle durumlarda gerekli değiştirmeler yapılır.⁴⁸

Hz. Peygamber'in (s) uygulamalarında bu tür uygulamaları görmekteyiz. Ebu Süfyan'ın mürâcaatı ile Hudeybiye Andlaşmasındaki iade şartıyla ilgili şartın daha sonradan çıkarılması⁴⁹, Hayber yahudilerinin talebi üzerine musâlahada gerekli ta'dilatı yaparak ziraî ortaklığı kabul etmesi⁵⁰, Benî Kaynuka yahudileri savaşçıların boyunlarını vurulmasına dair hükmün, maslahâta binaen sürgüne çevrilmesi⁵¹ konumuz için önemli örneklerdendir.

d) Musâlahada sürenin belirlenmesi;

⁴⁵ Ebu Zehre, *İslâm Hukûku Metodolojisi* (ter. Abdülkadir Şener), 119

⁴⁶ Çelik, E. F., *Milletlerarası Hukuk*, 1/198

⁴⁷ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 412

⁴⁸ Sönmez, 39-40

⁴⁹ Buhârî, *Sahîh*, 3/178 vd.; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/ 337-38; Hamidullah, *el-Vesâik*, 86

⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/112; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/371

⁵¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/28

Taraflar arasında kararlaştırılan muâhedenin yazılış ve yürürlüğe giriş tarihi, muâhede süresinin açıkça belirtilmesi gereklidir.⁵² Ancak Hz. Peygamber'in (s) yapmış olduğu andlaşmalara bakılacak olursa bazılarında sürenin belirlendiği halde, bir kısmında sürenin belirlenmediği dikkat çekmektedir. Medine'ye hicretinin hemen akabinde burada yaşamakta olan yahudi ve diğer Araplarla süresi gayr-i muayyen bir andlaşma yapan Resûlullah⁵³, Mekke müşrikleriyle gerçekleştirilen Hudeybiye Musâlahasında on yıllık bir süreyi kabul etmiştir. Nitekim aynı duruma Kur'an nasslarında da şahid olmaktayız. Örneğin, Tevbe süresinin ilk iki ayeti müşriklerle yapılan süresiz andlaşmalara işaret ederken, dördüncü ve yedinci ayeti de muayyen süreli sulh andlaşmalarının varlığına bir delil olarak kabul edilebilir;

"Müşriklerden aranızda andlaşma bulunanlara, Allah ve Resûlünden bir ihtardır. Dört ay müddetle yeryüzünde dolaşın. Ve bilin ki, Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz ve Allah Kafirleri rezil edecektir."⁵⁴

Burada, süresi gayr-i muayyen olan andlaşma yürürlükteyken, herhangi bir anlaşmazlık halinde düşmana dört ay mühlet verileceği, bu zaman zarfında ihlâl hala devam edecek olursa yapılan andlaşmanın iptal edilebileceği belirtilmektedir.⁵⁵

"Ancak müşriklerden aranızda andlaşma olup da bunu hiç bir şekilde ihlal etmemiş ve kimseye size karşı yardım etmemiş olanlar müstesnadır. Onlarla olan andlaşmalarınızı, müddetlerinin sonuna kadar tamamlayın..⁵⁶

"Müşrikler için Allah katında ve Resûl yanında nasıl bir ahid olabilir? Ancak Mescid-i Haram yakınında ahidleştikleriniz müstesnâdır; onlar ahidlerinde durdukları müddetçe siz de ahdinizde durun..⁵⁷

Fukâhanın bir kısmına göre yapılacak musâlahada sürenin belirlenip belirlenmemesi, büyük ölçüde müslümanların kuvvetli olup olmamasına bağlıdır. Bir kısmına göre ise her hâlükârda müslümanlarla gayr-i müslimler arasında süresiz, müddeti belirsiz bir musâlahaya yapılamaz.⁵⁸

Eğer sulh andlaşması -ilk konularda da yer verildiği gibi- muâhede, hüdne, mühâdene, müsâleme, müvâdaa gibi savaşın geçici olarak belirli şartlar çerçevesinde terkedilmesini gerektiriyorsa, mutlaka muâhedenâmede geçerlilik süresi belirtilmelidir.⁵⁹

Bazı andlaşmalarda ise süre belirlenmez, dolayısıyla bu tür andlaşmalar müebbeddir. Düşman taraftan bir ihlâl vukû bulmadıkça andlaşma yürürlükte kalır. Cizye vermek şartıyla İslâm devletinin hakimiyetini kabul eden gayr-i müslimlerle yapılır.⁶⁰

⁵² Serahsî, 4/63; Zuhayfî, 146

⁵³ Tâime, Sâbir, el-İslâm ve'l-Müşkilâtü's-Siyâsiyye, 313

⁵⁴ Tevbe, 1-2

⁵⁵ Sönmez, 28

⁵⁶ Tevbe, 4

⁵⁷ Tevbe, 7

⁵⁸ Mahmasânî, 144

⁵⁹ Zuhayfî, 138

⁶⁰ Zuhayfî, 139

Şimdi çeşitli mezheplere göre sulh andlaşmalarının süresiyle ilgili görüşlere yer verelim; Şâfiî, Hanbelî ve Malikîlere göre eğer müslümanlar kuvvetliyse en fazla dört ay süreli bir barış andlaşması yapılabilir. Bunun tam tersi olarak müslümanların zayıf olması halinde ise devlet başkanı takdir hakkını kullanarak, on seneyi geçmeyecek şekilde musâlaha yapabilir.⁶¹ Özellikle İmam-ı Şâfiî barış andlaşmaları için azami on yıllık bir süreyi kabul etmektedir. Bu sınırı aşan andlaşmalar asla câiz değildir.⁶² Hanefîler ise böyle bir sınırlandırma getirmeksizin, sürenin ihtiyaca göre belirlenebileceği görüşündedirler. Örneğin, bir barış andlaşması on yıllık bir mukâvele ise, onu yeniden uzatmak mümkündür. On yıl olarak zamanın belirtilmesi, andlaşmaların daha uzun süreler için de olabileceği anlamını gelmekte dir.⁶³ Ancak süre tayin etmeksizin mutlak olarak, müebbed bir sulh andlaşması imzâlanamaz.⁶⁴

Musâlahalarda süreyle ilgili bir diğer husus, barış durumunun ne zamandan itibaren yürürlüğe gireceğidir. Bir kısım ulemâ, îcapla, yani mağlup tarafın barış talebiyle barış sürecini başlatırken, bir kısmı da kabulle, yani galip tarafın barış teklifini kabul etmesiyle başlayacağı görüşündedir. Günümüz devletler hukûkuna göre ise, musâlaha metninin taraflarca imzâlanmasıyla barışın otomatikman başlayacağı kabul edilmektedir. Ancak bu durum yürürlük tarihinin özellikle belirtilmemesi halinde gerçekleşir.⁶⁵

61 Şâfiî, *el-Ümm*, 4/111; İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/883; İbn Kayyim, *Zâd'ul-Meâd*, 2/76

62 Şâfiî, *el-Ümm*, 4/109

63 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/286

64 İbn Hümâm, *Feth'ul-Kadîr*, 4/293

65 Abdüsselâm, Dr. Cafer, *Kânûnu'l-Alâkati'd-Devliyye*, 633

E. Musâlahâ türleri

a) Dînî hüküm açısından

aa. Câiz anlaşmalar

İslâmın esaslarına ters düşmeyen ve müslümanların maslahatına olacak veya İslâma aykırı düşse de zarûret gereğince her türlü anlaşmanın akdedilmesi bütün İslâm ulemâsınca câiz görülmüş¹, müteaddit yerlerde zikrettiğimiz gibi, bu konuda icmâ² etmişlerdir. Örneğin ulemâ, ehl-i harbin Hicaz'a veya mescid-i harama girmelerine izin verilmesi, zarûret veya menfeat olmaksızın düşmana para yada mal verilmesi gibi şartları kabul etmezlerken, düşmandan para ve mal alınması, müslüman da olsa - kadınlar hariç³- karşı taraftan müslümanlara ilticâ edenlerin geri iâdesi vb. şartlar ihtivâ eden anlaşmaların cevâzına hükmetmişlerdir.⁴

Sulh anlaşmalarının câiz olabilmesi için çeşitli şartlar ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber'in (s) şu hadisinde bu şartlar iki maddede toplanmaktadır;

"Müslümanlar arasında, helali haram, haramı helal yapan sulh hariç, sulh yapmak câizdir."⁵

Anlaşmaların câiz olabilme şartlarından birisi de, karşılıklı veya başkalarına karşı düşmanlığı ön gören şartlar üzerine ittifak edilmemesidir.⁶ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bununla ilgili şu emir yeralır;

"İyilik ve takvâ üzerine yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın."⁷

¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 2/264; İbn Hümâm, *Feth'ul-Kadîr*, 4/293; el-Avvâ, Dr. M.Selim, *Fi'n-Nizâmî's-Siyâsî*, 202; Ebu Zehre, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 78; Câd'ul-Hak, *el-İslâm beyne'l-Harb ve's-Selâm*, *Beyânü'l-Lisân*, 2/371

² Daks, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 62

³ Hudeybiye anlaşması gereğince, Kureyşten müslüman olup ta Medîne'ye sığınanların tekrar geri iâde edilmesi gerekiyordu. Ancak Mümtetine süresi 10. ayetiyle müslüman kadınların sığınması halinde önce onların bir imtihandan geçirilmesi, onların samimiyetinden emin olunduktan sonra geri iâde edilmemesi emredilmiştir; "...Eğer mü'min olduklarına kanaat getirirseniz onları kafirlere geri göndermeyin.."

⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/88; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 1/308-9; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/295-97

⁵ Ebu Davud, Sünen, *Kitabu'l-Kadâ*, 3/332

⁶ Mahmasânî, *el-Kânûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye*, 147

⁷ Mâide, 2

Anlaşmaların cevâzında önemli rol oynayan zarûret ve maslahat durumlarında, gayr-i müslimlerle musâlaha yapma yetkisi devlet başkanının takdirine bırakılmıştır. İslâm alimleri, "Eğer imam, musâlaha yapmada müslümanlar için bir yarar görürse -hiç bir sebep olmasa ve düşman tarafından teklif edilmese dahi- anlaşma imzalaması câizdir" demişlerdir.⁸

Anlaşmalarda bir diğer cevaz şartı, anlaşmayı yapanın devlet başkanı yahut onun tarafından yetkili kılınan kişi olmasıdır. Devlet başkanınca görevlendirilen elçi veya heyetler olabileceği gibi, ordu komutanları, bölge valileri süreli sulh anlaşmaları imzalayabilirler.⁹

Bu şartlar doğrultusunda Hüsn-ü Civâr şeklinde tabir edilen ve devletler arasında güzel komşuluk ilişkilerini sağlayan andlaşmalar, câiz andlaşmalar sınıfını teşkil etmektedir.¹⁰ Bu tür andlaşmaların en güzel örneği ise Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin hemen ardından hazırladığı, burada yaşayan farklı dinden insanların, grupların imzaladıkları Medine Vesikasıdır.

bb. Vâcib anlaşmalar

Gayr-i müslimlerle yapılan savaşlar esnasında, eğer karşı taraf barışa meyilli olur ve bu meylini gerekli şekillerde -düşmanlığı bırakması, elinde olan müslümanlara ait mal, mülk, arazi ve esirleri bırakması vb.- gösterirse müslümanların onlarla musâlaha yapması vâcib olur.¹¹ Bu hüküm Kur'an nassıyla sabittir;

"Eğer (düşmanlar) barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a tevekkül et."¹²

"..Onlar sizden çekinip sizinle savaşmazlar ve size boyun eğip anlaşma teklif ederlerse, Allah onlara tecâvüz için size bir müsâade vermemiştir."¹³

Düşmanın barış yapmaya istekli olması halinde kendileriyle anlaşma yapılır. Eğer emân dilenmişse, böyle bir talep asla reddedilmez. Devlet başkanı veya yetkili kıldığı kimse tarafından emân verilir ve bunun belirli bir süresi yoktur.¹⁴

Bu tür anlaşmalar sadece savaş esnasında gerçekleşmez. Savaş veya herhangi bir ihtilâf, olmaksızın ehl-i harpten bir kavim, baş ve arazileri için verecekleri belli bir bedel karşılığında İslâm ahkâmının kendilerine icrâsını kabul ederek müslümanlara anlaşma talebinde bulunsalar, müslümanlarca bu talebin kabul edilmesi vâcib olur.¹⁵ Kendileriyle böyle bir anlaşma yapılanların ülkesi dâru'z-zimme, orada İslâm hükümlerinin icrâsıyla dâr'ul-İslâm olur.¹⁶ Bu ülke, halkının müslüman olması yoluyla

⁸ İbn Rüşd, 1/330

⁹ Turnagil, 164

¹⁰ el-Hasen, M. Ali, el-Alâkatü'd-Devliyye, 334

¹¹ Ebu Zehre, 109; el-Avvâ, 204; Daks, 83

¹² Enfâl, 61

¹³ Nisâ, 90

¹⁴ Zuhaylî, el-Alâkatü'd-devliyye, 136; en-Neccâr, Dr.Hüseyin Fevzî, el-İslâm ve's-Siyâse, 256; Lewis, Bernard, İslâm'ın Siyasal Dili, 122

¹⁵ Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, 4/1529

¹⁶ Serahsî, 4/1530; Bilmen, Hukûk-u İslâmiyye Kâmusu, 3/335

değil de, sulh yoluyla böyle bir hükmü almaktadır. Halkı ehl-i zimme olarak değerlendirilir. Bu ülkenin dış saldırılara karşı korunması İslâm devletinin vazifesidir.¹⁷

cc. Mahzurlu anlaşmalar

Şartları İslâma ters düşen veya müslümanlara fayda sağlamak yerine, büyük zararlar verecek olan bir musâlahanın imzalanmaması gereklidir.¹⁸ Müslümanların kuvvetli olması durumunda bu tür şartlar ihtiva eden bir anlaşmanın imzalanması sahih görülmemiştir.¹⁹

Bazı fukahâ süre şartıyla ilgili olarak, anlaşmaların mahzurlu hale gelebileceği şeklinde fikir belirtmişlerdir. Anlaşmada sürenin takdiri karşı tarafa bırakılmış veya süre konusunda hiç bir açıklayıcı şart ileri sürülmemişse, böyle bir anlaşmanın sıhhatli olacağı düşünülemez. Hatta bu sürenin belirli sınırlar dışına taşmamasını savunanlar vardır. Meselâ, zarûret ve maslahat halini göz önüne alarak, en fazla on yıllık bir anlaşmanın yapılabileceğini belirten Şâfiî hukukçulara göre, on senelik sürenin aşılması halinde böyle bir anlaşmanın meşrûiyeti gerçekleşmez. Aynı şekilde müslümanların kuvvetli olması ve herhangi bir zarûretin bulunmaması halinde, karşı taraftan gelen barış talebi göz önüne alınarak en fazla dört ay anlaşma yapılabilir. Bu süreyi aşan anlaşmalar yine geçersiz sayılır.²⁰

Anlaşmayı yapanlara, onaylayanlara göre bir musâlaha mahzurlu olabilir. Meselâ, süreli anlaşmalarda imza yetkisinin devlet başkanında veya onun yetkili kıldığı kişi yahut heyetlerde olduğunu önceki konularımızda yer vermiştik. Eğer böyle bir yetkiye sahip olunmaksızın anlaşma yapılmışsa bu anlaşma geçersizdir ve hiç bir bağlayıcılık özelliği yoktur. Diğer yandan zimmet akdi gibi mutlak, yani süresiz anlaşmalarda da imza yetkisi yine devlet başkanı veya yetkili kişilere aittir. Aksi durumlarda yapılan hiç bir anlaşma geçerli sayılmaz.²¹

Müslümanların içinde bulundukları duruma göre, câiz olan bir anlaşmanın belirli şartlar altında mahzurlu olabileceği belirtilmiştir. Örneğin İmam Şâfiî, kafirlerin sayı ve imkanlar yönünden müslümanlardan güçlü olmamaları ve müslümanlar açısından da herhangi bir zaruret bulunmaması halinde musâlaha yapılmasının câiz olmayacağı görüşündedir.²²

Anlaşma için ileri sürülen şartlara göre, yapılan anlaşma mahzurlu olabilir. Örneğin; ittifak etmek yerine ayrılık çıkarmak²³, İslâmın esaslarına ters düşecek şekilde haramı

¹⁷ Serahsî, 5/2271; Mahmasânî, el-Kânûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye, 102; en-Neccâr, Dr. Fevzî, el-İslâm ve's-Siyâse, 256; el-Hasen, 350

¹⁸ Ebu Zehre, el-Alâkat, 80

¹⁹ Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, 3/70; İbn Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an, 2/876; Zuhaylî, 181; el-Avvâ, 203; Turnagil, 165

²⁰ Lewis, 38; Zuhaylî, 182

²¹ Zuhaylî, 139

²² İbn Rüşd, 1/330

²³ Abdünnûr, M.Mahcûp, es-Sulh ve Eseruhû, 58

helal, helali haram yapacak²⁴ anlaşmalar mahzurludur. Peygamberliğini ilan eden Müseyleme'nin Hz. Peygamber'e (s) yeryüzünü aralarında pay etme teklifini; "Yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona vâris kılar.." ²⁵ âyetiyle cevaplayarak reddetmesi bu kısma çok açık bir örnektir.

Basit gibi görünen, ancak konumuza ışık tutacak bir başka hadise şöyle gelişir: Tâif halkının henüz İslâmı kabul etmediği zamanlarda, bu şehirden bir kişi arkadaşını öldürmüş ve gasbettiği malıyla müslümanlara sığınmıştı. Yağma ettiği malın savaşı ganimeti sayılmasını istedi. Ancak Hz. Peygamber (s) adama şu cevabı verdi; "İslâma girişini kabul ederiz, fakat gayr-ı meşrû bir kazanç olan malını kabul edemeyiz."²⁶

b) Süre açısından

aa. Mutlak (dâimi) anlaşmalar

Bu tür anlaşmalarda süre belirtilmez. Anlaşma metninde belirtilen şartlar sürdükçe ve taraflardan birinin ihlâli söz konusu olmadıkça devam eder.²⁷ Süresi zaman sınırlaması olmaksızın, belirli şartlara bağlanmış dâimî anlaşmalar yapılabileceğine dair şu âyet delil gösterilmektedir;

"Onlar anlaşmalarına bağlı kaldıkça, siz de bağlı kalın."²⁸

İslâm hukûkunda bu tür anlaşmalarına en açık örnek "emân"dır. İslâm devletinin savaş durumu söz konusu değilken, bir devletin kendi isteğiyle himâye istemesi halinde, savaş söz konusu olduğunda ise gerek savaş öncesi, gerekse savaş esnasında boyun eğip, emân dileyen düşmanla yapılan emân anlaşması mutlak, yani süresiz bir anlaşmadır.²⁹

Kendileriyle bu tür anlaşma yapılanların İslâm devletine cizye ödemesi gerekir. Buna karşılık onlara İslâm ahkâmı tatbik edilir. Kendi idare ve işlerinde serbest olmakla beraber, İslâm devletinin kontrol ve hakimiyeti altında olduklarından dolayı, hukuk nizâmının uygulama alanına girmektedir.³⁰

Cizye karşılığı yapılan böyle bir anlaşma zimmet akdi sayıldığı için, müslümanlarca iptali mümkün değildir.³¹ Ancak karşı tarafın ihlâli halinde böyle bir durum ortaya çıkabilir.

Buna benzer bir başka anlaşma şekli ise, gayr-i müslimlerin müslümanlarca zor kullanılması yoluyla bir tür vergi olan haraç vermeleri şartıyla yapılan anlaşmadır. Böyle

²⁴ Ebu Davud, Kitabu'l-Kadâ, 3/332

²⁵ A'râf, 128

²⁶ Hamidullah, İslâm Hukûku Etüdleri, 143

²⁷ Eroğlu, Prof. Dr. Hamza, Devletler Umûmî Hukûku, 38

²⁸ Tevbe, 7

²⁹ Zuhaylî, 151, 174; Ebu Zehre, 81; Draz, Mebâdiü'l-Kânûn ed-Devliyyi'l-Âmm fi'l-İslâm, 160

³⁰ Zuhaylî, 139; Ebu Süleyman, İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı, 41-42; en-Neccâr, 256-57; Özel, Dr.Ahmed, İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı, 217; Lewis, 42 vd.

³¹ Kâsânî, Bedâiü's-Sanâi, 7/109

bir anlaşmayı kabul eden devlete, bir üçüncü devletin saldırması halinde yardım edilmesi gerekmez. Bu anlaşmayla sadece müslümanlardan gelebilecek saldırılara karşı emniyet için dedirler. Onları bağlayıcı tek şart vergi mükellefiyeti oluşlarıdır; bunun dışında hiçbir sorumlulukları yoktur, tamamen müstakildirler. İslâm hukukçusu Prof. Hamidullah, batılı müelliflerden olan Gibbon ve Scot gibi kişilerin eserlerini kaynak göstererek bu konuya bazı örnekler vermektedir. Örneğin; Bizans krallarından Theodimir, hicretin birinci asrında bir yandan istiklâlini korurken, diğer yandan müslümanlara senelik vergi vermeyi kabul etmişti. Bunun gibi, Abbasilerin el-Mansur döneminden el-Mu'tasım'a kadar bütün Bizans imparatorları muntazaman Bağdat'a vergi ödemekteydiler.³²

bb. Mukayyed (sürelî) anlaşmalar

Anlaşma metninde, anlaşmanın yürürlük süresi belirtilen ve bu sürenin bitimine kadar tarafları bağlayıcı olan musâlahalardır. Fıkıh ıstılahında bu tür anlaşmalar için muvâdaa, mühâdene, musâlahâ, muâhede, hüdne, sulh ve silm gibi tabirler kullanılır.³³

Müslümanlarla gayr-i müslimler arasında bu tür anlaşmaların yapılabilmesi konusunda fukâha arasında ihtilaf yoktur. Şartlar oluştuğunda yapılmasında herhangi bir mahzur yoktur ve cevâzı konusunda icmâ vardır.³⁴

Bu tür anlaşmaların temel özelliği, düşmanın İslâm hakimiyetini doğrudan kabul etmemesi ve ülkelerinin İslâm devletinin kontrolü altına geçmemesidir. Kendileriyle böyle bir sulh anlaşması yapılanlar, anlaşma ister mal karşılığında olsun, ister başka bir şartla olsun kendi ülkelerinde bulunurlar. Onlara kesinlikle İslâm ahkâmı uygulanmaz. Kendilerinden istenilen en temel şart, müslümanlara karşı savaş açmamalarıdır. Kaynaklarda bu şekilde anlaşma yapılanlar ehl-i sulh veya ehl-i hüdne olarak isimlendirilmiştir.³⁵

Bu tür anlaşmalarla, belirli bir müddet için ara verilen savaş durumunun ortadan kaldırılması ve sürekli barışın tesisi için gerekli teşebbüsler ve görüşmeler yapılabilir.³⁶

Böyle bir ülke İslâm ahkâmının uygulanmaması ve hakimiyetin tesis edilmemesi sebebiyle daru'l-harb hükmündedir. Yapılan sulh ile karşılıklı saldırıların terki kararlaştırıldığından, başkalarının saldırılarına karşı İslâm devletinin onları koruma gibi bir görevi yoktur.³⁷

Sürelî anlaşmalar kapsamına, kısa süreli ateşkes anlaşmalarını da alabiliriz. Zaman ve yer sınırlaması getirilerek yapılan anlaşmalar, genellikle bir savaş alanında, bir yandan

32 Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, 172 vd.

33 Zuhaylî, 137; Özel, 214

34 İbn Ferhûn, *Tebîratü'l-Hukkâm*, 1/76

35 İbn Kayyım, *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, 2/476

36 Hamidullah, *Devlet İdaresi*, 401

37 Serahsî, 5/1857

savaş devam ederken tarafların görüşmelere devam, ölüleri gömmek, su baskınları vesâire gibi ortak tehlikelere karşı tedbir almaları için yapılır.³⁸

Anlaşmalarda sürenin takdiri, taraflar arasında yakınlaşmanın tesisi, fikir alış-verişinin rahat bir ortamda gerçekleştirilmesi açısından çok önemlidir.³⁹ Özellikle Kur'an nassıyla belirtilen dört aylık mühlet, diğer dinlere mensup bütün insanlara Allah'ın rahmetinin bir tecellisi olarak görülmektedir. Bu mühletle insanlara barış zemininde, yeryüzünün istedikleri yerinde kendilerine kimse karışmadan, savaş tehlikesinden uzak, can ve mal güvenliği içinde, zorda kaldıklarında güvence isteyebilecekleri bir ortamda, tamamen hür ve serbest olarak dolaşmalarına imkan sağlanmıştır.

İslâmın sulh başlığı altında koyduğu ölçülere bakacak olursak, bir çok sahada birbirine paralel temeller görürüz. İhtilafların çözümü için öngörülen dört aylık müddet sadece milletlerarası ilişkilerde değil, başka konularda da görülmektedir. Örneğin, bir adamın karısını boşaması halinde, kadın dört aylık bir iddet beklemek zorundadır. Aynı durum kocası ölen kadın için de geçerlidir.⁴⁰

Haram ayların dışında, kendileriyle anlaşma yapılıp da, anlaşmayı bozmaya meyledenlere dört aylık mühlet tanınmasındaki hikmet, şu şekilde maddelendirilebilir;

a) Bu süre zarfında, İslâma girmeleri halinde elde edecekleri faydayı yada tam tersinin olmasıyla karşılaşacakları zararı göz önüne alacaklar, düşünecekler ve tercihlerini bu doğrultuda yapacaklardır.

b) Müşrik kalmalarına, hatta yaptıkları anlaşmayı bozmaya meyletmelerine rağmen, Allah kendilerine mühlet tanınmasını emretmekte, dolayısıyla kendilerinde İlâhi rahmet tecellî etmektedir.

c) Böylelikle, müslümanların da yanılığa düşerek ahidlerine vefâsızlık göstermemeleri, ihânette bulunmamaları sağlanmış olmaktadır.⁴¹

Günümüzde uygulanan Milletlerarası Hukukta, süreli andlaşmalar uzun süreli, normal süreli ve kısa süreli andlaşmalar olarak üç kısımda incelenir.

Uzun süreli andlaşmalar genellikle on yılı aşan andlaşmalardır. Örneğin, 99 yıl süreyle imzalanan toprak terki veya hava ve deniz üssü kolaylıkları sağlayan andlaşmalar uzun süreli andlaşmalar grubuna dahildir.

Normal süreli andlaşmalar on yıllıktır. Dostluk, ittifak ve hakem andlaşmalarında süre genellikle on seneyi geçmez.

Kısa süreli andlaşmalar ise bir yılı geçmez. Ticaret andlaşmaları ve modüs vivendiler⁴² bu katagoriye dahildirler.⁴³

³⁸ Hamidullah, *Devlet İdaresi*, 400

³⁹ Draz, *Mebâdiü'l-Kanûnî*, 158

⁴⁰ Daks, 60

⁴¹ Daks, 61

⁴² Modüs vivendi andlaşması, kısa süreli ve geçici bir zaman ile yapılan, özellikle ticaret ve gümrüklerle ilgili andlaşmalara denir.

⁴³ Eroğlu, 39

c) Bağlayıcılık açısından

aa. Açık andlaşmalar

Sadece iki devlet arasında olmayıp, daha fazla sayıda taraf arasında gerçekleştirilen veya aynı şartları kabul edip anlaşmaya dahil olmak isteyenlere açık kapı bırakılan, içinde bu konuyla ilgili özel bir maddesi bulunan andlaşmalardır.⁴⁴ Bu andlaşmalara nazari hukukta "kollektif andlaşmalar" da denilmektedir ve andlaşmaya katılan bütün âkidler arasındaki ilişkilerde etkili olur.⁴⁵

Âkid olmayan bir devletin, açık bir andlaşmaya katılması konusundaki hukûki işlemler, günümüzde şu şekillerde kendini gösterir;

a) Husûsi bir andlaşma ile katılma. Bu, önceden andlaşmaya taraf olan devletlerin olumlu oylarıyla olur.

b) Teâtî olunan beyannâmelerle katılma. Bu durumda tarafların karşılıklı uyum halinde olmaları gerekir.

c) Tek taraflı tasarruf katılma. Bu yol, en çok uygulanan şekildir. Milletlerarası kuruluşa üye olmanın şartlarını yerine getiren devlet, önce kuruluşa üye olur, daha sonra kuruluşun ortaya çıkmasını sağlayan milletlerarası andlaşmaya dahil olur.⁴⁶

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin hemen ardından yahudiler ve gayr-i müslim Araplarla yapmış olduğu anlaşma ile, Mekke'li müşriklerle gerçekleştirdiği Hudeybiye sulhü bu anlaşma şeklinin örnekleridir.⁴⁷ Hudeybiye anlaşmasında yeralan şu ifade, açık anlaşmalar hakkında fikir verecektir;

"Her kim Muhammed'in (s) birliğine ve ittifakına girmek isterse oraya girebilir; her kim Kureyşin birliğine ve ittifakına girmek isterse oraya girebilir."⁴⁸

⁴⁴ Zuhayli, 145

⁴⁵ Eroğlu, 38

⁴⁶ Eroğlu, 46-47

⁴⁷ Hamidullah, Devlet İdaresi, 312-13

⁴⁸ Önceki konularda aynı yerle ilgili verilen kaynaklara müracaat ediniz.

Anlaşmada yeralan bu şarttan hareketle, Huzaa kabilesi müslümanların, Bekiroğulları kabilesi ise Kureyşlilerin yanında yer almıştır.⁴⁹

bb. Kapalı anlaşmalar

Başka iki devletin iştirak edebilmesine imkan tanımayan, sadece belirli taraflar arasında kabul edilip imzalanan anlaşmalardır. Bu tür anlaşmalar sadece iki taraf arasında geçerli olur, başka hiç bir devleti balamaz.⁵⁰ Örneğin, İslâm devleti tarafından belirli bir topluma, bölgeye veya devlete verilen emân anlaşmasında olduğu gibi.⁵¹

d) Adem-i i'tidâ (saldırmazlık) anlaşmaları

Aralarında hasmâne münâsebetler olsun olmasın iki veya daha fazla devlet, kendi aralarında daimî bir barışın tesisi için saldırılmazlık anlaşması imzalayabilirler.⁵² Bu tür anlaşmalar süreli olabileceği gibi, gayr-i muayyen de olabilir. Bu tür anlaşmaların oluşturan ana noktalar genellikle;

- 1) Tarafların birbirlerinin sınırlarını ihlâl etmemeleri,
- 2) Birbirlerinin düşmanlarıyla ittifak etmemeleri, düşmanlarına arka çıkmamaları, destek vermemeleri,
- 3) Dışarıdan gelen saldırılar anında, birbirlerine yardımcı olmaları veya en azında tarafsız kalmaları vb. şartlardır.⁵³

e) Devletlerarası mutâbakat anlaşmaları

Bu tür anlaşmalar, başta ticârî ve siyâsi olmak üzere, kültürel, sosyal vb. alanlarda işbirliği kurulmasını öngören anlaşmalardır. Konumuza yakın olması hasebiyle, bizi siyâsi anlaşmalar ilgilendirmektedir.

İslâm hukûkuna göre siyâsi anlaşmaların ehl-i zimme ve ehl-i harble olmak üzere iki türlü uygulama sahası vardır. Diğer bahislerde de ele aldığımız gibi, ehl-i zimme ile yapılan siyâsi anlaşmalar mutlak (müebbed) özelliktedir. Belirli bir süre tayin edilmez ve bir ihânet vukû bulmadıkça hayatîyetini devam ettirir. Ehl-i harble yapılan siyâsi anlaşmaların süresi muayyendir, sınırlıdır. Muvâdaa ve mühâdene akidleri bu kısma örnek olarak gösterilebilir.⁵⁴

⁴⁹ Hamidullah, Devlet İdaresi, 417

⁵⁰ Eroğlu, 38

⁵¹ Zuhaylî, 145

⁵² Daks, 84; Zuhaylî, Âsâru'l-Harb, 141

⁵³ Draz, 160

⁵⁴ Mahmasânî, 144

E. Musâlahâ yapma yetkisi

Bir devletin idarecisi veya başkanı gerekli durumlarda, düşmanlarla musâlahâ yapma yetkisine sahiptir. Günümüzde de geçerli olan bir kurala göre, devlet başkanı aynı zamanda başkomutan olmak sıfatıyla, çevre devletlerle çıkabilecek bir ihtilâf halinde anlaşma yapmak yetkisini elinde bulundurur. Bunun yanısıra, devlet başkanının vekil tayin ettiği komutan veya sivil temsilciler anlaşma imzâlayabilirler. Ancak son tasdik yeri devlet başkanlığı olduğu için gerektiğinde yapılan bir anlaşma reddedilerek hükümsüz hale getirilebilir.¹

İslâmî kaynaklarda ise, devlet başkanının görevleri arasında, gerektiğinde gayr-i müslimlerle musâlahâ yapması yeralır.² Dolayısıyla musâlahalarda yetki öncelikle devlet başkanına veya onun tarafından yetkili kılınan kişi veya kişilere aittir. Bu konuda ulemâ arasında hiç bir ihtilâf yoktur.³ Çünkü gayr-i müslimlerle yapılan bütün mütâreke, musâlahâ ve anayasal andlaşmaların onayı siyasî otoritenindir.⁴ Bu şarta titizlikle riâyet edilir.

Bir anlaşma yapılmadan önce şartların bütün yönleriyle ele alınması, müslüman halkın zarar görmeyeceği şekilde maslahât-ı âmmenin göz önünde tutulması, böyle bir hassasiyeti gerektirmektedir. O yüzden, anlaşma yapma yetkisi bulunan özel elçi ve heyetler veya bölge valileri haricinde, kişilerin yaptığı anlaşmalar müteber ve bağlayıcı sayılmaz. Ancak Hanefîler bu konuda biraz daha geniş düşünürken, çok zorunlu şartlar altında ve müslümanlara büyük yararlar sağlayacak özellikleri taşıması halinde yetki verilmeden kişilerin de anlaşma yapabileceğini söylemektedirler. Böyle bir anlaşma müslümanları bağlayıcı özelliktedir.⁵

İslâm devletine cizye vermeyi kabul ederek, müslümanlardan emân dileyen gayr-i müslimlerle yapılan anlaşmanın mutlaka devlet başkanı ve vekili tarafından imzâlanması gereklidir. Çünkü bu durum bütün müslümanları ilgilendirmektedir ve maslahât-ı âmmeye girer. Yetkisi olmayan kişi ve kişilerce yapılan hiç bir zimmet akdi geçerli ve bağlayıcı değildir.⁶

1 Amiral Stocktawn, *Hukûk-u Umûmiye-i Düvel*, 217

2 İbn Ferhûn, *Tebîrütü'l-Edille*, 1/76

3 İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/293; Bilmen, 3/387

4 Lewis, Bernard, *İslâmın Siyasal Dili*, 39

5 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/207; İbn Hümâm, 4/293; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 7/108; Zuhaylî, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 139

6 İbn Kudâme, 9/ 298; İbn Hümâm, 4/368

İmzâ yetkisiyle ilgili şartları özetlemek gerekirse; İmzâ yetkisi öncelikle devlet başkanına aittir. Öte yandan, anlaşmayı tasdik mercii o anda hazır vaziyette bulunmayabilir ve yetkili kılınan bir kişi veya heyet tarafından da imzâlanabilir.⁷ İslâm tarihi boyunca bu tür gelişmelere çokça rastlanmıştır.

Hız. Peygamber (s) ile Mekke müşrikleri arasında meydana gelen Hendek muhârebesi esnasında düşmanın direncini kırmak için Gatafân kabilesi yetkilileri ile musâlaha görüşmeleri yapılmış ve savaştan çekilmeleri halinde Medine hurmalıklarından o sene alınacak mahsulün üçte birinin kendilerine verileceği şartlar arasında zikredilmişti. Ancak Hız. Peygamber (s), anlaşmanın tasdikini ahabının ileri gelenleriyle istişâre ettikten sonra onaylayacağını da şartlara ilave etmişti. Durum müzâkere edildikten sonra böyle bir anlaşma gereksiz görülmüş ve henüz tasdik edilmemiş bulunan musâlaha metni yürürlükten kaldırılmıştı.⁸ Burada imzâ ve onay yetkisini bir heyetle paylaşan Hız. Peygamber (s), bu yetkiyi Hudeybiye musâlahasında ahabının itirazlarını dikkate almayarak, tamamen kendisinde toplamıştır.

İkinci durum söz konusu olduğunda anlaşmalar, devletlerin temsilcileri tarafından müzâkere edilerek geçici olarak karara bağlanır. Bu görüşmeler esnasında selâhiyet dışı meseleler görüşülmez veya yetkiyi aşan durumlarda bunun temini için ilgili makama müracaat edilir.⁹ Eğer heyetler, verilen talimatlara uygun şekilde hareket etmeyip, yetki sınırlarına aşmışlar, böylelikle kendilerine verilen imzâ yetkisini kullanmışlarsa, esas merci tarafından bu tasdik işleminin iptali ve yapılan işlemlerin hükümsüz ve geçersiz kınması mümkündür. Diğer yandan, heyetler tarafından musâlaha şartları müzâkere edilip karara bağlandıktan sonra, imzâ yetkisi yine devlet başkanında olacaksa, o anda hazır olmasa da sonradan tasdik edebilir.¹⁰

Hız. Peygamber'in vefâtından sonraki devirlerde bu gibi durumlarda, yetki meselesinde çok titizlik gösterilmiş, bunu daha ziyade halife veya hilâfet makamını temsil eden heyetler yürütmüştü. Yukarıda belirtilen şartlar doğrultusunda, bir sulh anlaşması yapılırken kitap ve sünnetin esaslarına, İslâm hukukçularının görüşlerine uygun hareket edilmeye gayret gösterilmiştir. Örneğin, musâlahaların tasvip ve tasdiki çoğunlukla devlet başkanına aitti. Kendisine sulh yapma yetkisi verilen kişi veya heyet, şayet İslâma zarar verecek ve müslümanların maslahatına aykırı olacak şartlar ihtivâ eden bir musâlahayı tasdik etmişse, böyle muâhede veya mukâveleleri değiştirmek, reddetme ve iptal etme selâhiyetleri devlet başkanında bulunmakta, gerektiğinde bu selâhiyet kullanılmaktaydı.¹¹

Osmanlı Devletinde ise, yapılmış olan muâhede padişah adına vezir, sadr-ı azam, reîsü'l-küttâb, kadıasker veya bu işe memur edilen diğer temsilciler tarafından müzâkere

⁷ Zuhaylî, 136

⁸ Şeybânî, *Siyerü'l-Kebîr* (bak); Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr*, 4/5; İbn Kesîr, *es-Sîre*, 3/201, 215; Hamidullah, *el-Vesâik*, 55; Hız. Peygamber'in Savaşları, 115

⁹ Serahsî, 4/313

¹⁰ Sönmez, Dr. Abidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münâsebetleri*, 31

¹¹ Khaddûrî, *War and Peace*, 203

ve parafe edilmekteydi. Muâhedelerin onaylanması ise doğrudan doğruya padişaha aitti.¹²

Bu anlatılanlar ışığında şu tespit yapılabilir; Bütün müslümanları ilgilendiren bir musâlahada imzâ ve tasdik yetkisi öncelikle devlet başkanında toplanır. Ancak yine devlet başkanınca seçilen ve yetkiler verilen kişi veya heyetlerce sulh görüşmeleri yapılabilir, hatta İslâm devletini bağlayıcı hüviyette bir anlaşma bunlar tarafından imzâlanabilir. Ancak devlet başkanının, vekillerin ve imzâlanan musâlahaların denetlenmesi söz konusudur. Yetkilerin aşılaraq karar verilmesi, veya verilen kararların İslâma ve müslümanların maslahatına aykırı olması halinde, son karar ve tasdik mercii olan devlet başkanınca anlaşma iptal edilebilir.

F. Musâlahanın sona ermesi

İlk konularımızda müteaddit vesilelerle dile getirdiğimiz ahde vefâ konusuna titizlikle eğilen İslâma göre, bazı şartlar altında yapılan anlaşmalar sona erer veya erdirilir. Süreli anlaşmalarda sürenin tamamlanmasıyla kendiliğinden sona ereceği gibi, musâlahâ şartlarına bağlı kalmakla müslümanlar açısından büyük haksızlıkların ve tehlikelerin söz konusu olması halinde, anlaşma müslümanlarca feshedilebilir.

Bir musâlahanın feshedilmesi veya bozulması sarâhaten veya delâleten olur. Sarâhaten fesih, musâlahanın buzulduğunu sözlü veya yazılı olarak bildirmekle gerçekleşir. Delâleten fesih ise andlaşma hükümlerine muhâif hareketlerde bulunmakla kendini gösterir.

Bir musâlahanın feshedilmesine "**Nebz-i ahd**", muhâlif taraflardan birinin diğerine yaptıkları andlaşmanın feshedildiğine dair gönderdiği yazıya "**Kitâbü'n-nakz**" denir.¹³

Uluslararası alanda bir anlaşmazlığı ortadan kaldıran sulh anlaşmasının sona ermesi şu şartlar altında gerçekleşir;

a) Tarafların irâdelerine uygun olarak andlaşmaların sona ermesi:

¹² Sönmez, 33

¹³ Bilmen, 3/390

Müşterek rıza mahsulü olan andlaşma, yine müşterek rıza ile sona erdirilmelidir. Bu çeşitli şekillerde kendini gösterir. Bu yolları şu şekilde sıralayabiliriz;

aa. Anlaşma süresinin tamamlanması;

Süreli sulh anlaşmalarında, belirlenen sürenin tamamlanmasıyla anlaşma hükümsüz hale gelir.¹⁴ İslâm hukûkuna göre bir anlaşmanın sona erdirilmesinde izlenecek en ideâl yol, sürenin bitmesini beklemektir. Bunun temini için, müslümanların yaptıkları ahidlere bağlı kalmaları her fırsatta hatırlatılmıştır. Şu ayet konumuza delil teşkil etmektedir;

"Muâhede yaptığınız müşriklerden size ahidlerinin şartlarında hiçbir eksiklik yapmamış, aleyhinize düşmanlarınızdan hiç birine yardım etmemiş olanlar müstesnâdır. O halde onların müddetleri bitinceye kadar ahidlerini tamamlayın.." ¹⁵

Anlaşma süresine müslümanlarca titizlikle bağlı kalınması gerekir. Karşı taraftan herhangi bir ihlâl gelmedikçe, muâhedenâmede belirlenen bütün şartlar sürenin tamamlanmasına kadar geçerli olacaktır. Müslümanların en küçük bir vefâsızlık veya keyfi yorumlama gibi yollara başvurmaması gerekir.¹⁶

Zimmet akdi olarak değerlendirilen emân anlaşmasında ise, daha fazla titizlik gösterilmesi gereklidir. Nitekim tarih boyunca bu kurala bağlı kalınmıştır. Bir örnek verecek olursak;

Rumlarla Emevî halifesi Muâviye arasında bir anlaşma bulunmaktaydı. Muâviye, anlaşma müddeti biter bitmez aniden savaşa başlamak gayesiyle Rum sınırlarına yaklaşmıştı. O esnada atı üzerinde bir adam: Allahu Ekber, Allahu Ekber! Hainlik yok, ahde vefâ gerek, ahde vefâ! diyerek gelir.

Gelenin Amr b. Abese olduğu anlaşılır ve Muâviye ona birisini göndererek, bu sözleşmeyle ne demek istediğini sorar. O da şu cevabı verir: "Resûlullahtan şunu işittim; Kimin bir kavimle anlaşması varsa, anlaşma müddeti bitinceye kadar veya eşit şartlar altında onlara anlaşmayı bozma teklifi yapıncaya kadar, ona ne bir şey eklesin, ne de ondan bir şey eksiltsin."

Bunun üzerine Muâviye geri döner.¹⁷

bb. Müddet dolmadan, yeni bir andlaşma yapılarak sona erdirilmesi;

Bazı hallerde andlaşmalar, âkid tarafların rızâlarına uygun olarak, andlaşmada sona erme müddeti öngörülmemiş veya müddetin henüz dolmamış olması gibi hallerde yeni bir andlaşmayla sona erdirilebilir.¹⁸

¹⁴ Zeydan, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 29; Mahmasânî, el-Kânûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye, 150; Eroğlu, Prof. Dr. Hamza, Devletler Umûmî Hukûku, 75

¹⁵ Tevbe, 4

¹⁶ Mehmed Vehbi, Ahkâm-ı Kur'aniye, 262

¹⁷ Ebu Davud, Sünen, 3/110; Beyhâkî, Sünen, 3/231

¹⁸ Eroğlu, 75

cc. Benzer şartlarla yeni bir andlaşmanın düzenlenmesi;

Bir andlaşma aynı konuyu düzenleyen yeni bir andlaşma akdi ile son bulabilir. Yeni andlaşmada eskisinin sona erdirildiği belirtilebileceği gibi, yeni andlaşma hükümlerinin eskisiyle çelişmesi halinde, eski andlaşma zımnî olarak sona ermiş olur. Ancak çok taraflı andlaşmalarda bu durum sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Bazı durumlarda eski andlaşmanın âkidleri, eski andlaşmanın kaldırılmasına taraftar olmazlar. Bu durumda eski ve yeni andlaşma aynı anda yürürlükte olabilir. Eski andlaşma yenisine katılmayanlar, yeni ise yeni andlaşmaya katılanlar için yürürlük ifade eder.¹⁹

dd. Andlaşmada öngörülen şartların gerçekleşmesi;

Bazı hallerde andlaşma, öngörülen hususların yerine getirilmesi ile sona erer. Bir borcun yerine getirilmesi, bir toprağın terki gibi şartlar bulunduğu, bu şartların gerçekleştirilmesiyle andlaşma sona erer.²⁰

ee. Andlaşmanın karşılıklı olarak feshi;

Aralarında anlaşma bulunan taraflar, çeşitli sebeplerden dolayı, yine diplomatik yolları kullanarak muâhede metninin hükümsüz kılınması yani feshedilmesi için teşebbüse geçebilirler. Karşılıklı olarak feshetme sözlü olabileceği gibi, yine üzerinde anlaşılan bir metinle de olabilir. Bu durumda, fesih sebebi ve anlaşmanın ne zamandan itibaren hükümsüz sayılacağı yazılı olarak belirtilir.²¹

Müslümanlarca anlaşmanın feshine teşebbüs edilmesinde, anlaşma akdedilirken göz önüne alınan zarûret ve maslahat gibi şartların ortadan kalkması önemli rol oynar. Müslümanlara hiçbir yarar sağlamayacak, aksine zarar getirecek hiç bir anlaşmaya tahammül edilemez. Hatta böyle bir anlaşmada, müslümanlar gayr-i müslimlerden para veya mal almış olsalar dahi, bunlar geri iade edilerek fesih yoluna gidilir.²² Ancak yine yukarıda belirtildiği gibi, fesih kararının önceden ilân edilmesi gereklidir.

ee. Metrûkikiyet hali;

Karşılıklı tarafların, andlaşmada yer verilen hükümleri yerine getirmemeleriyle, bir bakıma zımnen vazgeçmeleriyle andlaşmalar sona erebilir. Metrûkikiyet denilen bu durumla, andlaşmaların üzeri küllenip, uzun süre uygulanmaz. Böylece uygulanmamış olmakla canlılığını kaybeder ve sona ermiş olur.²³

¹⁹ A.g.e.

²⁰ A.g.e.

²¹ el-Müneccid, en-Nüzumü'd-Diblûmasıyye, 184; Hamidullah, Etüdler, 140 (Karşılıklı fesih anlaşmalarına dair örnek metinler için bkz. Kalkaşandî, Subhu'l-A'şâ, 14/108-9)

²² Mahmasâni, el-Kânûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye, 144

²³ A.g.e., 76

b) Düşman tarafın anlaşma şartlarını ihlâl etmesi:

'Ahde vefâ' ve benzeri konularda sık sık belirttiğimiz gibi, müslümanların gayr-i müslimlerle yaptıkları muâhedelere ihânet etmeleri düşünülemez. Bir müslüman devlet, hiç bir zaman karşı tarafın gayr-i müslim veya dinsiz oluşunu ileri sürerek, eline geçirdiği ilk fırsatta sulh akdini bozma cihetine gidemez.²⁴ Bu durumda eğer bir ihlâl söz konusu olursa, bu düşman taraftan gelecektir. Anlaşma metninde kabul edilen şartların birine veya daha fazlasına aykırı davranılması halinde, düşmana belirli bir mühlet verilerek bu anlaşma müslümanlarca feshedilebilir.²⁵ Kur'an'ın bu konudaki hükmü şöyledir;

"Eğer ahidlerinden sonra yeminlerini bozar ve dininize dil uzatırlarsa, siz de küfürün elebaşlarını öldürün; onlar için yeminin bir değeri yoktur."²⁶

İslâma göre, düşmanın anlaşmayı ihlâli müslümanlara fesih hakkı verilirken, buna dört aylık süre şartı getirilmiştir. Müslümanlar sözlü veya yazılı olarak bu mühleti karşı tarafa bildirirler. Bu konudaki Kur'an'daki şu ayet mesned olarak gösterilir;

"Müşriklerden aranızda ahid bulunanlara, Allah ve Resûlünden bir ihtaradır. Dört ay müddetle yeryüzünde dolaşın."²⁷

Bu ayetin nüzûl sebebi olarak, Müslümanların Tebük harbine çıktıklarında, iki kabile haricinde bütün müşrik kabileler kendileriyle yapılan muâhedelere aykırı davranmaları gösterilmiştir.

Ahde vefasızlık gösteren düşmana ceza mahiyetinde olan bu tür uygulamalar çokça görülmüştür. Örneğin, hicretin hemen ardından Medine'de yaşayan yahûdilerle sulh anlaşması yapılmış, Mekke müşrikleriyle mevcut savaş durumu da Hudeybiye anlaşmasıyla sona ermişti. Fazla bir zaman geçmeden müşrikler anlaşmalarını bozmuşlar, yahûdiler de aynı şekilde müşrikler ve münâfıklarla işbirliği yaparak anlaşmalarını çiğnemişlerdi. İki taraftan gelen ihânet, nihayet Hendek harbinde birleşmiş, müşrikler Medineyi kuşatırlarken, yahûdiler onlarla gizlice anlaşarak müslümanları arkadan vurmaya planlamışlardı. Bunun üzerine Kur'an-ı Kerim'deki yukarıda da zikrettiğimiz ayetler nazil olmuş, ahidlerine sâdık kalmayanlara ceza olacak şekilde kendileriyle sonuna kadar savaşılması emredilmiştir.²⁸

Eğer muâhede metninde, taraflardan birinin tek taraflı ihlâli halinde diğerine süre tanımaksızın anlaşmayı feshedebileceğine dair bir şart konulmuşsa, müslümanların belirtilen mühleti vermesine gerek kalmaz.²⁹

²⁴ Sönmez, 43

²⁵ Zeydan, 31; Daks, el-Alâkatü'd-Devliyye, 80; Lewis, 38; Turnagil, A.Reşid, İslâmiyet ve Milletler Hukûku, 69; Şeltût, Mahmud, el-İslâm ve'l-Alâkatü'd-Devliyye, 59

²⁶ Tevbe, 12

²⁷ Tevbe, 1-2

²⁸ Ali Mansûr, eş-Şeriatü'l-İslâmiyye, 262 vd.; Ebu Süleyman, İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı, 108 vd.

²⁹ Yazır, M.Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, 4/1447

c) Düşmanın ihânet edeceğine dair kuvvetli belirtilerin görülmesi:

İslâm devletiyle anlaşmalı olan düşmanın, yapılan musâlahayı hiçe sayıp, ihânet etmeyi planladığına dair önemli deliller elde edildiğinde, bu anlaşma müslümanlarca iptal edilebilir. Bu durumda kendilerine yazılı veya sözlü olarak önceden haber verilmek suretiyle ve belirli bir mühlet tanınarak aralarındaki sulh akdine son verilir.³⁰ Hatta böyle bir uygulama şart olur. Anlaşmanın müslümanlarca feshedildiğinin ilânı işlemine fıkıh literatüründe Nebz denilmektedir.³¹ Kur'an-ı Kerimde konuyla ilgil şu ayet yeralır;

"Eğer bir kavmin hıyânetinden endişe edersen, andlaşmayı feshettiğini onlara açıkça ve adâlet üzere bildir. Muhakkak ki Allah hâinleri sevmez."³²

İbn Arabî (543/1147) mezkûr ayetin yorumunda; "Düşmanda hıyânet alâmetleri zâhir olup, bu durum delilleriyle sabit olduğunda İslâm devletine gelebilecek zararı defedebilmek için nebzi-i ahd (anlaşmanın iptali) vâcib olur. Ancak bu iptal düşman tarafa bildirilmelidir."³³

Anlaşmanın feshedilmesiyle ilgili bir örnek verecek olursak; Kıbrıs'ta valilik yapan Abdülmelik b. Sâlih, halkın müslümanlarla olan anlaşmalarına ihânet etmeleri üzerine, el-Evzâî (176/792), el-Leys ibn Sa'd (165/781), Süfyân b. Uyeyne (198/813), Ebû İshâk el-Fezârî gibi fukahâyâ danışarak durumla ilgili fetva ister. Bunların çoğunluğu valinin anlaşmayı feshetmesi yönünde fetva verirler. Bir kısmı ise böyle bir uygulamada acele etmemesini tavsiye eder.³⁴

d) Taraflar arasında beklenmedik bir savaşın çıkması:

Dostluk ve iyi komşuluk muâhedeleri, karşılıklı yardım ve benzeri muâhedeler, anlaşmaya imzâ atan tarafların birbirlerine savaş ilan etmeleriyle boş ve hükümsüz hale gelir. Ancak bu harb ilanı, taraflar arasında akdedilmiş bütün anlaşmalara tesir etmeyebilir. Kendilerinde bekleneni vermiş andlaşmalar böyledir. Meselâ sınırları tesbit eden anlaşmalar büyük ölçüde savaş ilanından etkilenmezler.

Bazı anlaşmalar ise tam tersine, savaş ilanıyla uygulamaya konulur. Bu tür anlaşmalara barış durumunda askıda kalırlar ve savaş durumunda icrâ edilirler. Harb esnasında karşılıklı nasıl hareket edileceğine dair şartlar ihtiva eden muâhedeler bu şıkki teşkil ederler.³⁵

³⁰ Bilmen, *İstılâhâtı F kh yye Kâmusu*, 3/390; Zeydan, 31; Mahmasânî, 151; Daks, 80

³¹ Yazır, 4/2423; Lewis, 39

³² Enfâl, 58

³³ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/257

³⁴ Mahmasânî, 151

³⁵ Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, 309-10

f) Andlaşmanın, bir sonraki anlaşmayla geçersiz hale gelmesi:

Aynı devletler arasında muhtelif tarihlerde akdedilen iki muâhedede, birbiriyle çelişen maddeler bulunduğu takdirde, tarihi daha yakın olanınki, diğerini tashih ettiği, geçersiz kıldığı kabul edilerek yürürlüğe konabilir.

3. BÖLÜM

Sulh Yolları

Savaş kavramı, belki de insanlık tarihi kadar eskidir. Tarihin hemen her döneminde insanlar birbirleriyle önemli-önemsiz bir çok sebeple anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Ferdî münâsebetlerde görülen anlaşmazlıklar, farklı boyutlarda devletler alanında da kendini göstermiştir.

Savaşa her an yakın, ama ondan durmadan kaçmaya çalışan insanlık, bunun için bir çok barış yollarına ve çarelerine başvurmuştur. Ne acıdır ki, en etkili barış çareleri en kanlı savaşımlardan sonra ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmesine paralel olarak, silahlanmada da çığınca bir yarışın içinde bulunan günümüz insanlığı, bulduğu barış yollarını uygulamakta çoğu zaman aciz kalmaktadır.

Belirttiğimiz barış yolları iki katagoride incelenebilir;

a) Sulhâne vasıtalar - Vesâit-i muslihâne - Procedes amiables

aa. Diplomasi; Görüşmeler-müzâkereler, dostça girişim, arabuluculuk

bb. Milletlerarası teşkilâtlar

cc. Yargı yolu; Tahkîm, Adâlet Divanı

b) Baskı yolları - Tedâbir-i tazyîkiyye-i husûsiyye veya mevdîyye- mesures coercitives sepeciales et localisees¹

aa. Misilleme, zararlar mukâbele

bb. Ambargo

cc. Abluka

Bizler tez konumuzu teşkil etmesi açısından, ilk şıkta yeralan sulhâne yolları ele alma durumundayız. Bu yolları değerlendirirken günümüz devletler hukûkuna da yer vererek, İslâm hukûkunca sadece ana hatlarıyla temas edilmiş, ancak nazarî hukukta ayrıntılı olarak ele alınmış konulara ve uygulamalara İslâmî açıdan bakmaya gayret edeceğiz.

¹ Bonfils-Fauchille, Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye, 4

İslâm Devletler Hukûkunda Milletlerarası Anlaşmazlıkların Çözümünde Kullanılan Sulh Yolları

Milletlerarası hukukun gelişimine paralel olarak, bu alanda temel bir prensip haline gelen "**anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü**" ilkesi, adından da anlaşılacağı gibi bir takım çözüm yollarını ihtiva etmektedir. Diğer yandan, devletler arası dayanışmayı gerektiren sebeplerin artması, milletlerarası alanda işbirliğine gidilmesine yönelik yeni müesseselerin kurulmasını da beraberinde getirmiştir.²

Anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan yolları değişik şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Günümüz hukûkunda da yer alması hasebiyle sırasıyla başlıklar halinde ele aldığımız şu sınıflandırma³, konumuzu işleyiş açısından kolaylık sağlayacağı kanaatindeyiz.

A. Anlaşmazlıkların diplomatik yollarla çözümü

Diplomatik münâsebetlerin ve faaliyetlerin hedefi, milletlerarası anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözüme bağlanması ve ilişkileri karşılıklı anlayış ve ahenk içinde sürmesinin sağlanması⁴ olarak belirlenmiştir.

Milletlerarası anlaşmazlıkların diplomasi usulleriyle çözümlenmesi, değişik şekillerde kendini göstermektedir. Bir anlaşmazlık halinde bunlardan tek tek

² Gönülöbol, Doç. Dr. Mehmet, **Milletlerarası Siyâsi Teşkilatlanma**, 23

³ Tez konumuz Milletlerarası anlaşmazlıkların sulhâne yollarla çözümü olduğundan, Milletlerarası Hukuk veya Devletler Umûmi Hukuku isimli eserlerde "Anlaşmazlıkların Çözümü" başlığı altında incelenen ve icbar yollarından olan **zararla mukâbele, misilleme, ambargo, abluka** gibi uygulamaları incelemeye gerek görmedik. Bu konular hakkında geniş bilgi için bkz. Meray, Seha L., **Devletler Hukûkuna Giriş**, 2/407-440

⁴ Hamidullah, **İslâm'da Devlet İdaresi**, 245; Karaman, Prof. Dr. Hayreddin, **Anahatlarıyla İslâm Hukûku**, 1/270

yararlanılabileceği gibi, belirli bir sıra içinde, birkaçından aynı anda faydalanmak mümkündür. Diğer yandan milletlerarası çapta kurulan teşkilâtlar da, anlaşmazlıkların izâlesi ve diplomatik yolların işlerlik kazanabilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunabilir.

Bu usulleri şu ana maddeler çerçevesinde inceleyebiliriz;

- a) Görüşmeler-müzâkereler
- b) Dostça girişim
- c) Arabuluculuk

Bu üç maddenin dışında, özellikle günümüzde uygulama alanı bulan Milletlerarası Soruşturma Komisyonları ve Uzlaştırma Komisyonlarıyla da anlaşmazlıklar barışçı yollarla çözümlenebilmektedir. Kısaca bu komisyonların fonksiyonları hakkında bilgi vermek gerekirse;

Soruşturma Komisyonları, bir anlaşmaya varmak , öncelikle, anlaşmazlığa yol açan olayların ve durumun ne olduğunu açık bir şekilde saptayabilmek, bu gerçekleştirildikten sonra da, sistematik olarak anlaşmazlığın çözüm yollarının neler olabileceğini belirlemek amacıyla kurulur. Bu komisyonlar anlaşmazlığın çözümünde herhangi bir yetkiye sahip değillerdir. Görevleri sadece anlaşmazlık konusunu etraflıca ve tarafsız olarak araştırıp, soruşturmanın neticelerini -söz konusu problemle ilgili bir çözüm teklif etmeksizin- bir raporla tespit etmektir.⁵

Soruşturma komisyonları, ilke olarak, sadece anlaşmazlığın görünen unsurlarını belirlemekle yetinirken, uzlaştırma komisyonları, anlaşmazlığın çözümü için çeşitli tekliflerde bulunabilmektedir. Bu teklifleri tarafların kabul etme zorunlulukları yoktur.⁶

Şu noktayı önemle belirtelim ki, diplomasi yollarının kullanılmasıyla verilen kararların bağlayıcılık özelliği yoktur.⁷ Yani tarafların, aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan yollar çerçevesinde verilen kararları ancak kabul etmeleri halinde bu usûller işlerlik kazanabilir.

a) Görüşmeler-müzâkereler:

Milletlerarası anlaşmazlıkların yargı dışı çözüm yollarının başında diplomasi görüşmeleri (negociation) yeralır. Hatta anlaşmazlıkların hallinde devletlerin başvuracakları ilk yol olarak da görülebilir.⁸ Bir anlaşmazlığın barış anlaşmasıyla sona erdirilmesi ve bu anlaşmayla ilgili taraflar arasında mutabakatın oluşması için mutlaka

⁵ Meray, 2/330

⁶ Meray; 2/335

⁷ Belik, 1/81

⁸ Çelik, E., Milletlerarası Hukuk Dersleri, 2/329; Bonfils-Fauchille; Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye (trc. Ahmed Salahaddin), 5

karşılıklı görüşmelerin gerçekleştirilmesi gerekir.⁹ Bu yüzden müzâkerelere diplomasinin normal aksiyonu olarak bakılır.¹⁰

Müzâkereler, sıcak savaş durumunun ortadan kaldırılması için gerçekleştirilirken, düğümlenmiş anlaşmazlıkları ve tehlikeli krizlerin silahlı aksiyona dönüşmesini geciktirmek ümidiyle de yapılabilir.¹¹

Sıcak savaşların sona erdirilmesinde, müzâkere yolunun ilk merhalesini mesaj alış-verişi teşkil eder. Bir taraf, karşısındaki düşman güçlerine görüşme arzusunu çeşitli vasıta ve işaretlerle bildirebilir. Genellikle bu yol, bir beyaz bayrağın görünür şekilde elde taşınması şeklinde uygulanagelmıştır.¹²

İki veya daha fazla devlet arasındaki geniş çaplı anlaşmazlıklarda ise, bu devletlerin müzâkereci (negociateurs) olarak tayin edecekleri temsilciler, daimî elçiler ya da bu maksatla gönderecekleri fevkalâde elçiler aracılığıyla biraraya gelinerek veya yazışmalar yapılarak, diplomatik görüşmeler ve müzâkereler yoluyla uzlaşma çareleri arayabilirler.¹³

Çok kritik zamanlarda dahi, devlet başkanlarınca tayin edilen elçilerin, mükâleme memurlarının can güvenlikleri teminat altında olmalıdır ve kendilerine rahatsızlık verici en küçük bir hakâret dahi yapılmamalıdır.¹⁴

Devletler, yetkili temsilcilerinin aracılığıyla, sadece anlaşmazlıklarını çözmek için değil, diğer ilişkilerini düzenlemek için de görüşmelerde bulunurlar. Bu görüşmelerde taraflar tamamen bağımsız konumda bulundukları için, serbest hareket edeceklerdir. Çeşitli meselelerde kendi görüşlerini açıklayacaklar, eğer çözüm bekleyen bir durum varsa ve bir sonuca varmak isteniyorsa, bu görüşlerinden uygun saydıkları ölçüde fedakarlık yapacaklardır.¹⁵

Bunun ilk önemli örneklerini, "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!"¹⁶ emrinin muhatabı Hz. Peygamber'in (s) uygulamalarında görmekteyiz. Bir kaç örnek verelim;

Umre yapmak amacıyla bir grup ashâbıyla Mekke'ye doğru hareket eden Hz. Peygamber (s) Kureyşliler tarafından şehre sokulmak istenmedi. Bunun üzerine her iki taraf birbirlerine elçiler göndererek müzâkerelerde bulundular. Fakat ne Resûlullah (s) tavaf yapmadan geri dönmek istiyor, ne de Kureyşliler onları şehre sokmak istiyorlardı. Hz. Peygamber (s) müzâkereler için önce Huzâalî Hirâş b. Ümeyye'yi, daha sonra da Hz. Osman'ı (r) elçi olarak göndermiş, fakat istenilen sonucu alamamıştı. Sonunda, Hz. Osman'ın öldürülme şayiası yayılmış, bunun üzerine ashâbını toplayan Resûlullah

⁹ el-Hasen, M. Ali, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 328

¹⁰ Ergin, Prof. Dr. Feridun, *Uluslararası Politika Stratejileri*, 74

¹¹ A.g.e.

¹² Hamidullah, 391

¹³ Hamidullah, 245; Karaman, 271; Schlehta, *Hukûk-ı Mîlî*, 66; İbrahim Hakk, *Medhal-i Hukûk-Beyne'd-Düvel*, 126; Bonfils-Fauchille, 5

¹⁴ Turnagil, A. Reşit, *İslâmiyet ve Milletler Hukûku*, 160

¹⁵ Meray, 2/323

¹⁶ Nahl, 125

onlardan sonuna kadar sadâkat yemini almıştı. Bey'at-ı Rıdvan olarak tarih kitaplarına geçen bu olay üzerine Kureyş telaşa düşmüş, derhal biraraya gelerek Hz. Muhammed'in (s) barış teklifini kabul etmek zorunda kalmışlardı.¹⁷

Yine aynı olayda, Hz Muhammed (s) ile müşriklerin temsilcisi Süheyl b. Amr arasında barış görüşmelerinin epey uzunca devam ettiğini, sonunda her iki tarafın da barış andlaşması konusunda fikir birliğine vardıklarını görmekteyiz. Hatta Hz. Peygamber'in, Kureyş tarafından elçi gönderilen Süheyl için; "Kureyş barış yapmak istediği zaman, hep bu adamı gönderir." ¹⁸ demesi, müzâkere uygulamasının İslâm'da olduğu kadar, o günkü toplumda da ne derece öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Gerek İslâmın anlatılması, gerekse sulhâne münasebetlerin kurulmasına yönelik faaliyetlere çok önem veren Resûlullah (s), özellikle elçilerin en güzel şekilde ağırlanmasına dikkat ederek, diplomatik müzâkerelerin önemini göstermiştir. Kabul merasimlerinde kendisinin ve ashabının kılık-kıyafetlerine kadar ilgilenen Hz Peygamber (s), elçileri Ustuvânetü'l-Vüfûd denilen yerde kabul etmekte, görüşmelerini burada gerçekleştirmekteydi.¹⁹

Sıcak savaşlar esnasında yapılan müzâkerelere örnek olarak, Hendek savaşı esnasında meydana gelen bazı gelişmeleri gösterebiliriz. Müslümanları tamamen yok etmek amacıyla Kureyş önderliğinde Medine'ye saldıran düşman kuvvetleri uzun süre şehri kuşatma altına almışlardı. Müttefik düşman ordusu içinde yeralan kabilelerle Hz. Peygamber'in (s) çeşitli şartlar çerçevesinde anlaşmaya çalıştığını görmekteyiz. Örneğin Gatafan kabilesine, düşmanlıklarından vazgeçmeleri halinde Medine hürmalarının üçte birisi teklif edilmişti.²⁰

İkinci halife Hz. Ebu Bekir (r), Bizansla yapılan savaşların daha fazla uzamaması, barışın tesisi amacıyla, görüşmeler için Konstantiniyye'ye (İstanbul) bir elçi göndermişti.²¹

H. 36. senede, Hz. Ali (r) ile Hz. Aişe (r.h) arasında Cemel Vakasının olmasından önce, iki taraf arasında yapılan barış müzâkereleri başarıyla sonuçlanmış, her iki taraf da anlaşmaya karar vermişlerdi. Ancak yine her iki taraf, münafıkların oyununa gelerek, birbirlerine saldırmışlardı.²²

Bu olaydan bir sene sonra Hz. Ali (r) ile Şam valisi Hz. Muâviye (r) arasında gerçekleşen Sıffin savaşı öncesi, her iki tarafın komutasındaki ordular iki ay süreyle

¹⁷İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/328 vd.; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/96 vd.; Taberî, *Tarih*, 3/75 vd.; İbn Kayyim, *Zâd'ul-Meâd*, 3/290 vd.; el-Halil, Dr. İmadüddin, *Dirâse fi's-Sîre*, 224-228; en-Nedvî, Ebu'l-Hasen, *Rahmet Peygamberi-es-Sirâtü'n-Nebeviyye* (terc. Doç. Dr. Abdülkerim Özaydın), 243; Ahmed Cevdet Paşa, *Peygamber Efendimiz*, 211 vd.; Köksal, M. As m, *İslâm Tarihi*, 13/181; Ahmed Muhammed, Dr. A. Ramazan, *Hadâratü'd-Devleti'l-Arabiyye*, 70 vd.; Çağatay, Doç. Dr. Neşet, *İslâmiyetin Egemenlik Belgesi; Hudeybiye Barış Andlaşması*, *İslâm Mecmuası*, 13, Sayı:3, 1956; en-Neccâr, Dr. Hüseyin Fevzî, *el-İslâm ve's-Siyâse*, 254; el-Hasen, 328; İqbal, Afzal, *Diplomacy in İslam*, 29

¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/331

¹⁹ Hamidullah, 240

²⁰ Ebu Süleyman, *İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, 109

²¹ Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, 42; *İslâma Giriş*, 264

²² Tabataba, Muhammed b. Ali, *el-Fahrî*, 63

savaşmadan beklediler. Bu zaman esnasında, taraflar arasında heyetler gidip geldi, görüşmeler yapıldı.²³

Abbâsîlerin müzâkere usûlünü biraz daha sistemleştirdiğini söyleyebiliriz. Abbâsî halifeleri, komşu hükümdarlarla mahrem konuların müzâkeresi için özel memurlar kullanmaktaydılar ve bu heyetlere Nizâmü'l-Hadretayn adı verilmekteydi.²⁴

Abbâsî halifelerinden el-Mansûr zamanında Fransa, Bizans gibi büyük imparatorlukların yanı sıra diğer komşu devletlerle diplomatik ilişkiler gerçekleştirilmiş, bu amaçla taraflar arasında elçilerin yoğun olarak gidip-geldikleri gözlenmiştir. Aynı gelişmeleri el-Mehdî ve Harun Reşid zamanlarında da görmekteyiz.²⁵

Müzâkerelerin icra şekilleri, devlet namına kimlerin bu görevi yerine getirebileceği, onlara verilecek selâhiyetin sınırları her devletin özel kanunlarıyla belirlenmektedir.

Devletler arasındaki müzâkereler, bir veya bir-kaç aracı devletin aracılığı ve gayretleriyle de gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda bu görüşmeler hem "**muhâtaba**" usûlüyle, yani sözlü olarak, hem de "**mükâtebe**" usûlüyle, yani yazılı olarak gerçekleştirilebilir.²⁶ Ancak çoğunlukla şifâhî olarak icra olunur. Fakat müzâkerelerin düzenli olarak cereyanını ve takibini temin etmek, ortaya konulan fikir ve mütâleaları, gerekçeleri ve değerlendirmeleri kaydetmek, ortaya çıkan sonuçları açıkça beyan etmek gayesiyle müzâkere toplantılarının sonunda bir zabıtnâme tutulur.²⁷

Her ne kadar müzâkerelere çok kalabalık grupların katılmasını mahzurlu görenler²⁸ varsa da, günümüz dünyasında barış görüşmeleri genellikle kongre ve konferanslar yoluyla gerçekleştirilmektedir.²⁹ Hemen belirtelim ki, hukuk nazarında kongre ve konferans arasında pek fark yoktur. Kongrelerin en belirgin özellikleri; müzâkere konusu olan maddeler, çözüme kavuşturulacak meselelerin mahiyeti, devlet başkanlarının katılmaları, toplantıya iştirak eden devletlerin ve büyükelçiler gibi önde gelen seçilmiş murahhaslarının çokluğu şeklinde sıralanabilir.³⁰ Diğer yandan kongrelerde devlet başkanlarının bulunması şart değildir. Kongreler genellikle diplomatların iştirakleriyle gerçekleştirilir. Bazı kongrelerden evvel konferanslar tertiplendiği de olur. Bununla, kongrede görüşülecek ve ortaya konulacak maddeler ele alınır.³¹

²³ İbn Kesir, *el-Bidâye*, 7/254 vd.; Aycan, Dr. İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan*, 141, İslâmî Araştırmalar, C.4, Say :2, 1990

²⁴ Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 239

²⁵ el-Müneccid, Dr. Salahaddin, *en-Nüzümü'd-Düblûmasıyye*, 8-9; İbrahim Hakkı, *Tarih-i Hukûk-ı Beyne'd-Düvel*, 34

²⁶ Bonfils, Henry- Fauchille, Paul; *Hukûk-u Umûmiyye-i Düvel*, 3. Kısım (Terc: Muhammed Cemil), 383; Mahmud Es'ad, *Hukûk-u Düvel*, 6; Bilsel, Prof. Cemil, *Devletler Arasındaki Andlaşmalar*, 3/19; Meray, 2/324

²⁷ Bonfils-Fauchille, *A.g.e.*, 391

²⁸ Piyer, Öjen, *Mufasssal Hukûk-ı Siyâsiyye* (trc. İsmail Müştak), 2/584,

²⁹ Eroğlu, Prof. Dr. Hamza, *Devletler Umûmî Hukûku*, 44; Bilsel, 3/23; Mahmud Es'ad, 7

³⁰ Bonfils-Fauchille, 3. Kısım, 384; *Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye*, 6-7

³¹ *A.g.e.*, 385

Devletler, kongre ve konferanslara, ya bu toplantılara havale edilecek meselelerin çözümünü yakından ilgili olan bir devlet, ya da, anlaşmazlıkta tarafsız davranan ve arabuluculuk görevini üstlenen devlet tarafından davet edilebilir. Kongre ve konferansların tertipleneceği yerlerin, tarafsız ülkelerde belirlenmesi daha doğru olur. Milletlerarası alanda söz sahibi olan müstakil devletlerin bu toplantılara katılmaları mümkündür. Diğer yandan, anlaşmazlığa doğrudan taraf olan devletlerin yanısıra, dolaylı olarak etkilenen, kuvvetli zayıf ayırdetmeksizin bütün devletlerin kongre ve konferanslara katılmaları gerekecektir.³²

Müzâkerelere temsilci sıfatıyla katılanlara, barış sürecinin en kısa zamanda başlatılması, zaman kaybedilmemesi maksadıyla, usûlüne uygun olarak hazırlanan ve devlet başkanınca yetki belgesi, yani "selâhiyetnâme" (les pleins pouvoirs) verilebilir. Eğer o devletin anayasasınca yetkili kılınan temsilci görüşmelere katılıyorsa, selâhiyetnâmeye ihtiyaç yoktur.³³

Taraflar, anlaşmazlık konusu menfaatlerinden karşılıklı tavizler vererek anlaşmaya çalışırlar.³⁴ Bu gayretlerden istenilen sonuçlar elde edilebileceği gibi, tam tersi de olabilir. Görüşmeler sonunda taraflar uzlaşır, anlaşmazlıklar konusunda hemfikir olurlarsa problem çözülmüş olur.

Bu yol, anlaşmazlıkların ileri seviyelere tırmandırılmasını önlediği gibi, çözüm için arabulucuların devreye girmesine de gerek bırakmaz. Bu itibarla sulh yollarının en basiti ve kolayı olarak görülür.

Görüşmeler ve müzâkereler yoluyla halledilemeyen anlaşmazlıklarda, yine bu yol kullanılarak çözüm için başka yolların kullanılması kararlaştırılabilir. Bu durumda diplomasi görüşmeleri diğer yollar için ilk basamak olur. Dolayısıyla bu yol, anlaşmazlıkların tespiti ve doğrudan doğruya çözüme bağlanması şeklinde iki fonksiyon icra etmektedir.³⁵

Diğer yandan diplomasi görüşmelerinde, hukuk kurallarından istifade edilmesi gibi bir şart yoktur. Hukuk kurallarından ister yararlanılsın, ister yararlanılsın, bu usulde önemli olan tarafların karşılıklı görüşmeleriyle anlaşmazlığı ortadan kaldırmalarıdır.

b) Dostça girişim:

Dostça girişim (Bons offices, Good offices³⁶, Mesâiy-i cemile³⁷), ihtilâflı devletleri müzâkereye girişmeye, eğer buna imkân olmayacak şekilde kopukluk meydana gelmişse, müzâkereleri tekrar başlatmaya teşvik yolunda üçüncü bir devletin, devlet

³² A.g.e., 388

³³ Eroğlu, 44

³⁴ Ergin, 76

³⁵ Belik, 1/82-83; Meray, 2/324

³⁶ Ergin, 79

³⁷ Bonfils-Fauchille, 7

topluluğunun, milletlerarası bir organ veya komisyonun teşebbüse geçmesine dostça girişim tanımlaması yapılmaktadır.³⁸

Dostça girişimdeki amaç, anlaşmazlığa düşmüş devletler arasında elverişli bir havanın oluşturularak, bir görüşme imkânı ve tabanı hazırlamak, ilgili tarafları buluşturup görüştürmektir. Gerek barış, gerekse savaş zamanlarında dostça girişimde bulunulabilir.³⁹

Dostça girişim, özellikle müslümanlar arası olmak üzere, bütün insanlar arasındaki anlaşmazlıkların izâlesine yönelik olarak teşvik edilmiştir. Kur'an'dan ve Sünnetten birer örnek verecek olursak;

"İnsanların birbirleri arasında gizlice konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi, bir iyilik yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi teşvik edenlerin gizli konuşmaları müstesna. Kim bunu Allah'ın rızâsını arayarak yaparsa, elbette biz ona pek büyük mükâfat vereceğiz."⁴⁰

"İnsanların arasını düzeltmek için, aslı olmasa bile hayır konuşan, güzel söz söyleyen ve bu sözleri birinden diğerine taşıyan kimse yalan söylemiş olmaz."⁴¹

Buradan da anlaşılacağı gibi dostça girişim, aralarında anlaşmazlık bulunan devletler arasında görüşmeleri başlatmak için, ya da daha önce başlamış, fakat kesilmiş görüşmeleri tekrar canlandırmak için üçüncü bir devletin teşebbüsünü ifâde etmektedir. Diğer bir deyişle üçüncü taraf olan devlet, barışın sağlanması yolunda gerek kendi menfaatleri gereği, gerekse diğer ihtilâflı devletlerin daha fazla zarara uğramamaları amacıyla, gönüllü olarak veya mürâcaat üzerine, dostâne bir girişimle tarafları barıştırma görevini üstlenir. Bunun için gerekli görüşme zeminini hazırlar. Dostça girişim sahibi devletin bunun ötesinde bir fonksiyonu yoktur ve görüşmelere de katılmaz⁴². Bu sebeple dostça girişimin arabuluculukla karıştırılmaması gerekir.

Bu yola genellikle barış zamanı anlaşmazlıklarının giderilmesi, savaş zamanında da mücâdelenin sona erdirilmesi gayesiyle mürâcaat edilebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, dostça girişimden amaç, ihtilâflı tarafların görüşmelerini sağlayacak zeminin hazırlanmasıdır. Dostâne teşebbüste bulunan tarafın görevi, görüşmeler için uygun zeminin hazırlanıp, müzâkerelerin başlamasıyla sona erecektir.

Dostça girişim, anlaşmazlığın tarafı olan devletlerce bir diğer devletten talep edilebileceği gibi, bu olmaksızın doğrudan doğruya bir devlet ya da milletlerarası bir organ tarafından da gerçekleştirilebilir. Ancak bu girişim kesinlikle iki devletin içişlerine karışma şeklinde olmamalıdır.⁴³

³⁸ Belik, 1/88; Meray, 2/325

³⁹ Meray, 2/326

⁴⁰ Nisâ, 114

⁴¹ Ebu Davud, Kitâbü'l-Edeb, 58

⁴² Mahmud Es'ad, 9

⁴³ Ergin, 80

c) Arabuluculuk:

Modern diplomaside **Conciliation, Mediation**⁴⁴ kelimeleriyle ifâde edilen arabuluculuk, üçüncü bir devletin veya milletlerarası siyâsî bir teşkilâtın, anlaşmazlık halinde bulunan devletler arasına girerek onları uyuşturmaya, anlaşmazlığın çözümünde esas teşkil edebilecek tekliflerde bulunarak, anlaşma teminine çalışması usûlü⁴⁵ olarak tarif edilmektedir.

İslâmî literatürde ise bu kavramların karşılığı olarak **Tavassut, Islâh** vb. kavramları görmekteyiz.

Tüm insanlığın barış, kardeşlik ve anlayış içinde yaşamaları için önemli prensipler koyan İslâm, özellikle anlaşmazlığa düşen müslümanların, diğer müslümanlarca ıslâh edilmesi konusunda daha dikkatli davranılmasını istemektedir. Hatta bunun için belirli bir güvenlik sistemi kurularak, müslümanlararası barışı bozanlara karşı zor kullanmaları da öngörülmüştür⁴⁶;

"Mü'minlerden iki grup birbirleriyle savaşacak olurlarsa, aralarını ıslâh ediniz. Onlardan biri diğerine karşı tecâvüzünde ısrar ederse, saldıran tarafla, Allah'ın hükmüne dönünceye kadar savaşın. Eğer dönerlerse, siz de aralarını adâletle düzeltin ve doğruluktan ayrılmayın. Şüphesiz Allah, adâletli davrananları sever.

"Mü'minler birbirleriyle kardeşirler. Öyle ise dargın kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'tan sakının ki, böylelikle rahmete erişesiniz."⁴⁷

Özellikle ilk ayetin nüzûl sebebi olarak, Evs ve Hazrec arasında çıkan büyük çaplı bir kavganın gösterilmesini⁴⁸ dikkate alırsak, arabuluculuk görevinin önemi ve yerine getiriliş tarzı hakkında fikir edinmiş oluruz. Bu ayetin tamamlayıcısı olarak görülen bir başka ayette ise, arabuluculuğun sınırları daha da genişletilmekte, bütün insanlara şamil hale getirilmektedir;

"İnsanların birbirleri arasında gizlice konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi, iyilik yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi teşvik eden kimselerin yaptıkları müstesnâdır. Kim bunu Allah'ın rızâsını arayarak yaparsa, elbette biz ona pek büyük bir mükâfat vereceğiz."⁴⁹

Bu tariflere ve verilen örneklerle göre arabulucu devlet, anlaşmazlığın tarafı olan devletleri biraraya getirmek ve görüşme zemini hazırlamakla kalmayacak, kendisi de

⁴⁴ el-Müneccid, Dr. Salâhaddin, en-Nüzumü'd-Diblumâsiyye fi'l-İslâm, 129

⁴⁵ Bonfils-Fauchille, A.g.e., 4; Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye, 8; Schlehta, 66; Belik, 1/98; Meray, 327; Hamidullah, 245; Karaman, 271

⁴⁶ Mahmasânî, el-Kanûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye, 164; Şeltût, Muhammed, el-İslâm ve'l-Alâkatü'd-Devliyye, 27; Ebu Süleyman, 126; el-Kardâvî, Dr. Yusuf, el-Hallü'l-İslâmî, 159; Hamid, Abdüssettar, el-Mebâdiü'l-İnsânîyye, 24; Rafîî, Dr. Mustafa, İslâm'da Sosyal Düzen (terc. Ahsen Batur), 237; en-Neccâr, 240

⁴⁷ Hucurât, 9-10

⁴⁸ el-Cessâs, Ahkâmu'l-Kur'an, 3/69; Abdünnur, M. Mahcûb, es-Sulh ve Eseruhû, 46; es-Savvâf, M. Mahmud, Nazarât fi-Sûreti'l-Hucurât, 100

⁴⁹ Nisâ, 114

bizzat görüşmelere katılarak uygun gördüğü çözüm tarzını teklif edebilecektir.⁵⁰ Arabuluculuğun dostâne teşebbüsten farkı, arabulucunun, anlaşmazlık tarafı olan devletler arasındaki müzâkerelere, aktif olarak ve neticeyi etkileyecek şekilde katılmasıdır. Bu bakımdan arabuluculuk, dostâne teşebbüs görevinden daha ileri hedefli ve daha etkili bir aksiyondur. Üçüncü bir kuvvetin veya kuvvetlerin müzâkere ortamı kurmaktan da öteye geçerek, çözüm şeklini de telkin ettikleri bir müdâheledir.⁵¹ Ancak arabulucu devlet hakim sıfatıyla hareket edemez ve bir tarafa çeşitli kararlara uyması için baskı yapamaz. Dostâne bir tavır sergileyerek, tavsiye ettiği sulhâne yolların uygulanıp uygulanmamasında tarafları muhayyer bırakır.⁵²

Devletler arasındaki gerginlik, bazı hallerde temsilcilerin müzâkerelere girişmelerini güçleştirecek derecede şiddetli olabilir. Veya her iki taraf da, görüşme teklifinin karşıdan gelmesinde ısrar edebilir. Yahut müzâkereler bir sonuca ulaştırılmadan yarım bırakılabilir. Böyle durumlarda aracılardan ve uzlaştırıcıların müdâheleleri, barışçı bir çözüm ümidini açık tutmaya ve hatta bir anlaşma zemini hazırlamaya yarayan bir kolaylık teşkil etmektedir.⁵³

Arabuluculuk, tek bir devletin temsilcisi tarafından münferiden veya bir kaç devlet tarafından müştereken yapılabilir. Arabulucu, taraflardan teklif gelmeksizin bu göreve talip olduğunu çeşitli vesilelerle gösterebileceği gibi, çoğunlukla olduğu şekliyle, taraflardan birisi veya her ikisince teklif edilebilir.⁵⁴

Diğer yandan arabulucu devlet, yalnızca bir tarafla görüşüp, anlaşmazlığa çözüm arayabileceği gibi, anlaşmazlığa taraf olan bütün devletlerle ayrı ayrı da görüşebilir. Ancak taraflar arzu etmedikleri takdirde uzlaşma tekliflerini reddedebilirler.⁵⁵

Arabulucu devletin ön süreceği tavsiye niteliğindeki taleplerin uygulanması ihtiyarîdir. Taraflar istedikleri takdirde bu teklifleri kabullenmeyebilir. Ancak şu iki durumda, arabulucu devletin vereceği kararlar bağlayıcılık kazanabilir;

a) İki devlet ileride çıkabilecek bir anlaşmazlık durumunda, üçüncü bir devletin arabuluculuk yapması konusunda birbirlerine taahhütte bulunmuşlarsa.

b) Bir devlet bir başka devlete, herhangi bir devletle anlaşmazlığa düşmesi halinde arabuluculuk yapacağına dair taahhütte bulunmuşsa.⁵⁶

Bu iki durumda, yapılan taahhütler gereği arabuluculuk görevini üstlenen tarafın, anlaşmazlığın izalesi konusunda ileri süreceği istekler yerine getirilecektir.

Anlatılanlar doğrultusunda arabuluculuğun gayesini, tarafları uzlaştırıcı bir yol bularak, bunun kabulü için ihtilâflı devletleri iknâ etmek ve anlaşmayı sağlamak olarak belirleyebiliriz.⁵⁷

50 Meray, 2/327

51 Ergin, 80; Meray, 2/326 (10 numaralı dpnt.)

52 Mahmud Es'ad, 9; Bonfils-Fauchille, Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye, 8

53 Ergin, 79

54 Mahmud Es'ad, 10; Bonfils-Fauchille, 9

55 Ergin, 81

56 Bonfils-Fauchille, 10

57 Belik, 1/102

İslâm tarihinde bu tür sulh yolunun uygulamaları bir hayli fazla görülmüştür. Arabuluculuğa hukûki bir mesned teşkil etmesi açısından şu iki olayı örnek olarak verebiliriz;

1. Hicrî yılda, Ebu Cehil yönemindeki ticaret kervanı, Hz. Hamza (r) komutasındaki birlikle karşılaşmış, çarpışma başlamak üzereyken her iki tarafın da müttefiki olan İbn Amr araya girerek çatışmayı önlemiştir.⁵⁸

Nüreysî Gazasında, aynı adla anılan kuyu başında, Ensârdan biriyle Muhâcirlerden birisi arasında bir münakaşa çıkmıştı. Her iki taraf da yardımcıları çağırınca iş alevlendi. Neredeyse büyük çaplı bir kavga çıkacaktı. Bir yandan da, münafıklar boş durmuyorlar, ihtilâfı daha da körüklüyorlardı. Hz. Peygamber (s) olayı haber alır almaz derhal müdâhele etmiş, tarafları barıştırmıştı.⁵⁹

Sonraki dönemlerde gelişen bazı olaylar, İslâm diplomasisinde arabuluculuğun ne derece önemli yer tuttuğunu göstermektedir. Bir kaç örnek verecek olursak;

Eyyûbiler döneminde, diğer ülkelerle meydana gelen anlaşmazlıklarda faaliyet gösteren elçilerin arabuluculuk, ıslâh ve uzlaştırma görevlerini üstlendiklerini görmekteyiz. Meselâ, Selâhaddin Eyyûbi, İbn Ferrâş'ı Kılıçarslan'a elçi olarak gönderip arabuluculuk yapmasını istemiştir. Hatta İbn Ferrâş'ın bu görev için bir seneye yakın taraflar arasında gidip geldiği, sonunda yine bu görev için yaptığı bir yolculuk esnasında, H. 588 yılında vefat ettiği zikredilir.⁶⁰

Kırım savaşı sonucunda Osmanlı Devleti ile diğer muhârip devletler arasında 30 Mart 1856 yılında yapılan sulh andlaşmasının 8. maddesinde şöyle denilmiştir;

"Devlet-i Âliye ile vâzı-ı imzâ bulunan düvel-i saireden bir veya birkaçı beyninde münâsebetlerini ihlal edebilecek bir ihtilâf zuhur ederse, gerek devlet-i âliye ve gerek o devletlerden her biri isti'mâl-i silaha mürâcaattan evvel diğer düvel-i âkideden tavassut tarikiyle bu uygunsuzluğu menedebilmeleri için meydan vereceklerdir."⁶¹

B. Anlaşmazlıkların milletlerarası teşkilâtlarca çözümü

Anlaşmazlıkların çözümünde siyâsi teşkilâtların rol üstlenmesi, insanlık tarihi içerisinde daha dün denilecek kadar yenidir. Özellikle son bir-kaç asırdır görülen sömürgeler, güçsüz devletlerin büyük devletlerce adeta pay edilmesi, hatta bu yüzden patlak veren büyük çaplı savaşlar tüm insanlığı tehdit eder hale gelmiş, sonunda zayıf-kuvvetli ayırdetmeksizin bütün devletler, dünya barışını sağlamak üzere fikir üretmeye

⁵⁸ Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, 16; Karaman, 271

⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/303

⁶⁰ el-Müneccid, 130

⁶¹ Mahmud Es'ad, 11

başlamışlardır. Buradan hareketle, uzun süren çalışmalar ve acı tecrübeler sonucunda, büyük devletler açısından dünya siyasetinde söz sahibi olma gayretleri, küçük devletler açısından da, büyük devletlerce yutulmaktan kurtulmak veya biraraya gelerek bir güç dengesi oluşturabilmek amacıyla çeşitli barış ve güvenlik teşkilâtları kurulmuştur.⁶²

İslâm tarihinde de, sulhâne ilişkilerin sağlanmasına yönelik herhangi bir siyâsi teşekküle rastlamamaktayız. Ancak bu durum, günümüz dünyasında din, dil, ırk, milliyet, hatta devlet farketmeksizin bütün ülkelerce kullanılan ortak yolları İslâmî açıdan değerlendirmek, İslâma ters düşmeyen, onun ruhuna uygun esasları alıp uygulama gerekliliği vardır. Bu yolda gereken çareyi, çözümü bulmak, ortaya koymak iddiasından çok uzağız. Hele dar kapsamlı bir yüksek lisans tezinde bunun ifâde edilemeyeceği aşîkardır. Ancak fikir edinebilme ümidiyle, özet halinde, 20. yüzyıl başlarında ilk temelleri atılmış olan, barışı sağlamaya yönelik siyâsi teşekkül faaliyetlerine bir göz atacağız.

Milletler Cemiyeti dönemine kadar, güçlü ve söz sahibi devletlerce anlaşmazlıkların giderilmesine yönelik bir takım ittifaklar ve anlaşmalar görülmekle beraber⁶³, anlaşmazlıklarla özellikle ilgilenen bir teşkilât bulunmamaktaydı.⁶⁴ Milletler Cemiyeti sistemiyle birlikte, bir teşkilât olarak ilgili devletlerce anlaşmazlıkların giderilmesine yönelik müdâheleler başlamıştır.

Milletler Cemiyeti'nin amacı, devletler arasındaki savaşı önlemek ve milletlerarası anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümünü sağlamaktır. Cemiyet bu amacını gerçekleştirmek için devletlerin savaş yetkilerini sınırlandırmış, haksız olarak savaşa teşebbüs eden devletlere karşı çeşitli yaptırımlar öngörmüş, üye devletlere bir takım vecibeler yüklemiş ve böylelikle uygulanacak olan barış yollarını belirlemiştir.⁶⁵

Daha sonraki yıllarda Milletler Cemiyeti yerine kurulan Birleşmiş Milletler sistemi ile de, anlaşmazlıkların sulhâne yollarla çözümü konusunda belirli organlar kurulmuş ve bunlara birtakım yetkiler verilmiştir. Böylece ihtilâfların halledilmesinde münferid müdâheleler yerini, kollektif olarak kurulan ve ilgili tüm ülkelerce benimsenen bir teşkilâta ve onun faaliyetlerine bırakmıştır. BM bünyesinde kurulan teşkilâtlar, sadece anlaşmazlıkların tarafı olan devletleri değil, ihtilâfların milletlerarası toplumdaki diğer bütün devletleri etkilediği esasına dayanarak, tüm dünya çapında öncelikle barış ve güvenliği sağlamak, şayet bozulursa barış için gerekli müdâhelelerde bulunmak ve anlaşmazlığı barışçı yollarla, milletlerarası hukuk kurallarına ve adâlete uygun olarak çözmek amacındadırlar.⁶⁶ Bunların isimleri ve fonksiyonları özetle şöylece sıralanabilir;

a) **Güvenlik Konseyi:** Milletlerarası barış ve güvenliğin korunması konusunda başlıca sorumlu organdır. Bu sebeple anlaşmazlıkların çözümünde geniş yetki ve

⁶² Crozat, Charles, *Devlet Nizam ve Hukûku*, I.Ü. Hukuk Fak. Mec., 55, C.16, Say :1-2, 1950; el-Hasen, M. Ali, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 314

⁶³ Belik, 1/129

⁶⁴ Meray, 2/280

⁶⁵ Küçüka, Necip Ali, *Evrensel Amme Hukûku*, 15; Gönübol, 112

⁶⁶ Gönübol, 307; Mahmasânî, 159

sorumlulukları hâizdir. Güvenlik Konseyi kendisine sunulan veya elkoyduğu anlaşmazlık hakkında soruşturma, uzlaştırma ve arabuluculuk, tavsiyelerde bulunma vb. yolları uygulayabilir.⁶⁷

b) **Genel Kurul:** Güvenlik Konseyi gibi, milletlerarası barış ve güvenliğin korunmasında geniş yetkilerle donatılmıştır. Teşkilâta üye olsun olmasın herhangi bir devlet tarafından, herhangi bir anlaşmazlık konusu Genel Kurul'a getirilebilir. Buraya getirilen meseleler görüşüldükten sonra ilgili devletlere ve Güvenlik Konseyi'ne tavsiyelerde bulunabilir. Ayrıca Genel Kurul, soruşturma, uzlaştırma ve arabulma komisyonları kurarak milletlerarası anlaşmazlıkların çözümüne katkıda bulunabilir.⁶⁸

İslâm aleminde ise, özellikle yaşadığımız asrın ortalarından itibaren, başta anlaşmazlıkların sulhâne yollarla çözülmesi olmak üzere, çeşitli amaçlara yönelik pek çok milletlerarası teşkilât kurulmuştur. İslâm Konferansı Teşkilâtı'nın doğduğu 1969 yılına kadar, bütün müslümanları içine almasa da, mahallî nitelikteki çeşitli siyâsî, iktisâdî, kültürel ve savunmaya yönelik milletlerarası teşkilâtın kurulduğunu görmekteyiz. Bu teşkilâtları amaçlarıyla birlikte, periyodik olarak şöyle sıralayabiliriz;

*22 Mart 1945'te kurulan Arap Birliği. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Irak, Lübnan ve Ürdün'ün iştirakleriyle gerçekleştirilmiştir. Kuruluş amacı, Arap ülkelerinin çıkarlarını korumak, üye devletler arasındaki çatışmalarda ve anlaşmazlıklarda aracı olmak vs. Bunların gerçekleşmesi için teşkilât bünyesinde çeşitli organlar oluşturulmuştur.

*1950 yılı içinde yine çok sayıda İslâm ülkesinin iştirakiyle Ekonomik İşbirliği ve Ortak Savunma Andlaşması imzalanmıştır.

*24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı imzalanmıştır. Bu pakta daha sonraları Pakistan ve İran da dahil olmuştur. 1958 yılında Irak'taki yönetimin bir askeri darbeye devrilmesinden sonra bu ülke pakttan ayrılmış, teşkilâtın merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmış ve CENTO adıyla yeniden örgütlenmiştir.

*1969 yılında Mescid'ül-Aksâ'nın yakılmak istenmesi olayı, İslâm ülkeleri arasında bir zirvenin gerçekleştirilmesini sağlamış, 23-25 Mart 1970, 26-29 Aralık 1970 ve 29 Şubat-4 Mart 1972 tarihlerinde yapılan İslâm Dışişleri Bakanları Konferanslarıyla İslâm Konferansı Teşkilâtı son halini almıştır. Üye ülkeler arasında her türlü alanda dayanışma ve işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulan bu teşkilât halen faaliyetlerini sürdürmektedir.⁶⁹

C. Anlaşmazlıkların yargı yoluyla çözümü

⁶⁷ Meray, 2/344; Gönlübol, 229

⁶⁸ Meray, 2/343, 348; Gönlübol, 216-17

⁶⁹ Dursun, Davut, İslâm Konferansı Teşkilâtının Doğuşu, 38-43, İlim ve Sanat, Sayı:11, 1987

Pozitif hukukta yargı kavramı, "objektif hukûkun, bağımsız hakimler (mahkemeler) tarafından belirli bir olaya uygulanması"⁷⁰ olarak ifade edilir. Dolayısıyla yargı, belirli bir davanın görülmesi, karara bağlanmasıdır. Buradan hareketle millî ve milletlerarası hukukta yargının fonksiyonları arasında bir farklılık yoktur.⁷¹ İç hukuk ile milletlerarası hukuk arasında bu konuda görülen fark, yargı yetkilerinin hukûki dayanakları açısından ortaya çıkmaktadır. İç hukukta zorunlu adâlet ilkesi geçerlidir ve yargı yetkisi kuralları önceden belirlenmiştir. Milletlerarası hukukta ise, yargı yetkisinin dayanağı tamamıyla devletlerin irâdesine bağlıdır. Yani anlaşmazlığın tarafı olan devleti, kendi istemediği hallerde mecbûri olarak yargı organına götürecek bağlayıcı bir düzenleme yoktur.⁷²

Özet olarak, milletlerarası hukuk alanında anlaşmazlığın tarafı olan bir devlet için, herhangi bir yargı yetkisi zorunlu ve bağlayıcı olmaz. Devletler, anlaşmazlıkların yargı dışı sulhâne yollarla çözümünde serbest oldukları gibi, yargısal çözüm yollarının tercih edilmesinde de onları bağlayıcı hiç bir hüküm yoktur. Dolayısıyla, bu başlık altında inceleyecek olduğumuz yargı usûllerinin dayanağı, bizzat devletlerin kendi serbest irâdeleridir.

Ancak hemen şu noktayı belirtmekte fayda var; devletler yargısal çözüm yollarını tercihte ve bu yollara başvurmakta serbest iseler de, bu yola mürâcaat ettiklerinde, yani mahkemelerin yargı yetkisini kabul ettiklerinde, kendileri lehinde veya aleyhinde verilecek bütün hükümler bağlayıcılık kazanacağından, bu hükümlere uymak zorundadırlar.

Anlaşmazlıkların yargı yoluyla çözümünde başvuru en önemli iki yol; tahkîm, yani milletlerarası hakemlere mürâcaat ve özellikle günümüz dünyasında önemli bir yer tutan Adâlet Divanı'nda görüşülmek üzere meselelerin aktarılmasıdır.

a) Milletlerarası tahkîm:

Sözlükte, "bir şahsı, kendileri namına hüküm vermesi için yetkili kılmak"⁷³ anlamı taşıyan tahkîm (Arbitrage, Arbitration), aralarında ihtilâf ve anlaşmazlık bulunan devletlerin, kendi aralarında sulhu sağlamak amacıyla, seçtikleri hakemlerin kararlarını bağlayıcı olarak kabul etmeleri şeklinde açıklanır.⁷⁴

⁷⁰ Kuru, B., *Medenî Usûl Hukûku*, 62

⁷¹ Akipek, Ö.İ., *Milletlerarası Adâlet Divanı*, 58

⁷² Çelik, 2/354

⁷³ Ali Haydar, *Dureru'l-Hukkâm*, 4/664

⁷⁴ Meray, 2/363; Zuhayfî, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 77; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 74; İlk İslâm Devleti, 246; Karaman, 272; İbrahim Hakkı, 131; Kal'acî, Dr. Muhammed Ravvâs, *Mevsûatü Fıkh, TAHKİM Md.*, 1/ 265; ed-Dürî, Dr. Kahtân Abdurrahman, *Akdü't-Tahkîm fi'l-Fıkhı'l-İslâmî*, 19; er-Ruveyfî, Dr. Muhammed, *Muhâdarât fi Tarihi'l-Alâkati'd-Devliyye*, 35; Abdünnur, M. Mahcûb, 39, 41, 136; Mahmud Es'ad, 21; Kunalp, Zeki, *Devletler Hukûku Ne Degildir? Nedir?*, İlim ve Sanat, 26, Say :9, 1986

Milletlerarası anlaşmazlıkların sulhâne yollarla izâlesinde tahkîmin tartışılmaz bir yeri vardır. Çünkü tahkîm, karşılıklı menfaatlerini silahlı mücâdeleye başvurmaksızın korumaya ve elde etmeye çalışan müstakil devletlerin ihtiyar ve irâdelerinden doğmaktadır. Bu yol onlara cebren kabul ettirilmez.⁷⁵

Gayesi, devletler arasındaki anlaşmazlıkların, belirlenen hakimler aracılığıyla ve hukûka riâyet esasına dayanarak çözmek olan milletlerarası tahkîm yolunda, milletlerarası alanda bu konuyla ilgili belirlenen kurallar çerçevesinde hareket etme zorunluluğundan bahsedenler olduğu gibi, şartların gerektirdiği şekilde, taraflar arasında tahkîm esaslarının belirlenebileceği görüşüne sahip olanlar da vardır.⁷⁶

Tahkîmin unsurları şöyle sıralanır;

1) Hasım tarafların anlaşmazlığın tahkîm yoluyla izâlesi hususunda ittifakları. İcab ve kabul.

2) İki veya daha fazla sayıdaki taraflar.

3) Tahkîmin konusu. Hasımlar arasındaki anlaşmazlığın izâlesi.⁷⁷

Tahkîm şu yönleriyle yargı dışı yollardan farklılık arz etmektedir;

aa. Tahkîmde anlaşmazlığın taraflarınca, bu anlaşmazlığın daha önceden belirlenmesi gerekir, sonra tahkîme başvurulur. Diğer yollarda ise, işe tespitle başlanır.

bb. Tahkîmde, anlaşmazlığın taraflarınca uygulanacak hukuk kuralları tespit edilir. Diğer usullerde ise böyle bir belirlemeye gerek yoktur.

cc. Tahkîmde, taraflar önceden yargılama neticesinde verilecek kararlara bağlı olduklarını kabul ederler. Diğer bir ifâdeyle, tahkîm yoluyla varılacak sonuç önceden belirli olmayacağından, taraflar hakemin vereceği lehte ve aleyhte her türlü karara boyun eğeceklerini önceden kabullenmişlerdir.⁷⁸ Oysa diğer usullerde, uygulama ve uygulamanın ortaya çıkaracağı sonuçlar üzerinde anlaşmaları gereklidir.

Tahkîmin hukûki dayanağı, tarafların irâde mutâbakatıdır. Bu mutâbakat "**hakemlik sözleşmesi (tahkîmnâme-Compromis)**" adlı özel bir andlaşma metninde gösterilir. Daha derli toplu olarak, "devletlerin anlaşmazlıklarını muayyen bir hakeme tevdi etmek konusunda mutâbakata vardıklarını tesbit eden andlaşma"⁷⁹ olarak tarif edilen tahkîmnâme, tarafların irâde mutâbakatlarından başka, anlaşmazlığın konusunu, hakemlik organının kuruluşunu, takip edilecek usûlü ve nihayet tarafların sonuçta bağlı kalacakları hususları ihtivâ eder.⁸⁰

Tahkîmnâme olmaksızın tarafların anlaşmazlıklarını hakeme sunmaları mümkün değildir.⁸¹

⁷⁵ Mahmud Es'ad, 23; Bonfils-Fauchille, 23

⁷⁶ Meray, 2/292; er-Ruveyfî, 35

⁷⁷ Ali Haydar, 4/664; ed-Dûrî, 22, 76 vd.

⁷⁸ Bonfils, Fauchille, 4. Kısım (Terc: Ahmed Salâhaddin), 50-51

⁷⁹ Mahmud Es'ad, 21, 23

⁸⁰ Meray, 2/351, 363; Bonfils-Fauchille, 4-48, Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye, 26; Eroğlu, 34

⁸¹ 1907 La Haye Sözleşmesi, Md. 52

Tahkîmnâme, anlaşmazlığın ortaya çıkmasından önce veya sonra, taraflar arasında tespit edilerek düzenlenebilir. Eğer taraflar anlaşmazlık ortaya çıktıktan sonra, aralarındaki ihtilâfı hakeme götürme konusunda tahkîmnâme düzenlerlerse, buna "ihtiyârî tahkîm" denir. Eğer taraflar anlaşmazlık çıktıktan sonra, aralarında düzenleyecekleri tahkîmnâme ile hakemlere mürâcaat ederlerse, buna "icbârî (ilzâmî) tahkîm" denir.⁸²

Hakemlerin belirlenmesine gelince;

Hakemlerle ilgili şartlar çoğunlukla anlaşmazlık halindeki devletlerce hazırlanan ve kabul edilen tahkîmnâmede belirtilir. Bazan, daha sonra yapılan bir sözleşmeyle bu esasların tespit edildiği de olur.

Hakemlerin seçimi konusunda taraflar tamamıyla müstakil ve bağımsız olup, diledikleri kişiyi ya da heyeti hakem olarak belirleyebilirler. Hakem belirleme konusunda kesin kurallar olmamakla birlikte, teâmülde hükümdarların, ilmî ve siyâsi heyetlerin veya ehliyetli şahısların seçildiği görülmektedir.⁸³

İslâm fıkıhına göre, bir hakemin veya bu görevi üstlenecek hakemler heyetinin taşınması gerekli bazı şartlar bulunmaktadır. Bunlar; hür, akıllı, bâliğ, erkek, âdil ve fakîh olmak şeklinde sıralanır.⁸⁴ Mecelle'de de hakemlerin vasfı madde olarak belirtilmiş, "Hakem hakîm, fehîm, müstakim ve emin, mekîn, metin olmalıdır."⁸⁵ denilmiştir. Ancak bu şartların bir kısmına itiraz edenler de olmuştur. Örneğin, fakîh olmasıyla ilgili şartı daraltıp, sadece cihâdla ilgili hükümlerin bilinmesini yeterli görenler vardır. Örneğin Benû Kureyza meselesinde Hakemlik görevini üstlenen Sa'd b. Muâz'ın tecrübeli olmakla birlikte, gerçek anlamda fakîh oluşu sabit değildir.⁸⁶ Aynı şekilde fakîhlik yerine alimlik⁸⁷ ve ariflik (müslümanların maslahatını çok iyi bilen) şartlarını ileri sürenler de vardır.⁸⁸

Bir savaşın sona erdirilmesinde, hakemlik rolünü üstlenecek kişinin seçimiyle ilgili batılı müelliflerden Hugo Grotius'un görüşlerine de başvuralım;

"Öyle hakemler vardır ki, bunların yargısına -verdikleri hüküm haklı olsa da, olmasa da- boyun eğmek gerekir; bu çeşit hakemlik, ilgili tarafların, hakemin hükmünü kabul edecekleri konusunda, karşılıklı olarak verdikleri söz uyarınca başvurulmuş hakemlerdir. Bir de, adâletli bir kimsenin yargısına sunulacak nitelikte olan işlere bakan hakemler vardır.

⁸² Çelik, 2/358; ed-Dürî, 71, 73

⁸³ Mahmud Es'ad, 26; Bonfils-Fauchille, Hukûk-u Umûmiyye-i Düveliyye, 32

⁸⁴ Kâsânî, Bedâiü's-Sanâî, 9/4323; İbn Kudâme, el-Muğnî, 10/545

⁸⁵ Mecelle, Md. 1792; Ali Haydar, 4/666

⁸⁶ İbn Kudâme, el-Muğnî, 10/546

⁸⁷ Şirâzî, el-Mühezzeb, 2/238

⁸⁸ ed-Dürî, 551

"Hakemler bu iki yoldan biriyle görevlendirilerek seçilebilirler. Ya yalnız uzlaştırma ile görevlendirilmiş olabilirler...ya da, yargısına kesin olarak boyun eğilmesi gereken bir yargıç olarak görevlendirilebilirler.."89

La Haye Sözleşmesi Md. 45'e göre, taraflardan her biri, ancak bir tanesi kendi vatandaşından olabilecek şekilde, ikişer hakem tayin ederler. Seçilen bu hakemler aralarında bir üst hakem seçerler, aralarında anlaşamadıkları takdirde, üst hakemin seçimini üçüncü bir devlete bırakırlar. Bu üçüncü devletin seçiminde de anlaşma olmaması halinde, taraflardan her biri birer üçüncü devlet seçerler ve üst hakemin seçimini bu devletler yapar.

Hakemlerin yetkileri, tıpkı tahkîmin hukûki dayanağında olduğu gibi tarafların irâdesine bağlıdır.⁹⁰ Tahkîmnâme ile yetkiler tayin ve tesbit edilebilir. Bu durumda hakemler kendilerine ne yetki verilmişse o doğrultuda anlaşmazlıkları çözmeye çalışırlar. Dolayısıyla hakemler, selâhiyetlerini aşarak, tahkîmnâmede yer almayan bir meselede hüküm veremezler.⁹¹ Şu durumlarda hakem kararlarına itibar olunmaz;

*Hakemler taraflarca uygulanması mümkün olmayan bir karar vermişlerse,

*Taraflar arasında ayırım yapılmış, örneğin, taraflardan sadece birisi dinlenip diğeri dinlenmemiş ve öyle karar verilmişse,

*Karar, hakemin desise ve hıyâneti neticesi ise,

*Eğer hakem kararı, Devletler Hukûku kurallarına aykırı ise.⁹²

Hakemliği arabuluculukla karıştırmamak gereklidir. Ancak ilk etapta benzer özelliklere sahiptirler. Örneğin hakemler öncelikle taraflara bir sulh teklif ederler; eğer dostâne ilişkiler kurulmasına muvaffak olunmamışsa, sonuçta hüküm ve kararlarını verirler. Ancak hakemlerin taraflarlara sulh yolunda zor kullanma yetkileri yoktur. Ancak her iki taraf da, baskı yetkisini hakemlere verebilirler. Bu durumda hakemler her türlü yolu deneyerek barışı sağlamaya çalışırlar.⁹³

İslâm hukûkuna göre tahkîmi ele alacak olursak;

Öncelikle şu noktayı vurgulamak gerekir; İslâm, kendine temelde ters düşmeyen, bilakis esas prensiplerine paralellik arzeden bütün uygulamaları benimser. Bunun bir çok örneklerini gerek Kur'an ayetlerinde gerekse Sünnet-i seniyyede görmekteyiz. Konumuzla ilgili en açık örneklerden birisi, aşağıda da vereceğimiz Benû Kureyza olayında hakem olarak tayin edilen Sa'd b. Muâz'ın yahudi şeriatine göre hüküm vermesi ve bu hükmün Hz. Peygamber (s) tarafından takdirle karşılanmasıdır. Buradan hareketle, hangi dinden olursa olsun, insanlığın ortak tecrübeleriyle ortaya çıkan uygulamaları - adâlet ve hakkâniyet ölçülerine bağlı kalınmak şartıyla- İslâmın reddetmesi düşünülemez. O halde, günümüz dünyasında işlerliği bulunan yukarıda özet halinde

89 Grotius, Hugo, Savaş ve Barış Hukûku- De Jure Belli Ac Pacis (terc. Seha L. Meray), 280

90 Mahmud Es'ad, 22

91 Mahmud Es'ad, 36

92 Bonfils-Fauchille, 4- 52

93 Bonfils-Fauchille, 4-43

verdiğimiz tahkîmle ilgili kuralların, İslâmî bakış açısıyla ele alınıp değerlendirilmesi, ihtiyaç halinde uygulanması gereklidir.⁹⁴

İslâmın tahkîm yolunu, ihtilâfların halli ve izâlesi için hakeme mürâcaatı özellikle tavsiye ettiğini⁹⁵, müslümanlar arasında olsun, müslümanlarla gayr-i müslimler arasında olsun sıhhatli bir yol olarak kabul edildiğini⁹⁶ belirttikten sonra, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 1790. maddesinde ve tahkîm konusunun geçtiği kaynakların çoğunda yeralan ortak tarifle söze başlayalım; "İki hasım tarafın, aralarındaki anlaşmazlığın çözümünü bir hakeme bırakmaları işlemine tahkîm denir."⁹⁷

İslâm, diğer bütün alanlarda olduğu gibi, tahkîm olayında da köklü düzenlemeler getirmiştir. Örneğin, İslâmdan önceki devirlerde de görülen, uygulanan tahkîm yolu, daha sağlıklı ve kesin esaslar üzerine oturtulmuştur. Eski devirlerde, kuvvetli ve şeref bakımından üstün olan kimseler, tahkîm kararlarına istedikleri gibi etki edebilmekte, kendileri aleyhine kararlar çıkması halinde itiraz edebilmekte veya kendilerine yakın başka bir hakeme mürâcaatı talep edebilmekteydiler.⁹⁸ İslâm'da ise durum böyle değildir. Bir hüküm verildikten sonra, o hüküm kazıyye-i muhkeme olduğu için bozulması veya tekrar başka bir hakem veya hakim tarafından görülmesi mümkün değildir. Taraflar kimler olursa olsun, kuvvetli-kuvvetsiz, zengin-fakir farketmeksizin, verilen kararlara aynen uymak zorundadırlar.⁹⁹

Tahkîmle ilgili esasların öncelikle Kur'an ayetlerinde bildirildiğini görmekteyiz. Her ne kadar bu ayetlerde, hakemlik görevinde Kur'an ve Hz. Peygamber'in (s) bizzat kendisi zikredilse, hatta Hz. Peygamber (s) müslümanlar arası ve müslümanlarla diğer dinden olanlar arası çıkabilecek anlaşmazlıklarda tabîi hakem¹⁰⁰ olarak ifâde edilse de (bazan da diğer peygamberler zikredilir), uyulması gereken kurallar açısından, tahkîm hakkında bazı prensiplere işaretlerin var olduğunu görebiliriz. Örnek verecek olursak;

"Allah ve peygamberi bir işte hüküm beyan ettiğinde, gerek bir mü'min erkek ve gerekse bir mü'min kadın bu hükümde muhayyerliğe sahip olmaz. Kim Allah'a ve Resûlüne isyan ederse, muhakkak ki o apaçık bir sapıklığa düşmüştür."¹⁰¹

"Muhakkak ki Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder..

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden emir sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir konuda ihtilâfa düşerseniz, onun hallini Allah'a ve peygambere bırakın.." ¹⁰²

⁹⁴ Zuhaylî, 77

⁹⁵ Turnagil, A. Reşit, 85

⁹⁶ Mahmasâni, 161

⁹⁷ Ali Haydar, 4/664; ed-Dûrî, 21

⁹⁸ Hamidullah, İslâm Peygamberi, 2/181

⁹⁹ Atar, Prof. Dr. Fahrettin, İslâm Adliye Teşkilâtı, 44

¹⁰⁰ Mahmasâni, 162

¹⁰¹ Ahzâb, 36

¹⁰² Nisâ, 58-59

"Hayır! Rabbine andolsun ki, onlar, aralarındaki anlaşmazlıklar için senin hükmüne mürâcaat edip, sonra da verdiği hükme gönüllerinde hiç bir şüphe ve sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle razı olup uymadıkça, hakkıyla iman etmiş olmazlar." ¹⁰³

"Sana, daha önce indirilen kitapları tasdik edici ve onlar üzerine bir koruyucu olarak Kur'an'ı indirdik. O halde aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen haktan ayrılarak onların heveslerine uyma.

"Biz sana Kitabı, onların heveslerine tabi olmayıp, Allah'ın indirdiğiyle hükmedesin diye indirdik. Onlardan sakın ki, Allah'ın sana indirdiklerinin bir kısmından seni saptırmasınlar..

"Yoksa onlar câhiliyet devrinin hükmünü mü arıyorlar? Halbuki Allah'ın varlık ve birliğine kesin bir kanaatla iman eden bir topluluk için, Allah'dan daha güzel hüküm veren kim vardır?" ¹⁰⁴

"Ey Muhammed! Doğrusu insanlar arasında Allah'ın sana gönderdiği gibi hükmedesin diye Kitabı sana hak olarak indirdik; hakkı gözet, hainlerden olma." ¹⁰⁵

"Ey Davud, biz seni yeryüzünde hükümrân kıldık, o halde insanlar arasında adâletle hükmet, hevese uyma, yoksa nefsin seni Allah'ın yolundan saptırır." ¹⁰⁶

Tahkîmin uygulanmasıyla ilgili örnekler verelim;

Hiz. Peygamber (s) İslâmdan önce, Kâbenin yeniden inşasında, Hacerü'l-Esved'in yerine konulmasında ortaya çıkan anlaşmazlıkta hakemlik yapmış, kabileler arası çıkabilecek büyük çaplı kanlı bir çatışmayı örnek bir davranışla önlemişti. ¹⁰⁷

İslâmdan sonraki dönemlerde de Hiz. Peygamber'in (s) çeşitli vesilelerle hakemlik görevini üstlendiğini, bazan da başkalarına tevdi ettiğini görmekteyiz. ¹⁰⁸ Bunun en çarpıcı delili, Medine Anayasası'na "Üzerinde ihtilâfa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir." ¹⁰⁹ ifâdesinin konulmasıdır. Bu ifâdelerden anlaşıldığına göre, rakip taraflar arasında bir anlaşmazlık çıkması halinde Onun hakem olması ve böylece Medine ve çevresinde sulh ortamının sağlanması bir anayasa maddesiyle kabullenilmiş olmaktadır. ¹¹⁰

Kaynaklarda yer alan bir kayda göre, Hiz. Peygamber (s), Ebu'l-Hakem künyesine sahip bir kişiye, bu ismi almasının sebebini sormuş, o kişinin 'anlaşmazlığa düşen insanları hakemlik yaparak barıştırdığını' söylemesi üzerine, o kişiyi takdir etmiştir. ¹¹¹

¹⁰³ Nisâ, 65

¹⁰⁴ Maide, 48, 49, 50

¹⁰⁵ Maide, 105

¹⁰⁶ Sâd, 26

¹⁰⁷ Taberî, Tarih, 2/41; İbn Kesir, el-Bidâye, 2/299; İbn Hişâm, Sire, 1/209; el-Halebî, Ali b. Burhaneddin, es-Siretü'l-Halebî, 152; Düzceli Yusuf Suat, Akvemu's-Siyer, 1/267; Hamidullah, Resûlullah Muhammed, 38; İmâdüddin Halil, Dirâse fi's-Sire, 443; el-Bütî, Dr. M. Said Ramazan, Fıkhu's-Sire, 63; en-Nedvî, Ebu'l-Hasen, 83

¹⁰⁸ Ali Abdürrâz k, İslâmiyet ve Hükümet (trc. Ömer Rıza), 42

¹⁰⁹ İbn Hişâm, es-Sire, 2/147 vd.

¹¹⁰ W. M. Watt, Hiz. Muhammed, (trc. Hayrullah Örs), 101

¹¹¹ Ebu Davud, Kitâbü'l-Edeb, 70-4955

Hız. Peygamber (s) döneminde tahkîmin uygulandığını gösteren bir başka olay, Kureyza oğulları meselesinde ortaya çıkmıştır. Resûlullahla olan andlaşmalarını hiçe sayarak müslümanlara ihanet eden Kureyza oğulları, sığındıkları kalenin müslümanlarca uzun süre muhâsara altına alınması sonucu teslim olmak zorunda kalmışlar, hıyânetlerinin cezasını çekmek üzere, Sa'd b. Muâz'ın hakemliğini kabul ederek, kendileri hakkında verilecek her türlü karara boyun eğeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Sa'd b. Muâz, Tevrat'ın bu konudaki hükmüne dayanarak;

- a) Muhârip erkeklerin katline,
- b) Yaşlıların ve çocukların esir edilmesine,
- c) Mallarının müslümanlar arasında taksim edilmesine dair olan kararını açıklamıştır.¹¹²

Bu uygulama, hakemlik meselesinde bizlere önemli işaretler vermektedir. Hakemin her iki tarafça kabul edilen bir kişi olması, hakem olarak tayin edilen kişinin, anlaşmazlıkla ilgili kararını verirken hukuk prensiplerine bağlı kalması, tarafların kesin muvâfakatını ve rızasını alması¹¹³ gibi şartlar, günümüz Devletler hukûkunca da kabul edilen esaslardandır.

Tahkîm yolu, İslâm tarihinde, bir çok yönleriyle dönüm noktası teşkil eden Sıffîn savaşı sonrasında da uygulanmıştır. Hız. Ali ile Muâviye arasındaki tahkîm olayı, tarafların savaşı durdurarak hakemlere mürâcaat etmeleriyle başlamış (13 Safer 37 h.) ve hakemlerin anlaşamamalarıyla sonuçlanmıştı.¹¹⁴

b) Adâlet Divanı:

Günümüz milletlerarası ilişkilerinde söz sahibi olan kurumların başında Adâlet Divanı gelmektedir. Milletlerarası Adâlet Divanı Statüsünün 38. madde 1. fıkrasında, bu kurumun işleyişiyle ilgili olarak şöyle denilmektedir;

¹¹² Buhârî, *Sahih*, 5/22; Müslim, *Sahih*, 3/1388-89; Ebu Davud, *Sünen*, 3/407; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 3/134; el-Halebî, *es-Sîre*, 2/365 vd.; Ahmed Zeynî, *Haşiyetü's-Sîreti'l-Halebiyye*, 130; Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 158; Hız. Peygamber'in Savaşları, 146 vd.; İmâdüddin Halil, 347-348; el-Harbutî, Dr. Ali Hüsnî, *el-alâkatü's-Siyâsiyye ve'l-Hadâriyye beyne'l-Arab ve'l-Yehûd*, 81-82; Watt, 183; Köksal, M. Asım, 12/349; el-Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed, *Kâbe ve Mekke Tarihi-Ahbârü Mekke* (terc. Y. Vehbi Yavuz), 164; Daks, *el-Alâkatü'd-Devliyye*, 284; en-Nedvî, 229; Harekât, İbrahim, *es-Siyâse ve'l-Müctema' fi'l-Asri'n-Nebevî*, 174 vd.

¹¹³ Sönmez, Dr. Abidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, 142

¹¹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/118; Mahmasânî, 163; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, 225; Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Prof. Dr. Fikret Işıltan), 43; el-Avvâ, Dr. M. Selim, *Fi'n-Nizâmî's-Siyâsî*, 103; ed-Dürî, 49-60; Akbulut, Doç. Dr. Ahmet, *İlk Devir Siyâsi Olaylarının Müslüman Düşüncesine Etkileri*, İslâmî Araştırmalar, 43, C.5, Sayı:1, 1991; Aycan, Dr. İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebi Süfyan*, İslâmî Araştırmalar, 141 C.5, Sayı:2, 1990; Turnagil, 86; Ahmed Muhammed, Dr. Ahmed Ramazan, *Hadâratü'd-Devleti'l-Arabiyye*, 152

"Ödevi kendisine havâle edilen uyuşmazlıkları Devletlerarası Hukûka uygun olarak çözmek olan Divan:

a) Uyuşmazlık halinde devletlerce kabul edilmiş kaideler koyan gerek genel, gerekse milletlerarası anlaşmaları,

b) Hukuk kaidesi olarak kabul edilmiş olan, umûmi bir tatbikatın beyyinesi olarak milletlerarası teâmülü,

c) Medeni milletlerce kabul edilen genel hukuk prensiplerini,

d) Hukuk kaidelerinin tayininde yardımcı vasıta olarak muhtelif milletlerin adli kararları ile en yetkili müelliflerin doktrinlerini tatbik eder."¹¹⁵

Milletlerarası Adâlet Divânı'na yalnızca devletler mürâcaat edebilirler. Prensip itibarıyla, divan sadece Statü'ye taraf olan devletlere açıktır.

Adâlet Divanı'nın yargı yetkisi esas itibarıyla ihtiyarîdir. Bu kurumun milletlerarası anlaşmazlıklara bakabilmesi için, tarafların sarîh bir şekilde irâdelerini ızhâr etmeleri gerekir. Divanın ihtiyarî olan yargı yetkisi, tarafların bu yetkiyi açık bir şekilde tanımaları ile mecbûri hale gelir.

Divanın kararları ancak davaya dahil olan taraflar için ve karar verilen iş hakkında uygulanır ve aynı zamanda zorunludur. Karar kesindir ve buna karşı mürâcaat yolu yoktur.

Birleşmiş Milletlerin her üyesi, taraf olduğu bütün uyuşmazlıklarda, Divanın kararına uymak zorundadır.¹¹⁶ Günümüz dünyasında halen uygulanmakta olan Adâlet Divanı'nın işleyişi bu şekildedir.

İslâm tarihinde Adâlet Divanı benzeri bir teşkilâta rastlamamaktayız. Bu yüzden, böyle bir kuruma esas teşkil edecek düzenlemelerin İslâm hukukçularınca ele alınmaması normaldir. Ancak dağınık da olsa, Adâlet Divanı'nın esaslarına benzer türden bazı prensipleri biraraya getirecek olursak, İslâmın böyle bir müesseseye yabancı olmadığını, hatta özellikle günümüz şartlarında, müslümanlar açısından dini bir zorunluluk olduğunu ortaya koyabiliriz.

İslâmın ilk ve en temel kaynağı olana Kur'an, Adâlet Divanı'na benzer bir teşekküllemeyi, bir ortak güvenlik sistemini özellikle müslümanlararası ilişkilerde zorunluluk olarak göstermiştir.¹¹⁷ Müslümanlar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların, diğer müslümanlarca kurulacak bir heyet tarafından, adâlet ölçülerine riâyet edilerek, en kısa zamanda çözüme ulaştırılması, yapılan bütün barış teşebbüslerine ve çağrılarına rağmen saldırganlığını sürdüren tarafın cezalandırılması gerekmektedir.¹¹⁸

Kur'an'ın hükmü şöyledir;

¹¹⁵ Altuğ, Prof. Dr. Yılmaz, Devletler Umûmi Hukûku, 72

¹¹⁶ Eroğlu, 159; Barâvî, Dr. Raşid, el-Alâkatü's-Siyâsiyyeti'd-Devlî, 75; el-Kâzım, Dr. Salih Cevad, Velâyetü Mahkemeti'l-Adli'd-Devliyyeti'l-Cebriyye, 337-38 (Milletlerarası Adâlet Divarı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Meray, Seha L., Devletler Hukûkuna Giriş, 2/383-404; Gönlübol, Mehmed, Milletlerarası Siyâsi Teşkilatlanma, 209-304)

¹¹⁷ Ebu Süleyman, 126; Mahmasâni, 165, Hamid, Abdüssettar, el-Mebâdiü'l-İnsaniyye, 24

¹¹⁸ Abdünnur, 47; Kelziyye, Dr. Abdülvehhâb, eş-Şer'u'd-Devlî, 130; Ebu Ceyb, Sa'dî, Dirâse fi Minhâci'l-İslâm es-Siyâsî, 758; er-Ruveyfî, 37

"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle savaşılırsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlara Allah'ın buyruğuna dönüceye kadar savaşınız. Eğer dönerlerse, siz de aralarını adâletle düzeltin.." ¹¹⁹

Adâlet Divanı'nın üstlendiği vazifelerin, bir peygamber şahsında toplandığına da şahit olmaktayız;

"Ya Davud! Biz seni insanlar arasında adâletle hükmedesin diye, yeryüzünde halife kıldık. Sakın heveslere kapılma ki, Allah yolundan şaşmayasın." ¹²⁰

El-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyü ani'l-Münker prensibini ele alırken verdiğimiz bazı nasslar müslümanları, kendileri arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıkları ortadan kaldırma, birbirlerini hayra teşvik, hakkı tavsiye ve onları yerine getirme, dayanışma ve birliği sağlama, bunlarla birlikte, dış ülkelere karşı hem müslümanların ağırlığını ortaya koyacak, hem de barışı sağlamada mühim roller üstlenecek bir kuruluş hakkında fikir vermektedir ¹²¹;

"İçinizden öyle bir topluluk olsun ki, onlar insanlara iyiliği emretsinler, kötülükten men'etsinler.." ¹²²

İslâm hukukçusu Hamidullah'ın "Bahadırlar teşkilâtı" ¹²³ olarak nitelendirdiği Hilfu'l-Fudûl, Hz. Peygamber'in (s) risâletten evvel katılmış olması ve daha sonraki devirlerde bu teşkilâtın övgüyle bahsederken, tekrar çağrılması halinde yine görev alabileceğini ve bundan büyük memnuniyet duyacağını söylemesi açısından bizler için önemli ipuçları vermektedir.

Mekke şehrinde, Cürhüm kabilesi zamanında Fazıl isimli üç kişi zulme, haksızlığa uğrayanların yardımına koşmak üzere bir birlik kurdular. Ayrıca haksızlığa uğrayanlara yardım edeceklerine dair yemin ettiler. Bu cemiyete "Fazılların yemini" anlamına gelen "Hilfu'l-Fudûl" denildi. Zamanla bu teşkilât tarihe karıştı. Fakat Mekke'de haksızlıklar çoğaldığı için teşkilâtın yeniden ihyasına ihtiyaç duyuldu. Hz. Peygamber'e (s) amcası Zübeyr b. Abdülmuttalip şehrin ileri gelenlerini Abdullah b. Cud'an'ın evinde topladı ve Hilfu'l-Fudûl'u yeniden kurdu. Bu teşkilâtın gayesi; "Teşkilât mensupları, Mekke'de ister yerli, ister yabancı bir şahıs haksızlığa uğradığı zaman onun yardımına koşacaklardır." şeklinde ifâde edildi. Hz. Peygamber (s) de bu teşkilâta icâbet edenler arasındaydı. ¹²⁴

Her ne kadar bu teşkilât, dar çerçeveli bir kabile hayatına göre ayarlanmış ise de, bazı yönleriyle bir devlet işleyişini andıran uygulama olması, o zamanın şartlarında Mekke'nin bütün Arap yarımadasındaki önderlik vaziyeti, sadece belirli bir kabile mensupları için değil de bütün kabilelere yönelik şartlar ihtiva etmesi, haksızlığa uğrayan kişi de olsa, kabile de olsa haksızlığın giderilecek olması önemli noktalar.

¹¹⁹ Hucurat, 9

¹²⁰ Sa'd, 26

¹²¹ Hamid, Abdüssettar, el-Mebâdiül-İnsâniyye, 22

¹²² Âl-i İmrân, 104

¹²³ Hamidullah, İslâm Peygamberi, 2/118

¹²⁴ İbn Hişâm, Sîre, 1/140-42; el-Halebî, es-Sîre, 139 vd.; Düzceli Yusuf Suat, Akvemü's-Siyer, 1/223; İmadüddin Halil, 42; Hamidullah, Resûlullah Muhammed, 26; Watt, 13-14; en-Nedvî, 84

İlk konularda da belirttiğimiz gibi, barış dini olan ve sadece müslümanlararası değil, bütün dünya çapında, cihan sulhünü hedef alan İslâmın, Adâlet Divanı'nın özelliklerine sahip bir teşkilâtı reddedeceği düşünülemez, hatta, eğer Hz. Peygamber'in (s) sırf barış amaçlı kurulan Hilfu'l-Fudûl'a olan teveccühü bağlayıcı olarak kabul edilirse, çok gerekli bir kurum olarak kabul edeceği aşikardır.

O halde, İslâmın ruhuna uygun olan Adâlet Divanı ve benzeri milletlerarası teşkilâtlar, özellikle İslâm devletleri arasındaki anlaşmazlıkları çözüme ulaştırması açısından kurulmalı, kurulması için gerekli bütün çalışmalar yapılmalıdır.¹²⁵ Müslümanlar arası anlaşmazlıkların sulhâne yollarla çözümünün yanısıra, milletlerarası alanda müslümanların söz sahibi olabilmeleri ve en önemlisi dünya barışına, İslâmın öngördüğü çapta katkıda bulunabilmeleri için mutlaka ve mutlaka İslâm Adâlet Divanı'nın kuruluşu gerçekleştirilmelidir.

Sonuç:

İnsanlar arasındaki anlaşmazlıklar ilk dönemlerden itibaren varolagelmiş, barış ortamı herkesin gönlünde yer etmesine rağmen insanlık savaş kavramından ayrı kalamamıştır. Bireyler arasında olduğu gibi, devletler arasında da çeşitli tesir ve sebeplerden dolayı savaşa varan veya daha küçük çaplı sayısız anlaşmazlıklar ve ihtilâflar ortaya çıkmıştır.

İnsanlığın ortak tecrübelerine dayanan ve büyük ölçüde Avrupa kaynaklı olan bu günkü Devletler Hukûku, devletlerin devletlerle olan ilişkilerini düzenlerken meydana gelebilecek anlaşmazlıkların çözümüne yönelik çareler getirmeye çalışmıştır. Teoride çok parlak çözüm yolları dile getirilirken, pratikte durum hiç de istenilen boyutlarda gerçekleşmemiştir. Bunun temelinde büyük bir problem yatmaktadır: Müeyyideden mahrum oluşu.

Günümüz hukûkunda durum böyleyken, İslâm hukûku anlaşmazlıklarda devamlı barışı ön plana çıkarmaya çalışır. Hedef, bütün insanlığın din, dil, ırk, millet ve devlet ayırımı gözetmeksizin barış içerisinde yaşaması yani "**Cihan Sulhü**"dür. Anlaşmazlık hali ise, bu hedefi engelleyecek güçlerin çıkması halinde ortaya çıkar ve istenmeyen

¹²⁵ Coşan, Prof. Dr. Es'ad, *İslâm Konferansı Teşkilâtı*, İlim ve San'at Mecmuası, Say :32; Ebu Süleyman, 130

durum gereken çarelere başvurularak bertaraf edilmeye çalışılır. Bu faaliyetin tek kelimeyle ifâdesi "Cihâd"dır.

İslâm'a göre devlet; nihâi hedefi bütün dünyada Allah'ın irâdesini ve adâleti tahakkuk ettirmeye vesile olan bir düzenlemeyi ifade eder. Dolayısıyla bütün gayretler mezkûr hedefin gerçekleştirilmesine yönelik olacaktır. Bu doğrultuda anlaşmazlık kavramı ve bunun doğuracağı savaş hali, İslâmî tebliğe engel olan, İslâmın öngördüğü prensiplere ters düşen her türlü tutum ve uygulamayı ifade etmektedir. Dolayısıyla anlaşmazlık ve savaş sebebi sayılacak problemler müslümanlar tarafından değil, muhâlif taraflardan kaynaklanır.

İslâm Devletler Hukûkunu günümüz hukûkundan ayıran en büyük özellik, maddî müeyyideler¹yanısıra manevî müeyyideler getirmesi ve bunu çok sıkı bir şekilde uygulamasıdır. Maddî müeyyideleri;

a) Haksızlık, adâletsizlik ve zulüm gibi durumlara en kısa zamanda ve en etkili yollarla karşı koyulması ve bunun müslümanlara "el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehÿü ani'l-münker" prensibiyle önemli bir görev olarak yüklenmesi.

b) Devletler Hukûkunun temeli olarak gösterilen "Ahde vefâ" konusu, bir çok Kur'an ve sünnet nassıyla vurgulanırken, andlaşmalarına aykırı davrananlarla mücâdele edilmesi konusunda gelen kesin emirler.

c) Müslümanlararası anlaşmazlıklarda, adâletsizlik ve zulümde haddi aşan tarafların diğer müslümanlarca te'dip edilmesi, bu tutumlarında inat eden tarafla gerekirse en şiddetli yollar denenerek mücâdele edilmesine dair emirler şeklinde sıralamak mümkündür.

Manevî müeyyideler kendini daha çok ahde vefâ, adâlet, eşitlik ve haklara riâyet gibi alanlarda gösterir. Bu ve benzeri konularda hassâsiyet gösterenlerin âhîret mükâfatıyla müjdelenmesi, aykırı davrananların ise şiddetli cezâlar ile tehdit edilmesi, dolayısıyla insanların ve özellikle idârecilerin bu gibi uygulamalardan şiddetle sakındırılması manevî müeyyideler arasında sayılabilir.

Devletlerarası münâsebetlerde normal ve sürekli halîn barış olduğunu kabul eden, savaşın bizâtihi kabîh ve ancak zarûret gereği başvurulacak geçici bir durum olarak değerlendiren İslâm, bir anlaşmazlık halinde öncelikle barış yollarının denenmesi gerektiğini, yapılan gayretlere rağmen bunda başarılı olunamaması halinde zulmü, adâletsizliği, haksızlığı ortadan kaldırma amacıyla savaş yoluna mürâcaat edilebileceğini kabul etmektedir.

Tez konumuzun sulhâne münâsebetleri sağlayacak yollar yani savaş veya şavaşa varmayan anlaşmazlıkların sulh yollarıyla izâlesi olduğu için büyük ölçüde sulh konusuna yer verdik.

Harbî denilen gayr-i müslim düşmanlarla bir anlaşmazlık çerçevesinde karşı karşıya gelindiğinde, onlarla mürâveze, mütâreke, musâlaha, muâhede, müsâleme, muvâdaa ve mûhâdene terimleriyle ifade edilen sulhâne yollar denenerek barış çareleri aranabilir. Bu kavramlar birbirine yakın anlamlar taşıyalar da, bağlayıcılık, süreli yada süresiz oluş ve sonuçları itibarıyla birbirlerinden farklı kullanımlara sahiptirler.

*Bir sulh andlaşmasını, diğer ifadesiyle musâlahayı hazırlayan sebeplerin başında bir tarafın teslim olması veya boyun eğmesi gelmektedir. Ancak İslâm Hukûkuna göre müslümanlar kuvvet kullanılması gereken durumlarda dahi tebliğ esasını ön planda tuttıkları için, mal-mülk ve zenginliklere tamâ ile değil İslâmın tanıtılması yayılması için mücâdele etmelidirler. Dolayısıyla müslümanların galibiyeti, savaşa dahi gerek duyulmadan karşı tarafın müslümanlığı kabul etmesi, kendi dinlerinde kalmayı tercih etmeleri halinde cizye vermeyi kabullenmeleri, her iki şıkkın da reddedilmesi halinde kendileriyle savaşılarak güçsüz bırakılmaları şekillerinden biriyle gerçekleşir. Bütün şıkların doğurduğu bir takım sonuçlar vardır ve müslümanlar bu şartlara eksiksiz uymak zorundadırlar.

Diğer sebepler ise; mağlup tarafın galip ülke sınırları dahilinde yaşamayı kabullenmesi, hiç bir zorlama olmaksızın bir diğer devletin himâyesinin kabulü, müslümanlar açısından bir zarûret veya maslahatın bulunması, diplomasi yollarının denenmesi, her iki tarafın andlaşma yapmaksızın ve barış süresini belirlemeksizin savaşı bırakmaları şeklinde sıralanabilir.

Yapılan bir sulh andlaşmasında bazı unsurların bulunması gereklidir. Bunlar; tarafların rızâsı, andlaşma metninin yetkili makamlarca imzâ ve tasdik edilmesi, musâlahanâme yani yazılı bir andlaşma metninin olması, musâlahanın ne kadar süreyle yürürlükte kalacağını belirtmesi gibi şartlardır.

Musâlahaya yapma yetkisi, öncelikle devlet başkanına aittir. Eğer devlet başkanı kendi yerine andlaşma yapmayla yetkili bir vekil tayin etmişse, bu kişi veya kişiler sulh andlaşmaları yapıp imzalayabilirler.

Bir sulh andlaşması, andlaşma süresinin tamamlanmasıyla, düşman tarafın andlaşmaya ters davranışlar içine girmesiyle, yine düşman tarafın ihânet edeceğine dair kuvvetli delillerin ortaya çıkmasıyla, taraflar arasında beklenmedik bir savaşın patlak vermesiyle, karşılıklı tarafların anlaşarak andlaşmayı feshetmeleriyle sona erebilir. Eğer karşı tarafın andlaşmayı ihlâli söz konusuysa, İslâm devletince tek taraflı olarak andlaşma feshedilebilir. Ancak müslümanların bunu karşı tarafa bildirmeleri ve dört aylık bir mühlet tanımaları gerekecektir.

Milletlerarası anlaşmazlıkların çözümünde kullanılan sulh yollarıyla ilgili İslâm'ın kabul ettiği ve hatta emrettiği sulh yollarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür;

- A. Anlaşmazlıkların diplomatik yollarla çözümü
 - a) Görüşmeler-müzâkereler
 - b) Dostça girişim
 - c) Arabuluculuk
- B. Anlaşmazlıkların milletlerarası teşkilâtlarca çözümü
- C. Anlaşmazlıkların yargı yoluyla çözümü
 - a) Tahkîm
 - b) Adâlet Divanı

Bu yollarla ilgili söylenebilecek en önemli nokta, bunların uygulanmasının büyük ölçüde ihtiyârî oluşudur. Anlaşmazlık halindeki ülkeler barışı istemeleri halinde bu yollardan birine mürâaat ederek, içinde bulundukları duruma son verebilirler

Bibliyografya

- Abdülvehhâb, Muhammed Muhtasar-u Sîreti'r-Resûl (s), Medine-1408
- Abdünnûr, Mahmud Mahcûb es-Sulh ve Eseruhû fi'l-Fıkhı'l-İslâmî, Beyrut-1987
- Abdüsselâm, Dr. Cafer Kânûnu'l-Alâkâtî'd-Devliyye, Kahire-1982
- Ahmed Cevdet Paşa Peygamber Efendimiz, İstanbul-1982
- Ahmed Muhammed, Dr. Ahmed Ramazan Hadâratü'd-Devleti'l-Arabiyye fi-Ahdî'r-Resûl ve'l-Hulefâi'r-Râşidîn, Kahire-1978
- Ahmed Muhammed, Dr. Ahmed Ramazan Hadâratü'd-Devleti'l-Arabiyye fi-Ahdî'r-Resûl ve'l-hulefâi'r-Râşidîn ve'd-Devleti'l-Emeviyye, Kahire-1978
- Ahmed Zeynî Haşiyetü's-Sîreti'l-Halebiyye, Mısır-T.Y.
- Akbulut, Yard. Doç. Dr. Ahmet İlk Devir Siyâsî Olayların müslüman Düşüncesine Etkileri, İslâmî Araştırmalar Mec., C.5, Sayı:1, 1991
- Akgündüz, Doç. Dr. Ahmed Eski Anayasa Hukukumuz ve İslâm Anayasası, İstanbul-1991
- Akipek, Ö. İ. Milletlerarası Adâlet Divanı, Ankara-1974
- Ali Abdürrâzık İslâmiyet ve Hükümet, Trc. Ömer Rıza, İstanbul-1927
- Ali b. Ebi Talib İslâm İdarecisine Hitap, Trc. M.Akif Ersoy, Sadeleştiren; Burhaneddin kayhan, İstanbul-1978
- Ali Haydar Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, C.1-4, İstanbul-1330
- Ali Mansur, Ali eş-Şeriatü'l-İslâmiyye ve'l-Kânûnu'd-Devliyyi'l-Âmm, Kahire-1390/1971
- Alsan, Z. Mesut Yeni Devletler Hukuku, Ankara-1950
- Altuğ, Prof. Dr. Yılmaz Devletler Umûmi Hukuku, İstanbul-1971
- Amiral Stocktawn Hukûk-u Umûmiyye-i Düvel, İstanbul-1329
- Anamur, Süleyman Dinin Sosyal Hedefleri, İslâm Medeniyeti Mec., Sayı:27, İstanbul-1973
- Atar, Prof. Dr. Fahrettin Fıkıh Usûlü, İstanbul-1988
- Avvâ, Muhammed Selim fi'n-Nizâmî's-Siyhasi li'd-Devleti'l-İslâmiyye, Kahire-Ty.
- Aycan, Dr. İrfan Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî süfyân, İslâmî Araştırmalar, C. 4, Sayı:2, 1990

Ayıntâbî, M. Münib Şerhu Siyeri'l-Kebir, Âsitâne-1241

Aynî, Bedrüddin Mahmud b. Ahmed el-Hanefî (V.855/1451) Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, C. 1-27, Kahire-1348

Baravî, Dr. Raşid el-Alâkatü's-Siyâsiyyeti'd-Devlî ve'l-Müşkilâtü'l-Kübrâ, Kahire-1982

Belâzurî Fütûhu'l-Büldân, Kahire-1326

Belik, M.R. Devletlerin Harp Selhahiyetinin Tahdidi ve milletlerarası İhtilafların Sulh Yolu İle Halli Usulleri, İstanbul-1956

Beyhâkî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn (458/1066) Sünenü'l-Kübrâ, C.1-10, Mısır-T.y.

Bilmen, Ömer Nasûhi Hukûkî islhamiyye ve Istılahatı Fihkiyye Kâmusu, C.1-8, İstanbul-Ty.

Bilsel, Prof. Dr. Cemil Devletler Arasında Andlaşmalar, İstanbul-1936
Devletler Hukuku, İstanbul-1940

Bonfils-Henry-Fauchille Paul Hukûk-u Umûmiyye-i Düvel, 3. Kısım, Trc. Muhammed Cemil, Dersââdet-1328 Hukûk-u Umumiyye-i Düvel, 4. Kısım, Trc. Ahmet Salahattin, Dersââdet-1326

Buharî, Ebu Abdillâh b. Muhammed b. İsmail (256/870) Sahih, C.1-8, İstanbul-1315

Burno, Dr. Muhammed Sıdkî b. Ahmed el-Vecîz fi-İzâhi Kavâidi'l-Küllîyye, Riyad-1410/1990

Bûtî, Dr. M. Said Ramazan Fıkhu's-Sîre, Y.Y.-1398/1978

Büyük Larousse İstanbul-1986

Câdu'l-Hakk, Câdu'l-Hak Ali el-İslâm Beyne'l-harb ve's-Selâm, Beyânu'l-Lisân mine'l-Ezheri's-Şerîf, C.2, Kahire-1988

Cassâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali (370/981) Ahkâmu'l-Kur'an, C.1-3, Âsitâne. - 1325

Cerrahoğlu, Prof. Dr. İsmail Kur'an-ı Kerimin Öngördüğü Adâlet Esasları, Diyanet İlmî Dergi, Sayı:2, C.29, 1993

Cevziyye, İbn Kayyim Ahkâmu Ehli'z-Zimme, Şam-1961..... Zâdü'l-Meâd, Kuveyt-1401/1981

Crozat, Charles Devlet Nizam ve Hukuku, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mec. C.16, Sayı:1-2, İstanbul-1950.....Devletler Umûmî Hukuku, İstanbul-1950

Çağatay, Prof. Dr. Neşet İslâmiyetin Egemenlik Belgesi; Hudeybiye Barış Anlaşması, İslâm Mecmuası, Sayı:3, Haziran-1956

Çağırıcı, Dr. Mustafa Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı, İstanbul-1985

Çalışlar, Oral Hz. Ali- Muâviye Çatışması, İstanbul-1992

Çelik, Edip Fahri Milletlerarası Hukuk, İstanbul-1965.....Milletlerarası Hukuk Dersleri, C.1-2, İstanbul-1982

Daks, Kâmil Selâme el-İslâm Dinü't-Tevhid ve'l-Vahde, Rabat-1409/1989
el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, Cidde-1396/1976

Daryal, Dr. Ali Murat İslâmın Doğuş ve Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili, İstanbul-1987

Derveze, Muhammed İzzet ed-Düstûru'l-Kur'ânî fi-Şuûni'l-Hayât, Y.Y. - 1376/1956

DİA AHD ve ADÂLET md. C.1, İstanbul-1988

Draz, Muhammed Abdullah Mebâdiü'l-Kânûnî ed-Devliyyi'l-Âmm fi'l-İslâm, risâletü'l-İslâm, 5/80, Kahire-1411/1991 İslâm Hakkında Bazı Görüşler-Nazarât fi'l-İslâm, Trc. Ali Özek, İstanbul-1977

Dûrî, Dr. Kahtân Abdurrahman Akdû't-Tahkim fi'l-Fıkh'ıl-İslâmî ve'l-Kanûnî'l-Vad'î, Bağdat-1405/1985

Dursun, Davut İslâm Konferansı Teşkilatının Doğuşu, İlim ve Sanat, Sayı:11, 1987

Düzceli Yusuf Suad Akvemu's-Siyer, İstanbul-1327

Ebu Ceyb, Sa'dî Dirâse fi-Minhâcî'l-İslâm es-Siyâsî, Beyrut-1406/1985

Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'âs (275/888) es-Sünen, C.1-5, Humus-1388/1969

Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fi-Ahbârî'l-Beşer, Beyrut-T.y. es-Sîre, Beyrut-1976

Ebu Süleyman, A.Ahmed İslâmın Uluslararası İlişkiler Kuramı- The Islamic Theory of International Relations; Its Relevance, Past and Present, Trc. Fehmi Koru, Pennsylvania-1973

Ebu Zehre, Muhammed el-Alâkâtü'd-Devliyye fi'l-İslâm, Kahire-Ty.....İslâmda Beşerî Münâsebetler-el-Müctemeu'l-İslâmî fi-Zillî'l-İslâm, Trc. Hüseyin Algül-Osman Şekerci, İstanbul-1971.....İslâm Hukûku Metodolojisi, Trc. Şener, Abdülkadir, Ankara-1979

Ebu Zeyd, Mustafa en-Nâsîh ve'l-Mensûh, C.1-2, Kahire-1963

Erdoğan, Dr. Mehmet İslâm Hukûkunda Ahkâmın Değişmesi, İstanbul-1990

Eroğlu, Prof. Dr. Hamza Devletler Umûmi Hukûku, Ankara-1979

Ezrakî, Ebu'l-Velid Kabe ve Mekke Tarihi-Ahbâru Mekke, Trc. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul-1974

Ferrâ, Ebu Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin (458/1066) el-Ahâmu's-Sultâniyye, Beyrut-1403/1983

Fettânî, İbrahim el-İslâm ve's-Selâm, Nedvetü'l-Muhâdarât, M. Mükerrreme-1401/1981

Gönlübol, Doç. Dr. Mehmet Milletlerarası Siyâsi Teşkilatlanma, Ankara-1964

Grotius, Hugo Savaş ve Barış Hukuku-De Jure Belli Ac Pacis, Trc. Seha L. Meray, Ankara-1967

Halebî, Ali Burhaneddin es-Sîretü'l-Halebî, Mısır-T.Y.

Halife, Dr. Abdurrahman Fi-İlmi's-Siyâseti'l-İslâmî, İskenderiyye-1990

Halil, Dr. İmadüddin Dirâse fi's-Sîre, Beyrut-1406/1985

Halil, Dr. İmadüddin Dirâse fi's-Sîre, Beyrut-1406/1985

Hallâf, Abdülvehhâb İslâm Hukuk Felsefesi-İlmu Usûli'l-Fıkh, Trc. Doç. Dr. Hüseyin Atay, Ankara-1973

Hâmid, Abdüssettâr el-Mebâdiü'l-İnsâniyye fi-Muâmeleti'l-Muhâribîn fi'l-İslâm, Mecelletü Külliyyeti's-Şerîa, Sayı:9, bağdat-1986

Hamidullah, Prof. Muhammed İlk İslâm Devleti-Makâleler, Trc. İ. Süreyya Sırma, İstanbul-1992.....İslâma Giriş, Trc. Kemal Kuşçu, Ankara-1965..... İslâm Hukuku Etüdleri, İstanbul-1984.....İslâmın Hukuk İlmine Yardımları, İstanbul-1962.....İslâm Peygamberi, C.1-2, Trc. Salih Tuğ-Said Mutlu, İstanbul-1969.....Mecmuatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilhafeti'r-Râşide, Beyrut-1407/1987..... Hz. Peygamber'in Savaşları, Trc. Salih Tuğ, İstanbul-1981..... Resûlullah Muhammed, Trc. Prof. Dr. Salih Tuğ, İstanbul-1412/1992

Haraşî, Ebu Abdillâh Şerhu Muhtasarı Halil, Bulâk-1317 tabından ofset baskı, Beyrut-T.Y.

Harbutlî, Dr. Ali el-Alâkatî's-Siyâsiyye ve'l-Hadâriyye beyne'l-Arab ve'l-Yehûd, Y.Y.-1388/1969

Harekât, İbrahim es-Siyâse ve'l-Müctema' fi'l-Asri'n-Nebevî, el-Mağrib-1990

Hasen, Muhammed Ali el-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-Kur'ani'l-Kerim ve's-Sünne, Y.Y.-1400-1980

Hüseyin b. Abdillâh Âsârü'l-Evvel fi-Tertibi'd-Düvel, Suyûtî'nin Tarihu'l-Hulefâ kenarında, Mısır-1345/1927

İbn Arabî, Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh (543/1147), C.1-4, Beyrut-1392/1972 *Ahkâmü'l-Kur'an*

İbn Cüzey Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kavânînü'l-Fıkhıyye, Beyrut-T.Y.

İbn Emin Hukûk-u Düvel-Medhal, Dersaadet-1326

İbn Ferhûn, İbrahim b. Muhammed (799/1397) Tebsiratü'l-Hukkâm, Mısır-1301

İbnu'l-Humâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid (961/1457) Fethu'l-Kadîr, Kahire-T.Y.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (456/1063) el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl, Kahire-1964

İbn Hişâm Ebu Muhammed Abdülmelik (V.218/833) es-Sîretü'n-Nebeviyye, Mısır-1335

İbn Kayyim, Şemsüddin Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb Zâdü'l-Meâd fi- Hedyi Hayri'l-İbâd, Kuveyt-1401/1981..... Ahkâmu Ehli'z-Zimme, Thk. Dr. Subhi Salih, Beyrut-1983

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ (774/1372) el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut-1966..... Sîre, C.1-4, Beyrut-1396/1955

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed (622/1223) el-Muğnî, Beyrut-1392/1972

İbn Kuteybe el-İmâme ve's-Siyâse, Kahire-1967

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd (273/886) es-Sünen, C. 1-2, Kahire-1373/2954

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim (970/1562) el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Kahire-1387/1948

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim (970/1562), el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Kahire-1387/1968

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed (595/1199) Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Müktasid, Mısır-Ty.

İbn Sa'd Tabakât, C.1-8, Beyrut-1398/1978

İbn Teymiye, Takıyyuddin Ahmed b. Abdilhalim (728/1349), Fetâva'l-Kübrâ, C.1-7, Kahire-1329 Bir İslâm kurumu olarak; Hisbe-el-Hisbe fi'l-İslâm, Trc. Vecdi Akyüz, İstanbul-1989

İbrahim Hakkı Tarih-i Hukûk-ı Beyne'd-Düvel, İstanbul-1303 Medhal-i Hukûk-ı Beyne'd-Düvel, İstanbul-1303

İkbal, Afzal Diplomacy in İslam, Lahore-1962

İzzetî, Ebu'l-Fazl İslâmın Yayılış Tarihine Giriş-An İntroduction to The History of Spread Of İslam, Trc. Cahid Koytak, İstanbul-1984

Kal'acî, Dr. Muhammed Ravvâs Mevsûatü Fıkh, C.2, M.Mükerreme-1403

Kalkaşandî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali (821-1418) Subhu'l-A'şâ, el-Emiriyye baskısından ofset, 1-14, Beyrut-1987

Kardâvî, Dr. Yusuf el-Hallû'l-İslâmî, Beyrut-1401/1981

Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekir B. Mes'ud (587/1191) Bedâiü's-Sanâi fi-Tertîbi's-Şerâi, Kahire-1328/1910 tabından tıpkı basım.....

Kâsım, Dr. Avnüşşerif Neş'etü'd-Devle Alâ Ahdi'r-Resûlillah, Beyrut-1980

Kasimî, Zâfir el-Cihâd ve'l-Hukûku'd-Devliyyetü'l-Âmme fi'l-İslâm, Beyrut-1982

Kâzım, Dr. Salih Cevâd Velâyetü Mahkemeti'l-Adli'd-Devliyyeti'l-Cebriyye, Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-İrakî, C.33, Bağdat-1402/1982

Kelziyye, Dr. Abdülvehhâb eş-Şer'u'd-Devlî fi-Ahdi'r-Resûl, Beyrut-1984

Khadduri, Macid İslâm'da Adâlet Kavramı-The Islamic Conception of Justice, Trc. Selahaddin Ayaz, İstanbul-1991..... War and Peace in the Law of İslam, Baltimore-1955

Kılhoğlu, Dr. İsmail Pacta Sunt Servanda'dan Siyere, İlim ve San'at Mec., Sayı:6, İstanbul-1986

Komisyon Büyük İslâm tarihi, İstanbul-1993

Komisyon el-Mu'cemü'l-Vecîz, Mısır-1400/1980

Köksal, M. Asım İslâm Tarihi, İstanbul-1987

Kuneralp, Zeki Devletler Hukuku Ne Değildir? Nedir?, İlim ve Sanat, Sayı:9, 1986

Kuru, B. Medenî Usul Hukûku, Ankara-1983

Kutup, Prof. Seyyid el-Adâletü'l-İctimâiyye fi'l-İslâm, Kahire-1401/1981..... es-Selâmü'l-Âlemî, Kahire-13721-1951..... Fi-Zılâli'l-Kur'an, C. 1-30, Beyrut-1967

Küçüka, Necip Ali Evrensel Amme Hukuku, Ankara-1937

Lewis, Bernard İslâmın Siyasal Dili-The political Language of İslam, Trc. Fatih Taşar, İstanbul-1992

Lings, Martin Hz. muhammed'in Hayatı, Trc. Nazife Şişman, İstanbul-1984

Lugazeyvî, Ali Edebü's-Siyâse ve'l-Harb fi'l-Endelüs, Rabat-1987

Macit, Yüksel İslâm Anayasa Hukûku, Tavas-1990

Mahmasânî, Dr. Subhi el-Kânûn ve'l-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-İslâm, Beyrut-1982

Mahmud Es'ad Hukûk-u Düvel, Dersaadet-1330

Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (450/1058) el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Diniyye, Beyrut-Ty.

Mehmed Vehbi Ahkâm-ı Kur'aniye, İstanbul- 1966

Meray, Seha L. Devletler Hukukuna Giriş, Ankara-1968

Mevlevî, Faysal el-Üsüsü's-Şer'iyye lil'l-Alâkâti beyne'l-Müslimîn ve Ğayri'l-Müslimîn, Beyrut-1410/1990

Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr, C.5, İstanbul-1987

Muhammed Ömer, Abdülmün'im Muhammed Mustafa (SAV), Kahire-1411

Müneccid, Dr. Salahaddin en-Nüzümü'd-Diblûmâsiyye fi'l-İslâm, Beyrut-1403/1983

Müneccimbaşı, Dervişdede Ahmed Efendi Câmiü'd-Düvel, Yazma eser, Tarih ve yer yok.

Neccâr, Dr. Hüseyin Fevzî el-İslâm ve's-Siyâse, Kahire-1985

Nedvî, Ebu'l-Hasen Rahmet peygamberi-es-Sîretü'n-Nebeviyye, Trc. Doç. Dr. abdülkerim Özaydın, İstanbul-1992

Nesâî, Ahmed b. Ali (303/915) es-Sünen, C.1-8, Mısır-1348/1930

Nevâvî, Abdülhâlık el-Alâkatü'd-Devliyye ve'n-Nüzumu'l-Kadâiyye fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye, Kahire-1394/1974

Nursî, Said İman ve Küfür müvâzeneleri, İstanbul-1987

Nursî, Said Mektubat, İstanbul-1990

Öjen Piyer Mufasssal Hukûk-u Siyâsiyye, Trc. İsmail Müştak, İstanbul-1928

Özel, Dr. Ahmed İslâm Hukûkunda Ülke Kavramı (Gözden geçirilmiş ilâveli), İstanbul-1991

Râfîî, Dr. Mustafa İslâm'da Sosyal Düzen, Trc. Ahsen Batur, İstanbul-1986

Ramazan, Dr. Said ed-Devletü'l-İslâmiyye, Beyrut-T.y.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (606/1210), C.1-8, Mefhatihu'l-Gayb, el-Matbaatü'l-Âmire, Y.y.-1308

Ruveyfî, Dr. Muhammed el-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-Usûru'l-Vustâ, Muhâdarât fi-Tarihi'l-Alâkatü'd-Devliyye, Rabat-1975.....Muhâdarât fi-Tarihi'l-Alâkatü'd-Devliyye, Rabat-1975

Sâbir, Tâime el-İslâm ve'l-Müşkilhatü's-siyâsiyye, Beyrut-1974

Sâbûnî, M. Ali Safvetü't-Tefâsir, Beyrut-1401/1981

Sadık, İbrahim İslâm Devletinin Doğuşunda Dış İlişkiler ve Bazı İlkeler, İlim ve Sanat, Sayı:6, İstanbul-1986

Saîdî, Dr. Abdülmüteal Birru'l-Muhâlifîn fi'l-İslâm, Risâletü'l-İslâm, Sayı:21-24, Kahire-1411/1991.....Min-Esrâri's-siyâseti'n-Nebeviyye fi-Muâhedeteyn, Risâletü'l-İslâm, Sayı:13-16, Kahire-1411/1991..... Medâ'l-Vahdeti's-Siyâsiyyeti Beyne'l-Müslimîn, Risâletü'l-İslâm, Sayı:1, Kahire-1411/1991

Savvâf, Muhammed Mahmud Nazarât fi-Sûreti'l-Hucurât, Beyrut-1394/1974

Schlehta Hukûk-u Mîlel, Viyana-1264/1847

Serahsî, Ebu bekir Muhammed b. Ahmed (483/1090) Şerhu Siyeri'l-Kebir, C. 1-5, Thk. Salahaddin el-Müneccid, Kahire-1971..... el-Mebsût, C. 1-30, Mısır-1330 tabından Beyrut neşri

Seyyid Sâbık Fıkhu's-Sîre, C.1-3, Beyrut-1386/1967

Sırma, Prof. Dr. İ. Süreyya İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad, İstanbul-1991 Yahudi Meselesi, İstanbul-1991.....İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi, İstanbul-1990

Sönmez, Av.Dr. Abidin Resûlullah'ın Diplomatik Münâsebetleri, İstanbul-1985

Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir (911/1505) el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Mısır-Ty.

Şâfîî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris (204/819) el-Ümm, 2. yayın, Beyrut-1393/1973

Şâmil İslâm Ansiklopedisi AHD md., İstanbul-1990

- Şeker, Doç. Dr. Mehmet** İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Ankara-1991
- Şeltût, Muhammed** el-İslâm ve'l-Alâkatü'd-Devliyye fi's-Silm ve'l-Harb, Kahire-1370/1951
- Şirazî, Ebu İshak İbrahim b. Ali** (476/1083) el-Mühezzeb, C.1-2, Kahire-1378
- Tabatabâ, Muhammed b. Ali** el-Fahrî el-Âdâbu's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, Mısır-1345/1927
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir** (310/923) Tarihu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk, C. 1-4, Mısır-1968
- Temel, Ali Rıza** İslâm Devletinde Azınlık Hukûku-2, İslâm medeniyeti Mec. Sayı:30, İstanbul-1973.....Harp mi? Sulh mü? İslâm'da Dış Politika ve Diplomasi, İstanbul-1988
- Tuğ, Prof. Dr. Salih** İslâm Ülkelerinde Anayasa hareketleri, İstanbul-1969.....İslâmiyet ve Millet Gerçeği, İstanbul-1990
- Turnagil, Ahmed Reşid** İslâmiyet ve milletler hukuku, Hukuk Fakültesi Meckuasından ayrı bası, İstanbul-1943
- Udeh, Abdülkadir** el-İslâm ve Evdâuhâl'l-Kânûniyye, Kahire-1951
- Ünal, Ali** Kur'an'da Temel Kavramlar, İstanbul-1986
- Ünlü, Nuri** Anahatlarıyla İslâm Tarihi, İstanbul-1984
- Vâkıdî (V.207)** Megâzî, 1-3, Daru'l-Maarif Matb.-1965
- Watt, W.Montgomery** Hz. Muhammed-Muhammad; The Prophet and Statesman, Trc. Hayrullah Örs, İstanbul-1963
- Watt, William Montgomery** İslamic Political Thought, Edinburg-1968
- Wellhausen, Julius** Arap Devleti ve Sukûtu, Trc. Işıltan, Prof. Dr. Fikret, Ankara-1963
- Wilson, Prof. Robert** Anlaşmalarda Devletler Umûmi Hukûku, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 15, Sayı:2-3, İstanbul-1949
- Yazır, M. Hamdi** Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul-1960
- Zerka, Mustafa Ahmed** Fıkhu'l-İslâmî fi-Sevbihi'l-Cedid, Dimaşk-1964
- Zerkâ, Mustafa Ahmed** İslâm hukuk sisteminde Temel prensipler- Ehemmü'l-mebhadiül-Esâsiyye fi-Hâzâ'n-Nizâmü'l-Kânûnî mine'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye, Trc. Dr. Orhan Çeker, İslâmi Araştırmalar Mec., Sayı:4, İstanbul-1987
- Zeydan, Prof. Abdülkerim** eş-Şeriatü'l-İslâmiyye ve'l-Kânûnu'd-Devliyyi'l-Âmm, Beyrut-1408/1988
- Zuhaylî, Mustafa Vehbe** Âsârul'l-Harb fi'l-Fıkhî'l-İslâmî, 3. yayın, Dimaşk-1401/1981
- Zuhaylî, Vehbe** el-Alâkatü'd-Devliyye fi'l-İslâm, Beyrut-1989
- Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim** (182/798) Kitâbü'l-Harâc, Kahire-1396